

T.C.

GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

107317

107317

AZERBAYCAN PETROL STRATEJİSİ
NASIL OLMALI VE PETROLÜN
EKONOMİDEKİ ÖNEMİNİN ANALİZİ

Turhan AHMEDOV
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Doç.Dr.Oya ERDİL

GEBZE

2001

Turhan AHMEDOV'un Tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 2.1.10.8..../2001 Tarih ve 2001/22 Sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından İŞLETME Anabilim Dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE : Doç.Dr.Oya ERDİL (GYTE)
(Tez Danışmanı)

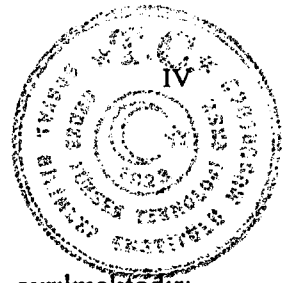
ÜYE : Prof.Dr.Salih AYNURAL (GYTE)

ÜYE : Yard.Doç.Dr.Lütfihak ALPKAN (GYTE)

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 02.1.10.2/2001 . tarih ve 2001/22. sayılı kararı.

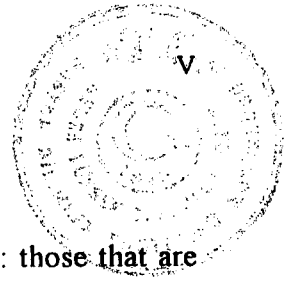
ÖZET

Dünyada kullanılmakta olan enerji kaynakları ikiye ayrılmaktadır: yenilenemeyen ve yenilenebilen kaynaklar. Kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil nitelikli kaynaklar ve geleneksel nükleer enerji gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarının en önemli özelliği dünyadaki rezervlerinin belli miktarlarda olması nedeniyle sınırlı bulunmaları, dolayısıyla geleceğin gereksinimlerine yetmeyeceğidir.

Bu sınırlılık söz konusu enerji kaynakları, özellikle petrol uğrunda mücadeleyi doğurmuş, çatışmalara ve savaşlara neden olmuştur. Petrol irili ufaklı yeni birçok devletlere istikbal verdiği gibi, tacidaları da koca imparatorlukları ile birlikte tasfiye etmiş büyük bir kudrettir.

Daha 7. ve 8. yüzyıllarda petrol üretildiğine dair güvenli belgeler bulunan Azerbaycan da yüzyıllar boyunca, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda zengin petrol rezervleri ile dünyanın dikkatini çekmiş, petrol mücadelesinin dışında kalmamıştır. 1911 senesinde Azerbaycan dünya petrol üretiminde %80-oranında bir paya sahipti. Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra petrol yataklarından yararlanma konusunda yabancı şirketlerle görüşmeleri başlattı. Bu görüşmeler sonucunda Azerbaycan çeşitli engellerle karşılaşmasına rağmen bu güne kadar denizdeki yataklar konusunda 12 ve karadaki yataklar konusunda 7 olmak üzere toplam 19 anlaşma imzaladı.

Fakat anlaşmaların imzalanması petrolün nakil güzergahının belirlenmesi, Hazar Denizi'nin statüsü gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Değişik güç odakları ekonomikten politığe dek çeşitlilik gösteren çıkarlarını Azeri petrolüyle ilişkilendirmiş, Hazar enerji oyununda diğerlerinden geri kalmamak için biri diğerine taviz vermeden mücadeleye girişmişlerdir. Azerbaycan kendisinin jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle söz konusu güçlerin baskısını her zaman üzerinde duymakta, uluslararası politik sistemin bir üyesi gibi davranma çabalarında değişik engellerle karşılaşmaktadır. Bunlara rağmen yabancı güçler isteseler de, istemeseler de son yıllarda bağımsız bir devletin, hem de petrolü de kapsamakla kendi kaynaklarını kendisi yönetebilecek bir devletin varlığını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu devlet bağımsız Azerbaycan'dır.

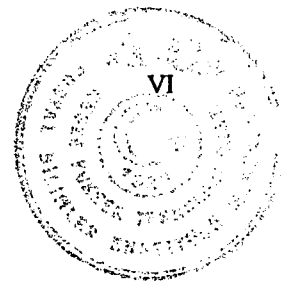
SUMMARY

Energy resources around the world are divided into two parts: those that are renewable and those that are not. Coal, oil, natural gas along with traditional nuclear energy constitute energy resources that are not renewable. The main characteristic of this type of energy is that its resources are limited to a definite amount and therefore will not meet the future's demand.

This characteristic has caused struggle for the above-mentioned energy resources, especially for oil. Not only has oil helped some states to gain their prosperity but also has acted as a main factor for the decline of old states.

Azerbaijan whose oil production began in the 7th and 8th centuries, due to its rich oil resources attracted the world's attention especially in the 19th and 20th centuries. By 1911, Baku was producing 80% of the world's production. After Azerbaijan had gained its independence it began negotiations with foreign oil companies and thus how Marta Hamilton puts it founded "perhaps one of the world's last energy games". As a result up to now Azerbaijan has concluded 19 oil contracts 12 of which are off-shore and the rest are on-shore contracts.

Signed contracts have brought several problems such as the decision about the main pipeline route and legal status of the Caspian. Historically, Caucasus has always been an area of political unrest and other national agendas have interfered within the region. The first time in its history Azerbaijan is trying to use its oil for its own welfare, but because of its geopolitical and strategic position feels the pressures of foreign powers. Nevertheless, these powers are forced to accept the existence of an independent state which is able to administer its resources including oil. This state is an Azerbaijan.

TEŞEKKÜR

Azerbaycan'ın Petrol Stratejisinin Nasıl Olması Gerektiğinin Ve Ekonomideki Öneminin Tahlili adlı tezimi yazarken değerli katkılarını ve teşfiğini esirgemeyen tezimi yazdığım sürece beni yönlendiren Danışmanım Doç. Dr. Oya ERDİL'e teşekkür ederim.

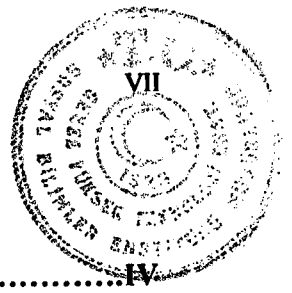
Ayrıca çalıştırmamı gerçekleştirmekte bana yardımcı olan Yrd.Doç. Dr. Cemal ZEHİR'e, Dr. Alpay AHMEDOV'a teşekkür ederim.

Tezimi yazarken özel referanslarından yararlandığım AİOC eski başkanı Terry ADAMS'a, raporların incelenmesindeki yardımından dolayı AİOC baş tercümanı Tamam BAYATLI ÖNER'e teşekkürde bulunuyorum.

Araştırma esnasında bilgisayar işlerinde yardımlarını benden esirgemeyen Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsünün İşletme Fakültesinde araştırma görevlileri olan Ramazan KAYNAK ve Ayşe TANSEL ÇETİN'e sonsuz teşekkür ederim.

Turhan AHMEDOV

GEBZE, 2001

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
ÇİZELGELER DİZİNİ	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XIV

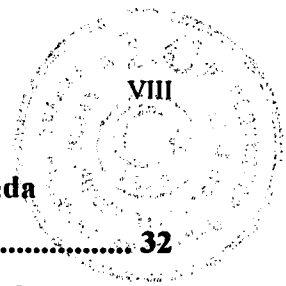
GİRİŞ	1
-------------	---

1. PETROLÜN ENERJİ KAYNAKLARI ARASINDAKİ ÖNEMİ, AZERBAYCAN PETROLÜNÜN TARİHİ VE PETROLÜN AZERBAYCAN EKONOMİSİNDEKİ YERİ	8
---	---

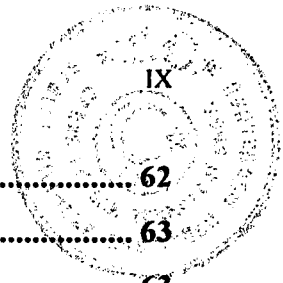
1.1. PETROLÜN ENERJİ KAYNAKLARI ARASINDAKİ ÖNEMİ	8
1.2. AZERBAYCAN PETROLÜNÜN TARİHİ	13
1.2.1. 1991'den Önceki Dönem	13
1.2.2. Bağımsızlığını Kazandıktan Sonra	19
1.3. PETROLÜN AZERBAYCAN EKONOMİSİNDEKİ YERİ	22

2. AZERBAYCAN PETROL ANLAŞMALARININ KRONOLOJİSİ	25
---	----

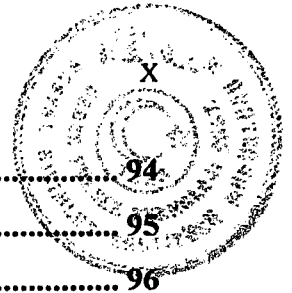
2.1. DENİZDEKİ YATAKLAR KONUSUNDA ANLAŞMALAR	25
2.1.1. "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" Yatakları Konusunda Anlaşma -" Asrın Anlaşması"	25
2.1.2. "Karabağ" Yatağı Konusunda Anlaşma	29
2.1.3. "Şahdeniz" Yatağı Konusunda Anlaşma	30

2.1.4. "Dan Ulduzu" ve "Aşrefi" Petrol Strüktürleri Konusunda Anlaşma..	32
2.1.5. "Lenkeran-Deniz" ve "Talış-Deniz" Yatakları Konusunda Anlaşma.	33
2.1.6. "Yalama" Yatağı Konusunda Anlaşma.....	34
2.1.7. "Apşeron" Yatağı Konusunda Anlaşma.....	35
2.1.8. "Nahçıvan" Yatağı Konusunda Anlaşma	35
2.1.9. "Oğuz" Yatağı Konusunda Anlaşma.....	35
2.1.10. "Kürdaşı", "Kırgan - Deniz" ve "Arazdaşı" Yatakları Konusunda Anlaşma	36
2.1.11. "İnam" Yatağı Konusunda Anlaşma.....	37
2.1.12. "Alov", "Şark" ve "Araz" Yatakları Konusunda Anlaşma.....	38
2.1.13. "Yanan Tava", "Ateşgah" ve "Muğan Deniz" Yatakları Konusunda Anlaşma	38
2.2. KARADAKİ YATAKLAR ÜZRE ANLAŞMALAR.....	39
2.2.1. "Güneybatı Kobustan" Yatağı Konusunda Anlaşma	40
2.2.2. Muradhanlı Yatağı Konusunda Anlaşma	40
2.2.3. "Kürsengi" ve "Karabağlı" Yatakları Konusunda Anlaşma	42
3. AZERBAIJAN'IN PETROL ANLAŞMALARI İLE İLGİLİ HEDEFLERİ.....	43
3.1. EKONOMİK HEDEFLER.....	43
3.2. SİYASAL HEDEFLER.....	48
4. DIŞ GÜÇLER VE AZERBAIJAN	51
4.1. HAZAR DENİZİNİN JEOPOLİTİĞİ.....	52
4.2. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.....	52
4.3. RUSYA FEDERASYONU	55
4.4. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ.....	59

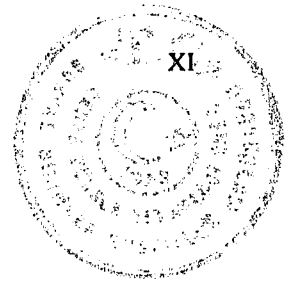

4.5. TÜRKİYE.....	62
4.6. JAPONYA	63
4.7. AVRUPA DEVLETLERİ.....	63
4.8. ORTA DOĞU DEVLETLERİ.....	63
4.9. GÜRCİSTAN	64
4.10. ERMENİSTAN	65
5. "HAZAR'IN STATÜSÜ" SORUNUNA SİYASAL BİR BAKIŞ	67
5.1. YASAL SORUN.....	67
5.2. SORUNA ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN YAKLAŞIM	70
5.3. KEPEZ YATAĞI ÇEVRESİNDEKİ ANLAŞMAZLIK.....	75
5.4. SON GELİŞMELER.....	76
6. BORU HATTI ÇEVRESİNDEKİ SİYASAL MÜCADELE	78
6.1. ERKEN PETROLÜN İHRACI	79
6.1.1. Kuzey Hattı.....	79
6.1.2. Batı Hattı.....	80
6.2. ESAS PETROLÜN İHRACI	81
6.2.1. Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı ve Rusya.....	82
6.2.2. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye.....	83
6.2.3. Diğer Alternatif Petrol Hatları.....	85
6.3. ORTA ASYA PETROLÜNÜN İHRACI.....	87
6.3.1. Kazakistan.....	88
6.3.2. Türkmenistan.....	90
6.3.3. Özbekistan.....	91
6.4. PETROL GÜZERGAHLARINI ETKİLEYEN BÖLGESEL ÇATIŞMALAR.....	91
6.4.1. Karabağ Savaşı.....	92
6.4.2. Çeçenistan Savaşı.....	93

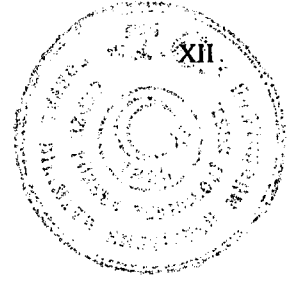
6.4.3. Abhaz Sorunu	94
6.4.4. PKK Sorunu.....	95
6.5. BORU HATTI KONUSUNDAKİ SON GELİŞMELER.....	96
7. AZERBAYCAN'IN PETROL STRATEJİSİ NASIL OLMALIDIR?	99
7.1. EKONOMİK POLİTİKALAR.....	99
7.2. DİPLOMATİK POLİTİKALAR.....	103
SONUÇ.....	105
KAYNAKLAR.....	108
EKLER	

ÇİZELGELER

ÇİZELGE-1. DÜNYA PETROL ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ-----	12
ÇİZELGE-2. ÖDEMELER BİLANÇOSUNDA PETROLÜN ÖNEMİ -----	25
ÇİZELGE-3."KARABAĞ" YATAĞI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	31
ÇİZELGE-4. "ŞAHDENİZ" YATAĞI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	33
ÇİZELGE-5. "DAN ULDUZU" VE "AŞREFİ" PETROL STRÜKTÜRLERİ İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	35
ÇİZELGE-6. "LENKERAN-DENİZ" VE "TALIŞ DENİZ" YATAKLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	36
ÇİZELGE-7. "APŞERON" YATAĞI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA-----	37
ÇİZELGE-8. "KÜRDAŞI", "KİRGAN-DENİZ" VE "ARAZDAŞI" YATAKLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	38
ÇİZELGE-9. "İNAM" YATAĞI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	39
ÇİZELGE-10. "ALOV", "ŞARK" VE "ARAZ" YATAKLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	40
ÇİZELGE-11. "GÜNEYBATI KOBUSTAN" YATAĞI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	42
ÇİZELGE-12. "KÜRSENGİ" VE "KARABAĞLI" YATAKLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMADA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	44
ÇİZELGE-13. AİOC İŞÇİLERİNİN MİLLİ BİLEŞİMİ-----	49
ÇİZELGE-14. HAZAR BÖLGESİNDE PETROL REZERVLERİNİN DEVLETLERE GÖRE DAĞILIMI-----	76
ÇİZELGE-15. KIYI DEVLETLERİNİN HAZAR DENİZİNDEKİ KIYI HATLARININ UZUNLUKLARI-----	81
ÇİZELGE-16.KIYI DEVLETLERİNİN HAZAR DENİZİNDEKİ DENİZ ALANLARI-----	81
ÇİZELGE-17. AZERBAYCAN'IN PETROL İHRACININ SON RAKAMLARI--	88

ŞEKİLLER

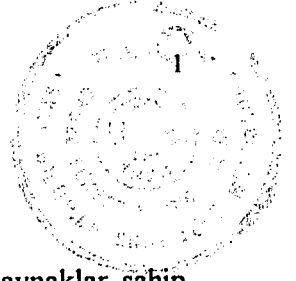
ŞEKİL-1. 1995 YILINDA ENERJİ KAYNAĞINA GÖRE DÜNYA ENERJİ TÜKETİMİ-----	10
ŞEKİL-2. 1987-96 YILLARINDA DÜNYADA PETROL TÜKETİMİ VE NÜFUSTAKİ ARTIŞ-----	12
ŞEKİL-3. AZERBAYCAN'IN PETROL ÜRETİMİ-----	23
ŞEKİL-4. SANAYİ ÜRETİMİNDE PETROL SANAYİSİNİN PAYI-----	24
ŞEKİL-5. PETROL YATIRIMLARININ TOPLAM YATIRIMLAR İÇİNDEKİ YERİ-----	26
ŞEKİL-6. "ASRIN ANLAŞMASI" NDA ŞİRKETLERİN PAYLARI-----	29
ŞEKİL-7. ANLAŞMALARDA DEVLETLERİN ORTALAMA PAYLARI-----	41
ŞEKİL-8. PETROL ANLAŞMALARINDA ÖNGÖRÜLEN YATIRIM MİKTARLARI-----	48

KISALTMALAR

a.g.b.	:	Adı geçen belge
a.g.d.	:	Adı geçen dergi
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	:	The Azerbaijan International Operating Company
ARDNŞ	:	Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketi
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BP	:	British Petroleum
CİPCO	:	The Caspian International Petroleum Company
DİB	:	Dış İşleri Bakanı
Ed.	:	Editor
EDPSA	:	Exploration, Development and Production Sharing Agreement
EİA	:	Energy Information Administration
FOB	:	Free on Board
İİC	:	İran İslam Cumhuriyeti
Ltd.	:	Limited
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization
O.I.E.C.	:	Oil Industries' Engineering & Construction
OPEC	:	Organization of Petroleum Exporting Countries
PKK	:	Kürd İşçi Partisi
PSA	:	Production Sharing Agreement
s.	:	Sayfa
S.Arabistanı	:	Suudi Arabistanı
SB	:	Sovyetler Birliği
ss.	:	sayfalar
Şti.	:	şirketi
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
v/g	:	Varil/Gün
Vol.	:	Volume

GİRİŞ

Genellikle tüm devletler, özellikle belirli devletler için doğal kaynaklar sahip olmak, korumak ve işletmek dış politika hedefleri arasında yer alır(Charles Wolf, 1967, ss. 12 – 13). Bunu kanıtlamak için doğal kaynaklar uğrunda devletler arasında süregelen mücadeleye bakmamız yeterli olacaktır. Doğal kaynaklar uluslararası politikada amaç olabileceği gibi, araç da olabilir.

İşte bu araştırmamızda doğal kaynakların bu özellikleri göz önünde tutularak petrolün doğurduğu mücadele ve onun hangi stratejiyi izlemesi gerektiği esas araştırma konusunu teşkil etmiştir. Bitirme tezimizin incelediği esas konular aşağıda gösterilmiştir:

Azerbaycan petrolünün tarihi ve ekonomideki önemine kısaca değinerek biz petrolün politikaya nasıl karıştığını, bu sanayi dalında Azerbaycan'ın yürütmeye çalıştığı reformların hangi engellerle karşılaştığını araştırmaya çalıştık. Özellikle Hazar'ın statü sorunu ve boru hattı konusundaki tartışmaları dikkatli bir şekilde gözden geçirerek Azerbaycan'ın bu konulardaki görüş ve tutumlarına deyindik.

Ayrıca son yıllarda Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmalar kronolojik bir sıra ile verilerek, bu anlaşmaları imzalamakla Azerbaycan'ın ulaşmak istediği ekonomik ve politik hedefler araştırılmaya çalışılmıştır. Daha da önemlisi, dünyadaki bölgesel ve bölge-dışı güç odaklarının Azerbaycan petrolü ile neden ilgilendiklerini, incelenen devletlerin ister stratejik ve milli güvenlik programlarında, ister günlük politikalarında Azerbaycan'a ve Azerbaycan petrolüne yaklaşımları söz konusu edilmiştir. Bu etkileşime ve baskı ortamında Azerbaycan'ın izlediği ve izleyebileceği politikaların belirlenmesi de gözden kaçmamıştır.

Uluslararası ilişkiler dalında yapılan araştırmalarda, uluslararası iktisadi ilişkilerin ihmal edildiği ve uluslararası politika ile uluslararası iktisat arasındaki boşluğun doldurulması için yeterli gayretin gösterilmediği, uluslararası ilişkiler bilimcilerinin dikkatini çekmiştir (Susan Strange, Vol. 46., No. 2, April 1970, ss. 304 – 315). Bu araştırmada uluslararası politikada Azeri petrolünün yeri incelenirken, uluslararası politika ile uluslararası iktisat arasındaki boşluğun doldurulması yolunda

çaba gösterebilmek, aynı zamanda aşağıdaki sorulara yanıt aramak araştırmamızın temel amacı olacaktır:

- Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarının fayda ve sakıncaları nelerdir?
- Dünyadaki çeşitli güçleri bu anlaşmaya katılmaya iten etkenler nelerdir?
- Azerbaycan bu anlaşmaları imzalamakla hangi hedeflere ulaşmak istemektedir?
- Hazar'ın statüsü meselesini ortaya atanların amaçları nelerdir?
- Petrol ihraç boru hattı hangi güzergahtan geçerse, Azerbaycan için iyi sonuçlar verebilir?
- Dev devletlerin etki ve baskısını üzerinde duyan Azerbaycan nasıl bir petrol stratejisi izlemelidir?

Tezin hipotezi olarak ise aşağıda belirtilen ifade kabul edilmiştir. *Azerbaycan yeteri kadar kuvvetlenmedikçe petrol stratejisinde ekonomik güdülerden daha çok siyasal güdülerle hareket etmek ve Azeri petrolünde çıkarı olan güçlere bazı tavizler vererek denge politikası izlemek zorundadır.* Araştırma boyunca inceleyeceğimiz konulardan hareketle bu hipotezin doğru olup olmayacağı hususunda genel bir sonuç çıkarmaya çalışacağız.

Birinci Bölümde petrolün enerji kaynakları arasındaki önemine dikkat çekilmiş ve gelecekte nüfus artışıyla beraber petrole olan gereksinimin de artacağı yönündeki tahminlere yer verilmiştir. Bundan sonra Azeri petrolünün tarihi incelenmiştir. Bu tarih Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1991'den önceki ve sonraki dönem olarak ele alınmıştır. Bu bölümde aynı zamanda petrolün Azerbaycan ekonomisindeki yeri ve önemi tartışılmış, çeşitli ekonomik göstergelere petrolün gösterdiği katkı söz konusu edilmiştir.

İkinci Bölümde Azerbaycan'ın petrol anlaşmalarına katılan şirketler, onların ait olduğu devletler belirtilmiş, şirket payları çizelge ve şekillerle gösterilerek

Azerbaycan'ın bu güne değin imzaladığı petrol anlaşmaları konusunda kısa bilgiler verilmiş, ayrıntılarına ayrı bir araştırma konusu oluşturduğundan fazla girilmemiştir.

Azerbaycan'ın petrol anlaşmalarını imzalamakla ulaşmak istediği kısa ve uzun dönemli hedefler *Üçüncü Bölümde* araştırılmış, söz konusu hedefler kabaca bir yaklaşımla ekonomik ve siyasi hedefler ayırımına tabi tutulmuştur.

Azerbaycan jeo-politik konumu, aynı zamanda zengin kaynakları ile asırlar boyunca dünya güçlerinin dikkat merkezinde olmuş, çeşitli devletlerin milli gündemleri Azerbaycan'la ilgili konuları içermiştir. Bu nedenle *Dördüncü Bölümde* ABD'den Japonya'ya kadar çeşitlilik gösteren bu bölgesel ve bölge-dışı devletlerin Azeri petrolüyle ilgili başlıca güdü ve çıkarları üzerinde etraflıca durulmuştur.

Daha sonra konumuzla doğrudan ilgili olduğu için Hazar'ın statüsü konusu *Beşinci Bölümde* incelemeye tabi tutulmuştur. Hazar'ın statü sorununun sırf siyasal bir nitelik taşıdığı vurgulanarak bu sorunda kıyı devletlerin tutumları ele alınmış, aynı zamanda Azerbaycan'la Türkmenistan arasında Kepez yatağı konusunda anlaşmazlığa değinilmiştir.

Petrolün ihraç sorunu *Altıncı Bölümde* araştırılmıştır. Öncelikli petrolün ihracı konusunda karar verilmiş olmasına rağmen, esas petrol ihraç hattının hangi güzergahtan geçeceği konusu halen tartışma konusu olmaktadır. Bu bölümde esas ihraç hattının mümkün seçenekleri incelenmiş, boru hattı kararının verilmesinde yalnız ekonomik etkenlerin değil, politik etkenlerin de ağırlığını iyice duyurduğu ve duyuracağı gösterilmiştir.

Son olarak *Yedinci Bölümde* Azerbaycan'ın petrol konusunda izlemesi gereken politikalar ekonomik ve diplomatik sistematığı içinde ele alınmış, petrol stratejisi konusundaki önerilere yer verilmiş, yalnız petrole dayanan ekonominin Azerbaycan için doğuracağı kötü sonuçlara dikkat çekilmiştir.

Sonuç kısmında araştırmanın genel sonucu açıklanarak petrolle ilgili kararlarda ekonomik güdülerin her zaman öncelikli rol oynamadığı, politik güdülerin çoğu zaman ekonomik etkenler kadar, belki de onlardan da fazla önem taşıdığı gerçeği vurgulanmış, bu gerçeği destekleyen örnekler verilmiş ve bu tür stratejinin Azerbaycan'ın yaşaması için zorunlu olduğu savı ileri sürülmüştür.

Bu tezin ortaya konulmasındaki güçlüklerden en önemlisi, “neleri içermesi ve neleri konu dışı bırakması”nın seçimi oldu. Bu nedenle konunun teknik yönünü kısıtlı tutmaya çalışarak politik ve jeopolitik yönüne ağırlık vermeye çaba gösterdik.

Tez araştırmamda petrol konusuna tümden yaklaşarak petrol anlaşmaları, Hazar Denizi’nin statüsü, petrol güzergahı vb. gibi çeşitli ve her biri ayrı bir araştırma konusu olabilecek başlıklar bir yerde ele alınmıştır. Bu nedenle petrolle ilgili her bir başlığı özellikle konumuz açısından ele almağa çalışarak, ayrıntılara fazla inmemeye çaba gösterilmiştir. Aynı zamanda ilk bakışta konumuzla doğrudan ilgisi olmayan bazı önemli noktalar da analizin yapılmasında aydınlatıcı olduğu için tez kapsamına alınmıştır.

Doğal kaynakların uluslararası ilişkilerdeki yerine ilişkin farklı yaklaşımlar devam ettiği sürece, doğal kaynaklara ilişkin bir kuramsal birliğe ulaşılması da beklenemez. Doğal kaynaklarla ilgili bir uluslararası ilişkiler araştırması, yönetimini aydınlatacak bir kuramsal çerçeveden yoksun olduğu için, bu konudaki çeşitli görüşlerden yalnız birini rehber edinirse eksik olacak, tümünü bağdaştırmak ise, kuramsal bütünlüğün zorlanması gerektirecektir (Şükrü S. Gürel, No: 432, s. 16).

Fakat “hangi özellikleri olan”doğal kaynakların “ne zaman”, “hangi koşullarda” belirli devletlerin dış politikasını etkilediği konusu araştırılabilir. Böyle bir araştırma ise ancak belirli bir doğal kaynağın çevresinde oluşan olayların tarihsel bir yöntemle incelenmesini gerektirmektedir(A.g.e., s. 180)

Bu araştırmalar için söz konusu olabilecek kaynak sıkıntısını tezimizi hazırlarken çekmedik. Bu, son dönemlerde ister yerli, ister yabancı kitaplarda, dergi ve gazetelerde Azerbaycan petrolünün büyük ilgi çekmesi nedeniyle yeterli sayıda makale ve araştırmaların yayınlanması ile ilgili olabilir. Araştırmamızda yazılı kaynaklardan, aynı zamanda Internet’in sunduğu kolaylıklardan yararlandık ve hem teorik, hem de pratik bilgileri sunmaya olanak yaratacak bir metot izledik.

Tez boyunca bazı kavram ve terimlerden yararlanma söz konusu olacağından bu kavramlara araştırma başında açıklık getirmek, aynı zamanda petrolle ilgili bazı ölçüm birimleri arasındaki değişim oranını belirtmek yerinde olur.

İlk önce *enerji kaynakları ve enerji rezervleri* arasındaki ayırma değinelim. Bu ayırımı iki kriterle belirlenmektedir: bunlar jeolojik tanım derecesi ve üretimin ekonomik koşullarıdır.

Jeolojik açıdan rezervler nispeten iyi tanınmakta, yerleri, hacimleri ve kaliteleri bilinmektedir.

Enerji kaynakları iki tipte olabilir. İlki, jeolojik açıdan hemen hemen rezervler kadar iyi tanınan, fakat üretimleri fazla nahalı, yani ekonomik sayılmayanlardır. Diğer jeolojik açıdan az tanınan veya hiç tanınmayanlardır ki, gereğinde bunların üretim maliyetleri üzerine tahminler yapılabilir (Behçet F. Yücel, 1994, ss. 31 – 32).

İkinci adım olarak araştırma boyunca sıkıca kullanacağımız petrol anlaşmalarının türleri hakkında bilgi edinmek ve onları tanımlamak gerekmektedir. Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarından yaklaşık hepsi PSA tipli olduğundan söz konusu anlaşma çeşidinin açıklanmasına daha fazla önem verilecektir.

İmtiyaz Anlaşmaları: İmtiyaz veren devlet, imtiyaz verilen petrol şirketine arama ve bulabileceği yatakları önceden saptanmış koşullara göre geliştirme hakkını vermektedir.

Üretim Bölüşme Anlaşmaları (Production Sharing Agreements): Azerbaycan'ın petrol anlaşmalarının çoğunun ait olduğu bu çeşit anlaşmalarda üretici devlet yabancı bir şirkete petrol arama ve işletme ruhsatı vermekte, ancak buluşların tek sahibi olarak kalmaktadır. Yabancı şirket, teknik ve finansal yardım karşılığında üretimin bir bölümünü veya bunun karşılığı olan değeri almakta, geri kalanını üretici devletin kamu kuruluşlarına bırakmaktadır. Genel olarak arama, geliştirme ve işletmenin tüm finansmanını üstlenen şirket başarı durumunda yatırımını bazı amortisman işlemleriyle geri almaktadır. Bazen, üretici ülkenin ulusal şirketi geliştirme döneminde devreye girmektedir.

"Riskli Hizmetler" Anlaşmaları: Üretici devlet tarafından arama ve hatta işletme için tutulan yabancı şirketin üretilen petrol üzerinde hiç bir hakkı yoktur.

Ancak, finansal bir kazanç elde etmekte ve üretimin bir kısmını **tercihli bir fiyata** satın alabilmektedir.

"Teknik Yardım" Anlaşmaları: Yabancı şirket teknik yardım getirmekte ve karşılığında bir finansal kazanç sağlamaktadır. Daha öncekinin tersine **tercihli bir fiyata** ham petrol alamamaktadır. Şirket, üretici devletin veya onun yerine ulusal şirketin sorumluluğu altında yapılan hizmetlerin karşılığını alan basit bir işletmecidir (A.g.e., ss. 614 – 617).

Daha birkaç terim aşağıda verilmiştir:

"Boru Hattı" terimi basınç altında petrol ve gaz taşınmasına yarayan boruları belirtir. Bunlar genel olarak yeraltına döşenirler (birkaç metre derinliğe) ve yeryüzündeki tesisleri ve çalışmaları etkilemezler. Çelik malzemeden yapılan boru hatlarının ömrü, tesisatın düzgün ve dikkatli denetlenmesi koşuluyla sınırsız sayılabilir. Boru hatları birbirine kaynakla bağlanmış, çapları 20 ve 120 cm arasında değişen borulardan oluşur ve toplam uzunlukları birkaç bin kilometreyi bulabilir (A.g.e., s. 247).

Royalty – devletlerin topraklarındaki yatlardan petrol üreten ayrıcalıklı petrol şirketlerinden geleneksel olarak aldıkları ilk vergi çeşididir ve devletler şirketlerden başka vergiler almaya başladıktan sonra da yürürlükte kalan bir vergi olmuştur (Gürel, a.g.e., s. 17).

Son olarak petrolün ölçüm birimlerine ve eşitliklere de değinmek gerekir (Bkz. Çizelge 1).

Varil – 159 litredir. Bir metreküp hacim 6,29 varile denktir,

Ton – ağırlık birimidir. Daha çok Avrupa'da kullanılır. Ton ile varil arasındaki çevirme katsayısı, yataklara göre değişen petrolün özgül ağırlığına bağlıdır (Yücel, a.g.e., s. 34).

Günde 1 varil ham petrol üretimi: Yılda 50 – 55 ton ham petrol üretimi (petrolün özgül ağırlığına göre değişir),

Günde 1 milyon varil ham petrol üretimi: Yılda 50 milyon ton ham petrol üretimi,

Yılda 1 milyon ton ham petrol üretimi: Günde 20 bin varil ham petrol üretimi (Gürel, a.g.e., s. 18).

1. BÖLÜM

PETROLÜN ENERJİ KAYNAKLARI ARASINDAKİ ÖNEMİ, AZERBAIJAN PETROLÜNÜN TARİHİ VE PETROLÜN AZERBAIJAN EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Bu bölümde önce petrolün tüm enerji kaynakları arasındaki önemine değinilmiş, Azerbaycan petrolünün tarihi incelendikten sonra ise petrolün Azerbaycan ekonomisinde hangi yeri işgal ettiği araştırma konusu yapılmıştır.

1.1. PETROLÜN ENERJİ KAYNAKLARI ARASINDAKİ ÖNEMİ

Petrol 19. Asrın sonu ile 20. Asrın devamınca, ham maddelerin başında yer almış bulunmaktadır. Denilebilir ki, dünya bugün eğer teknik alanda korkunç bir ilerleme kaydetmiş ise, bu ilerlemeyi petrole borçludur. Petrol insan hayatının her derecesinde etkisini, hem de ezici surette ortaya koymuş bir ham maddedir(Raif Karadağ, 1997, s.5)

Bugüne dek keşfedilen en ucuz enerji kaynağı petroldür. Petrolün öteki enerji kaynaklardan daha ucuz olması, genel olarak şu üç nedenden ileri gelmektedir:

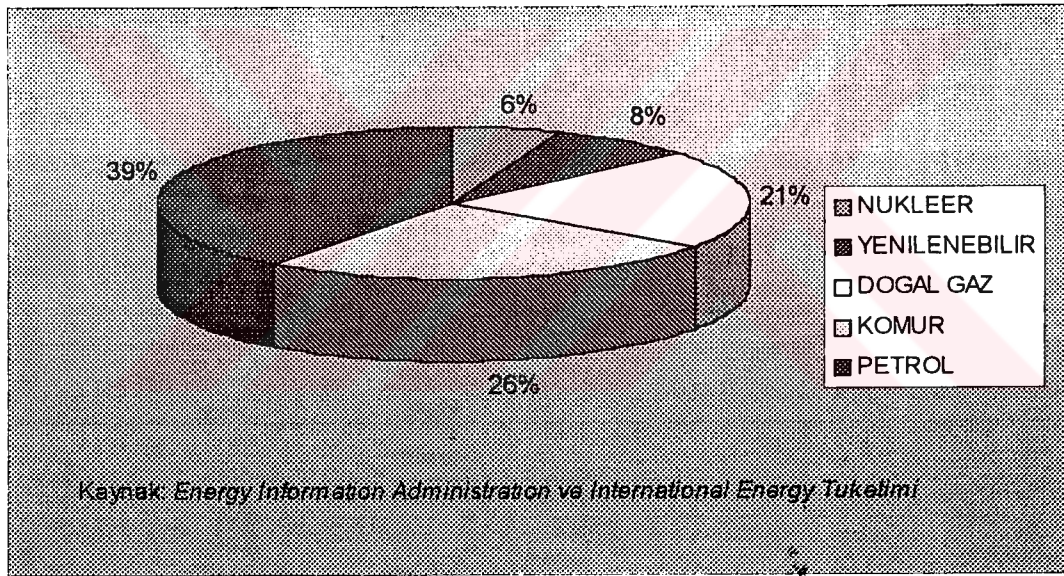
> Petrol öteki enerji kaynaklarından daha geniş bir kullanım alanına, daha kolay ve daha uygun olarak sahiptir. Kuşkusuz petrolün farklı ürünleri vardır ve bunların hepsi de farklı amaçlar için kullanılabilir. Petrol ürünlerinin ilk maliyet masrafları olan petrolün topraktan çıkarılması, taşınması ve dağıtılması için yapılan işlemler ortaktır. Bu ilk maliyet masrafları, bütün petrol ürünlerine dağıtmakta ve dolayısıyla maliyet fiyatlarını düşürmektedir. Bu durum ise ucuzluğun nedenlerinden biridir.

> Petrolün ucuz olmasının ikinci esas sebebi, topraktan çıkarılmasının kolay ve ucuz olmasıdır.

> Taşıma görelisi olarak ucuzdur. Petrol akışından itibaren büyük boru yollarıyla kendi taşınmasının çoğunu kendisi yaptığı halde aynı güce eşdeğerli kömür demiryolu, deniz yolu, karayolu ile taşınabildiğinden daha fazla masraflı olur. Bu da ucuzluğun bir başka nedenidir (Baysal Kubilay, 1982, ss.36-37)

Petrolün diğer enerji kaynakları arasındaki önemini aşağıdaki şekil açık olarak göstermektedir. Görüldüğü gibi, 1995 yılında tüketilen enerjinin %40'ını petrol oluşturmuştur. Bu oranın artarak 2010 yılında %53'e ulaşacağı mevcut durum yorumlanarak tahmin edilmektedir. Bu yıllarda dünya 195.5 Kvadrillion Btu petrol tüketecektir.

ŞEKİL-1. 1995 Yılında Enerji Kaynağına Göre Dünya Enerji Tüketimi

Petrolün dünyayı etkileyebilecek güçte olduğunu iki dünya krizi belirgin bir biçimde gösterdi. Petrol ihracatçısı devletlerin organizasyon kurumları ve petrol fiyatlarının yükselmesi dünyayı adeta hareketsiz bir duruma düşürdü. Konumuzla ilgili olduğu için burada OPEC'in kuruluş ve amaçlarına değinmenin faydalı olacağını zannediyoruz.

OPEC, sürekli artan üretim ve etkili fiyat rekabeti karşısında, 1959 ve 1960 yıllarında uluslararası petrol ortaklıkları tarafından Orta Doğu ham petrol afişe

fiyatlarına yapılan indirimlerin direkt bir sonucu olarak, 1960 yılı Eylülünde İran, Irak, Kuveyt, S. Arabistan'ı ve Venezuela tarafından kurulmuştur. 1962'de Endonezya, Libya ve Katar, daha sonra Abu Dabi, Nijerya, Cezayir ve Ekvator OPEC'in üyesi oldular. OPEC'in açıkça ilan edilen amaçları şunlardır:

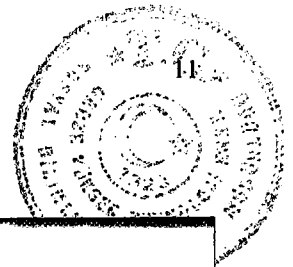
- > Petrol fiyatlarını yükseltmek,
- > Özel petrol ortaklıklarından daha büyük gelir payları sağlamak,
- > Fiyatları denkleştirmek amacıyla üretimi ayarlama planları üzerinde çalışmak.

İşte bu organizasyon aldığı bir kararla petrolün dünya için ne denli önemli ve hayati önem taşıyan bir enerji türü olduğunu gereğince ispatlamıştır.

Petrol, 1950'li yıllardan başlayarak dünyanın başlıca enerji kaynağı olmuştur; bu konumunu 2000 yılının bir hayli ötesine kadar da sürdüreceği anlaşılmaktadır. Stratejik yapısı ve dünya çapında rezervlerin büyük eşitsizliği petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır. Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlanması için bugüne dek çok büyük tutarlara varan sermaye kullanılmıştır. Özel sermayenin yanı sıra devlet sermayesi de petrol alanına yönelmiştir. Petrolün uluslararası dolaşımı, bölgelerin ve daha alt düzeyde devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemeye başlamıştır.

Günümüzde petrol üretimi günde 74 milyon varil ve petrol talebi günde 72 milyon varildir. "U.S. EIA" 2000 yılına dek dünya petrol talebinin günde 90 milyon varile yükseleceğini tahmin etmektedir (Tim Martin, March 16, 1998, s.52).

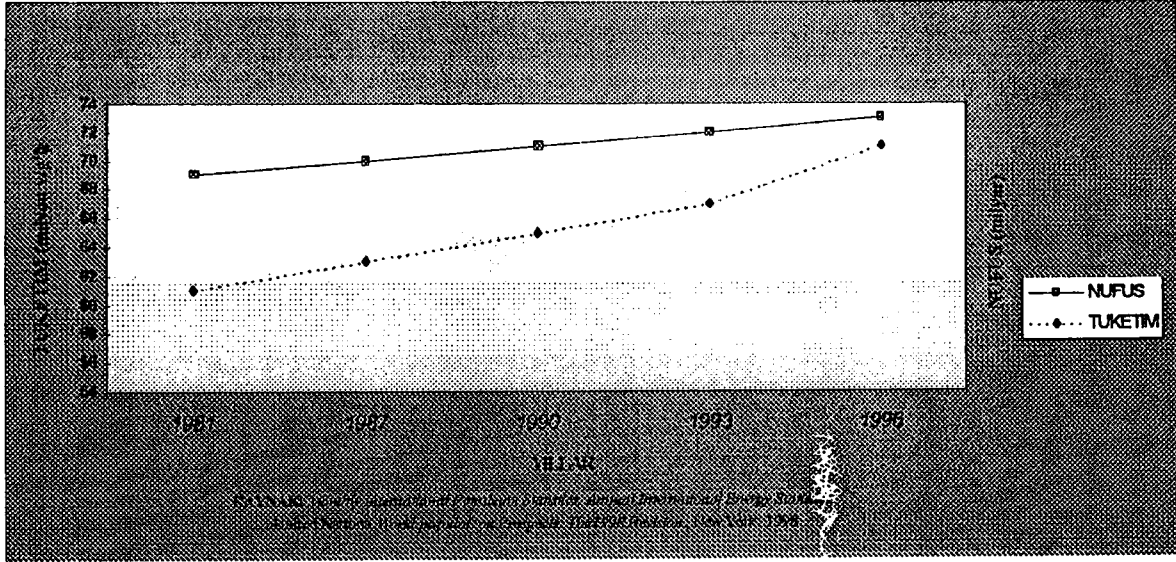
ÇİZELGE-2.

DÜNYA PETROL ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ								
(Bin varıl/gün'le)								
YIL BÖLGE	1987		1990		1993		1996	
	ÜRE TİM	TÜK ETİ M	ÜRE TİM	TÜK ETİ M	ÜRE TİM	TÜKE TİM	ÜRE TİM	TÜKE TİM
Kuzey Amerika	15,51 2	19,73 9	14,71 2	20,36 4	15,00 3	20,710	15,24 5	22,007
Merkezi ve Güney Amerika	4,082	3,518	4,702	3,595	5,247	3,866	6,454	4,231
Batı Avrupa	4,568	12,92 7	4,662	13,24 6	5,499	13,731	7,062	14,498
Doğu Avrupa ve Geçmiş Sovyetler Birliği	12,83 4	10,50 8	11,66 4	9,725	8,159	6,599	7,257	5,499
Orta Doğu	13,70 9	3,055	17,52 8	3,385	19,35 5	3,787	20,33 2	4,195
Afrika	5,506	1,844	6,723	2,076	7,078	2,205	7,777	2,414
Uzak Doğu ve Okeaniya	6,215	11,40 8	6,763	13,59 5	7,020	16,044	7,638	18,860
TOPLAM	62,42 7	62,99 9	66,75 4	65,98 5	67,36 1	67,043	71,76 4	71,527

Kaynak: Monthly International Petroleum Statistics ve Annual International Energy Statistics

* Burada üretim rafine olunmamış petrolü, doğal gaz fabrika sıvısı, diğer sıvıları ve rafine süreci karını kapsamaktadır.

ŞEKİL-2. 1987-96 Yıllarında Dünyada Petrol Tüketimi Ve Nüfustaki Artış

Çizelge-2'de görüldüğü gibi petrol tüketimi, yani petrol talebi yılda ortalama olarak 1 milyon v/g artmaktadır. Petrol üretiminin de bu talebi karşılayacak düzeyde artırılmasına rağmen kıt kaynaklarla bu eşitliğin ne zamana dek sürdürülebileceği tartışılabilir.

Dünya petrol talebi yılda %1.3 oranında artmaktadır. (Tim Martin, *a.g.e.*, s.51) Şekil-2'de dikey eksenlerden soldaki petrol tüketimini, sağdaki nüfusu göstermektedir. Görüldüğü gibi tüketim eğrisi nüfus artışını simgeleyen eğriden daha dikey eğimlidir. Bu ise tüketimdeki artışın nüfus artışından daha fazla olduğu, diğer bir deyişle artan nüfusun bir kaç kat fazla petrole gereksinim duyulduğunu göstermektedir.

Petrol endüstrisi ve ticaretin gerek üretim ve tüketim, gerekse sermaye açısından uluslararası bir nitelik göstermesi, uluslararası politikada da yankısız kalmaz. Petrol yataklarına sahip olan devletler, çokuluslu petrol şirketleri, bu şirketlerin uyrukluğunda bulundukları devletler ve öteki tüketici devletler arasındaki ilişkiler bütünü, dünya politikasında önemli bir yer kazanmıştır (Gürel, *a.g.e.*, s.29) Petrole sahip olmak, petrolün taşınma güzergahlarını denetim altında bulundurmak ve diğer devletlerle petrol uğruna mücadelede yenilmemek XIX. yüzyıldan bu yana devletlerin temel amaçları arasında yer almaya başlamıştır. Denilebilir ki, petrole güvenin arttığı yıllar boyunca dünya öyle bir duruma erişmiştir ki, birçok ülkenin ekonomik yaşamı ve kuşkusuz milyonlarca insanın fiziksel yaşamı, yeter derecede petrolün olup olmamasına bağlı kalacaktır (Kubilay, *a.g.e.*, s.175)

1.2. AZERBAIJAN PETROLÜNÜN TARİHİ

Azeri petrolünün tarihini bağımsızlığını elde etmesinden önce ve sonra olmakla iki kısımda incelemenin yararlı olacağını düşünüyoruz. 1991'den önceki dönem, özellikle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminin araştırılmasına daha büyük yer ayrılmıştır.

1.2.1. 1991'den Önceki Dönem

1877'de Charles Marvin Bakü'nün yerleştiği Apşeron Yarımadası'ndan İran'a, Irak'a, Hindistan'a ve diğer ülkelere daha 2500 yıl önce petrol ihraç edilmesi konusunda gözardiedilemez kanıtların mevcut olduğunu yazmıştır (Toğrul Aydın, 1996, s.37). Marco Polo'ya göre Apşeron Yarımadası petrol kuyularıyla delik deşik ve çıkarılan petrol aydınlatma ve tedavi amaçlarıyla kullanılıyordu.

İlk kuyular elle kazılmıştır. Tarihi verilere göre, 1594'te Nuroğlu isimli birisi 35 metre derinlikte olan ilk kuyuyu kazmıştır. İlk modern petrol kuyuyu 1848'de Bakü'nün Bibiheybet bölgesinde mekanik usullerle açılmıştır. Bu olay ABD'nin Pennsylvania eyaletinde kazılmış kuyudan 11 yıl önce vuku bulmuştur.

1872'de petrol endüstrisinin gelişimine ve endüstriye yatırımların akımına engel olan iltizam sistemi (götürü usul) iptal olundu. Petrol çıkan toprak gruplara bölünerek müzaide (torg) yolu ile ayrı ayrı yatırımcılara uzun süreli olarak kiraya verildi. Bu toprakları esasen Rus ve Ermeni yatırımının temsilcileri kiraladılar. Kiracılar arasında Azerbaycan burjuvazisinin tek temsilcisi Hacı Zeynelabidin Tağıyev idi (Ziya Bünyadov, 1994, s.605) 1873'de kurulan A.Z. Tağıyev ticarethanesi, 25 yıl gibi kısa süre içerisinde sondaj, üretim, tasfiye ve petrolün nakli, yani petrol sanayisinin bütün dallarını bir araya getiren büyük bir sanayi kompleksi haline geldi. (Azerbaycan, KEİB/BDT, 1992-28, s7)

Tezlikle petrol üretimi ile uğraşan şirketler kuruldu. 1873'de Bakü'de toplam 12 şirket faaliyet gösterdiği halde, yüzyılın sonlarında onların sayısı 140'a ulaştı (Bünyadov, a.g.e., s.605).

1879'de Bakü'de 9 olan kuyu sayısı, 1900 yılında 1710'a yükseldi. 1859'da, Surahani'da ilk petrol üretimi fabrikası hizmete sunuldu ve 1873'den başlayarak, Bakü çevresinde petrol üretim bölgesi olan "Garaşehir" oluşmaya başladı (Aslan a.g.e., s.169) Kazılan kuyuların orta derinliği 1873'de 47 metre, 1883'de 126 metre, 1893'de 242 metre idi.

1879'da "Nobel Kardeşleri Birliği"nin temeli atıldı. 80'li yıllarda Bakü'ye Rotşild'in simasında Fransız sermayesi, 90'lı yıllarda İngiliz sermayesi geldi. 1890'da Rotşildler ülkede üretilen petrol ihracının %40'ından fazlasını gözetimleri altında bulundurmaktaydılar. 1910 yılında petrol madenlerinin yaklaşık %60'ına üç şirket: Royal Dutch Shell, Nobel kardeşlerinin petrol çıkarma şirketi ve Rusya Petrol Topluluğu sahipti. 1874'den 1899'a dek Azerbaycan'da petrol sanayisinde yabancı yatırımın olduğu 29 ortak şirket kuruldu. 1916'da onların sayısı 100'den fazlaydı. Bu şirketlerin hisse senetleri Londra, Paris ve Berlin'in borsalarında popülerdi. 1880'de bölgede 1 milyon ton olan üretimi 1890'da 4 milyon tona ulaştı. Bu arada 1883'de Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan demiryolunun tamamlanmasıyla Bakü petrolü Avrupa'ya daha kolay ulaşma olanağını buldu.

1890'da Bakü'de 150 civarında petrol işleme birimi faaliyette bulunuyordu. (Bünyadov, a.g.e., s.606) Asrımızın başlarında, 1900 yılında Azerbaycan artık Rusya'da üretilen petrolün %95'ini ve dünyada üretilen petrolün %50'sini oluşturan 10 milyon ton petrol üretmekteydi (Haydar Aliyev, Azerbaijan Rublishing House, 1997, s.18)

1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik bazı nedenlerden olmasına rağmen, petrol uğrunda mücadele savaşın başlıca nedenlerinden birisi idi. Savaşa hazırlanan tarafların stratejik planları Musul, İran ve Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarına sahip olmaya ilişkin hedefleri de içermektedir. XIX. asrın sonlarına doğru Bakü'nün zengin petrol rezervleri dünyanın gelişmiş devletlerinin dikkatini çekmiştir. Petrol endüstrisine yapılan büyük yatırımlar ve onun teknolojik gelişimi Bakü'nü uluslararası önemi olan bir kente dönüştürmüştür. 1910-1914 yıllarında Azerbaycan 38 milyon ton petrol üretmiştir. I Dünya savaşının başlangıcında, 1914 yılında petrole olan talep arttı. Savaşın devletlerin: Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Rusya ve daha sonra ABD'nin askeri ve stratejik merkezleri dünya petrol rezervlerini bulmak için acele aramaya giriştiler.

Araştırmalar, Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin Meksika ve İran'ından fazla olduğu ve ABD'nin petrol rezervlerinin az olmadığını ortaya koydu.

Savaşın son aşamasında, savaşın tarafların petrole olan gereksinimi arttı. Fransa'nın Başbakanı ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'a yazdığı mektubunda: "Eğer müttefikler Alman saldırılarının bu belirleyici aşamasında savaşı kaybetmek istemiyorsa, onlar Fransa'nın petrole olan gereksinimini anlamalıdır"(Jamil Hasanov, Vol.2, Issue 4, Spring 1997).

1917'de Rusya İmparatorluğu'nun dağılması Kafkasya cephesinde ciddi boşluklar ortaya çıkardı. Alman bloğu ve Antanta devletleri Bakü'ye doğru ilerlemek için çaba göstermeye başladılar. Almanya petrol konusunda Türkiye'ye güvenmediğinden General von Kress'i ordusuyla birlikte Orta Doğu cephesinden Bakü'ye girmek üzere Gürcistan'a gönderdi. Alman personelinin başı General Ludendorf yalnız Bakü petrolüyle petrol ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri konusunda yazmaktaydı. B.Britanya da Alman ordusunun yolunu bağlamak amacıyla 1918'in Şubatı'nda General Dunsterville'ni ordusuyla birlikte Enzeli (İran) yoluyla Bakü'ye gönderdi (Hasanov, a.g.e).

Bu dönemde "Yeni Doğu" adlı Britanya dergisine göre: "Bakü'nün petrol açısından benzeri yoktur. Eğer petrol kraliçe sayılarsa, Bakü onun tacıdır". ABD de 1917'de savaşa katıldıktan sonra uzun süre petrolün üstünlüğünü anlayarak Bakü'yü işgal etmeye büyük önem vermiştir.

1918'in Mayıs'ında Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti ve Rusya, Almanya ve Antanta devletleri arasında petrol uğrunda mücadelenin daha dinamik geçmesinin nedeni olan Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi, askeri, diplomatik ve ekonomik işbirliğini başlattı. Mart ayında Bakü'de yapılan kanlı ayaklanmalardan sonra bolşevikler 25 Nisanda kentin kontrolünü ellerine geçirdiler ve dört aylık süre kesitinde herhangi bir karşılık alınmadan Sovyet Rusya'sına 1.3 milyon ton petrol ihraç olundu. Sovyet Rusya zengin petrol yataklarını ellerinde tutmak için Bakü Sovyeti'ni askeri, siyasi ve diplomatik araçlarla destekledi.

Bakü Sovyeti hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak amacıyla Gence'ye doğru hareket etse de, Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan'ın

müttefik ordusuna yenildi. 15 Eylülde Bakü geri alındıktan sonra da petrol uğrunda mücadele durmadı.

Mondros anlaşmasının 11. bölümüne esasen Türk ordusu Bakü'yü terk etmeli ve müttefik orduları Bakü'ye girmeliydiler. 17 Kasım 1918 tarihinde General Thompson'un komutanlığında Bakü'ye giren müttefik orduları "Britanya Petrol Yönetimi" adlı örgüt kurdular ve bu yönetim Enzeli ve Batumi yollarıyla Azerbaycan'dan o dönemin fiyatlarına göre 114 milyon ruble değerinde petrol ihraç etmeyi başardı (Hasanov, a.g.e)

1919'un Yazında müttefik orduları Bakü'yü terk ettikten sonra Azerbaycan yönetimi büyük zarar vurulmuş petrol endüstrisini yeniden canlandırmaya çalıştı. 1918 yılında 3.376, 1919'da 3.690 milyon ton petrol üretilse de, bu, 1916 yılının petrol üretiminin yalnız yarısı tutarındaydı. Azerbaycan Cumhuriyeti'ne petrol bunalımını ortadan kaldırmaya tarih imkan vermedi ve 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Rus ordusu tarafından işgal edildi. İşgalden sonra üretim azalmaya devam etti ve 1921'de yalnız 2.411 milyon ton petrol üretmek mümkün oldu (Hasanov, a.g.e.).

Böylece 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına rağmen bu devlet dev devletlerin karşısında duramadı ve kendisini savunamadı. Bu sırada Azeriler'in kendilerini tanıtmaları ve savunmaları için büyük gayretler gösterdiklerini kaydetmek gerekir. Fakat Rusya için Azerbaycan'ın işgalini uluslararası alanda yasallaştırmak zor olmadı ve 1922'de toplanan iki konferans Azerbaycan'ın kaderini belirledi.

Cenova konferansının dünya halk efkarına ilan edilen dış sebebi politik, fakat konferansın asıl amacı yalnız ve yalnızca petroldü. Hem de Bakü petrolü. Cenova'da uzun asırlar Moskova boyunduruğunda kaldıktan sonra istiklalini kazanmış bir ırkın, Azeri Türkleri'nin yurtlarının mukadderatı tartışılıyordu. Fakat bu tartışmaların esasını Azeriler'e istiklal vermek fikri değil, büyük petrol tröstlerini arkalarında gizleyen devletlerin bu toprakları taksim fikri hareket noktası oluyordu. Sonuçta Azeriler bütün didindirmelerine, bağırımlarına ve mücadelelerine rağmen istiklallerinin ellerinden gitmelerine, engel olamadılar. Bakü petrol konusu da

şimdilik bu şekilde sona erer gibi oldu. Gerçekte bu dava hiç bir zaman bitmedi. Kafkasya'nın kahraman evlatları, açık veya gizli olarak mücadelelerine devam ettiler.

Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan ülkenin petrole olan gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılamakta, buna rağmen faydasından yoksun bırakılmaktaydı. Fakat Azerbaycan için petrolün eski sonuçları temel olarak petrol üretimini ve ihracını hızla artırmak için petrol sanayisine yapılan yatırımlar gereksiz yere artırılmasıydı, sanayinin diğer dallarına yapılan yatırımlar gittikçe azalmaktaydı (Resul Kuliyeve, Mayıs 15-31, 1997). Raif Karadağ'ın Almanlar'ın Romanya petrollerindeki parolası olarak tanımladığı aşağıdaki sözleri Rusya'nın Azerbaycan petrolündeki parolası olarak kabul edersek yanlış olmayız: "Çok... daha çok petrol üretmek... durmadan, dinlenmeden çalışmak ve kudretli Sovyet harp mekanizmasının hareket kabiliyetini artırmak..." (Karadağ, a.g.e., s.55)

1940'da Azerbaycan'ın petrol üretimi Sovyetler Birliği'nin toplam üretiminin %71.5'ni oluşturmuştur. 1941'de petrol üretimi rekor rakam olan 23.482.000 tona ulaşmıştır (Aydın, a.g.e., s.42)

II. Dünya Savaşı zamanı Hitler Kafkasya'nın petrol yataklarını eline geçirmeye çalışıyordu. Fakat o, her şeyden önce Bakü'yü istiyordu. Hitler petrole çok ilgileniyordu, petrol konusunda okur, konuşur ve dünyanın başlıca petrol yataklarının tarihini bilirdi. O, Kafkasya petrolünü ve Ukrayna "siyah toprağı"nı ele geçireceği takdirde, Alman İmparatorluğunun sınırları içinde kendi kendine yeterli ve böylece yenilmez olacağına inanıyordu (Daniel Yergin, 1991, s.334)

Hitler'in Kafkasya'ya saldırısına yönelik planı "Edelweiss" (Alp dağlarının yamaçlarında yetişen küçük beyaz çiçek). olarak adlandırılıyordu. Bakü'ye ulaşmak için Alman Führeri'nin Büyük Kafkasya dağlarını aşması gerektiğinden planın ismi sembol niteliği taşıyordu. Bakü petrolü diğer devletlerin de dikkat merkezindeydi. Savaştan önce B.Britanya, Fransa ve ABD Bakü petrol yataklarının Almanların eline geçmesini önlemek, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak amacıyla Bakü'yü bombardıman etmek planlarına sahiptiler, fakat Hitler'in Hollanda, Belçika ve Fransa'yı 1940 22 Haziranında işgaliyle birlikte "Apşeron hedefleri" önemlerini yitirdiler (Fuad Ahundov, Fikret T.Aliyev ve Mikhail Agarunov, 1995, ss.50-58).

Savaş boyunca Hitler Bakü'yü ele geçirmeye çalışsa ve hatta üzerinde Hazar Denizi çekilmiş pastadan "Bakü payı"nı yise de, amacına ulaşmadı ve Sovyetler Birliği Bakü petrolüne borçlu olarak savaşı kazandı.

1950'lerden sonra II. Dünya Savaşı'nda günde 500.000 varil olan Azerbaycan petrol üretimi Sovyetler Birliği'nin başka yerlerde petrol bulmasıyla önemli ölçüde azaldı (United States Energy Information Administration, October 1997). Fakat Azerbaycan bilginleri, uzmanları ve işçilerinin çabaları Sovyetler Birliği'nde

keşfedilen petrol yataklarının "İkinci Bakü", "Üçüncü Bakü", "Dördüncü Bakü" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Sovyet döneminde Azerbaycan, öteki eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi, 70 yıl süresiyle Merkezi idarenin yaptığı planlar gereğince yönetildiği ve yönlendirildiği için, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını, kendi gereksinim ve kalkınması doğrultusunda kullanamamış ve dolayısıyla tam bağımlı hale gelmiştir. (Karabağlı Arslan, 1993, s.223). Moskova, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek petrolün tonuna 35 ruble ödüyordu, daha sonra fiyatı 65 rubleye çıkardı. Ancak yine de petrolün tonu maden suyunun tonundan 3-4 defa ucuzdu. 1991 yılı başlarında petrolün tonunun fiyatı 120 rubleye çıkarıldı, halbuki petrolün tonu 130 ruble 78 kopeğe mal oluyordu. Zaten, Moskova, Sovyetler Birliği dağılmadan birkaç yıl önce Azerbaycan petrol sanayiine üvey evlat muamelesi yapmaya başlamıştı. Yine son yıllarda merkezden yapılan yatırımların %85'inden çoğu Batı Sibirya, Ural ve Volga bovu petrollerine ayrılmıştı. Sonuç ise, 1989'dan bu yana petrol üretiminin 2.5 milyon tondan fazla azalmasında kendisini göstermiştir (Aslan, a.g.e., ss.179-180).

1985'den 1995'e dek olan dönemde petrol çıkarma düzeyi 13.143 milyon tondan 7.54 milyon tona düştü (BMT'nin İnkişaf Programı 1997, s.38)

1.2.2. Bağımsızlığını Kazandıktan Sonra

Yaklaşık 70 yıl boyunca, "emredici planlama" ile "tek" merkezden yönetilen ve ayrı ayrı milletlerden oluşan Sovyetler Birliği'nin dağılması, içte olduğu gibi, dünyada da yeni gelişmelere yol açtı. Birliği oluşturan eski "cumhuriyet"ler, yeniden bağımsızlıklarını kazanarak BM'ye üye olmuşlar ve dolayısıyla doğal sınırları ve varlıkları üzerinde de hükümlerliklerini yasal olarak ilan etmişlerdir (A.g.e., s.13)

Sovyet döneminde kazanılan başarılar Azerbaycan'a bir şey kazandırmadı ve her şeyi yeniden başlamak gereği bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra kendisini duyurmaya başladı. Fransız gazetesi "Liberation"un yazdığı gibi "Azerbaycan kendisinin artık geçmiş petrol başarılarını kederle hatırlıyor" (*Liberation Gazete*, 18 December, 1995)

Bağımsızlığını kazandıktan sonra zengin petrol yataklarına sahip olmasından dolayı dünyaca ünlü petrol üreticilerinin iştahını kabartan Azerbaycan son yıllarda sağlanan güven ve istikrar ortamıyla adeta dev yabancı yatırımcıların akımına uğradı ve Amerikalısından İngiliz'ine, Japon'undan Alman'ına, Türk'ünden İranlı'sına kadar dünyanın dört bir yanından gelen işadamları ve yatırımcılar mevcut pastadan pay almak için birbirleriyle kıyasıya mücadele vermeye başladılar (Çilesiz Cebail, Enis Üznük, ve Faruk Aslan, 1997, s.26).

"Bölgede [Hazar bölgesi- Ahmedov] gerçekten büyük bir petrol rezervi söz konusu. Yapılan son tahminlere göre bölgede \$4 trilyon değerinde, 200 milyar varil petrol olduğu tespit edilmiş durumda. Uzmanların görüşüne göre, bazı İran körfezi ülkeleriyle rekabet edecek bir rezerv bu. Petrol rezervi bu kadar büyük olunca pastadan en büyük hisseyi kapma mücadelesi de o kadar çetin geçiyor" (Beytullah Demircioğlu, Eylül 1997).

Hazar denizi bölgesinde Azerbaycan en zengin hidrokarbon rezervlerine sahiptir. Denizin yalnız 1/8'ne sahip olan Azerbaycan tahmin olunan petrol rezervlerinin %30'na ve doğal gaz rezervlerinin %21'ne sahiptir. Azerbaycan denizi kıyılarının gelişimine ve Hazar'da ilk bilimsel araştırmaya başlayan ülke olduğu için onun sektöründe yatırımlar daha fazla (*Trend Magazine*, № 4 [5], May 1996, ss.31-32)

Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgisi 1989'da, "Ramco" şirketinin başkanı S.Rimp'in gelişiyle başlıyor. Bununla Azerbaycan petrolünün yeni tarihi başladı ve Bakü petrolü asrın başlarında olduğu gibi, yeniden Batı yatırımlarının dikkatini çekti (*Mülkiyet Gazetesi*, № 39, 27 Ekim-3 Kasım 1998, s.2). Ondan sonra ülkeye "Pennzoil", "BiPi/Statoil", "Amoco" temsilcileri geldiler (*Trend Magazine*, № 2 [3], ss.18-19) ve görüşmeler başladı. Bu görüşmeler E.Elçibey döneminde birtakım anlaşmaların imzalanmasıyla sonuçlandı. Fakat anlaşma gereğince 1993'ün Haziran'ında Londra'da yürütülmesi gereken görüşmeler 1993'ün aynı ayında ülkede askeri-siyasal bunalımın ortaya çıkması ve E.Elçibey'in devrilmesi nedeniyle gerçekleştirilemedi. Zaten 1991-1993 arasında ülkede cumhurbaşkanlığı makamının 4 defa değişmesi herhangi bir stratejik yatırım projelerinin gerçekleştirilmesini olanaksız kılıyordu. İktidara gelen H.Aliyev yalnız Azerbaycan'da sürekli ve göreceli istikrarın yerleşmesinden sonra görüşmeleri yeniden başlatabildi ve 1994 Eylülü'nde ilk anlaşma olan "Asrın anlaşması" imzalandı. Bunu sonraki anlaşmalar izledi.

Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak ve mücadelede geri kalmamak için ardı ardına bölgeye gelişinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Robert Ebel yabancı şirketlerin bölgeye gelişini esasen dört nedene dayandırmaktadır:

- ▶ Geçmişte izin verilmeyenin şimdi elde edilmesi kadar hiç bir şey çekici olamaz.
- ▶ Hazar'ın üretim potansiyeli çok büyüktür.
- ▶ Bu potansiyelin dış katılım olmadan belli bir zaman içinde farkına varılamaz.

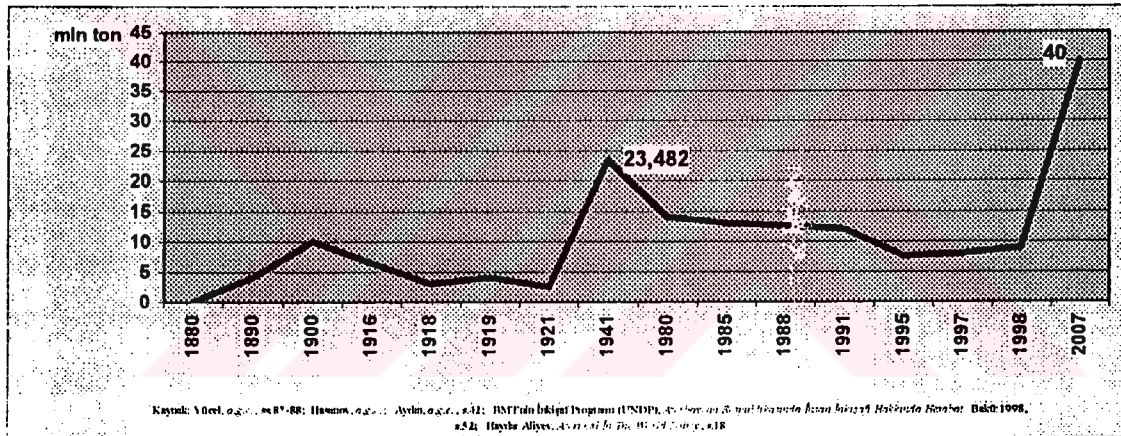
Sonuncu ve belki de yabancı yatırımcılar için en önemlisi, petrol yerel gereksinimleri karşılamak için üretilmeyecektir. Yerel talep çok azdır ve aynı kalacağı tahmin olunmaktadır (EBEL, E. Robert; July 30, 1996).

Hazırda 54 yataktan 1.360 milyon hacimde petrol çıkarılmaktadır. Denizdeki yataklar özellikle zengindir. Şimdi karadaki yataklardan yılda toplam 1.6 milyon ton petrol 240 milyon metre küp doğal gaz çıkarıldığı halde, denizdeki yataklardan 7.5 milyon ton petrol ve 6 milyon metre küp doğal gaz çıkarılmaktadır.

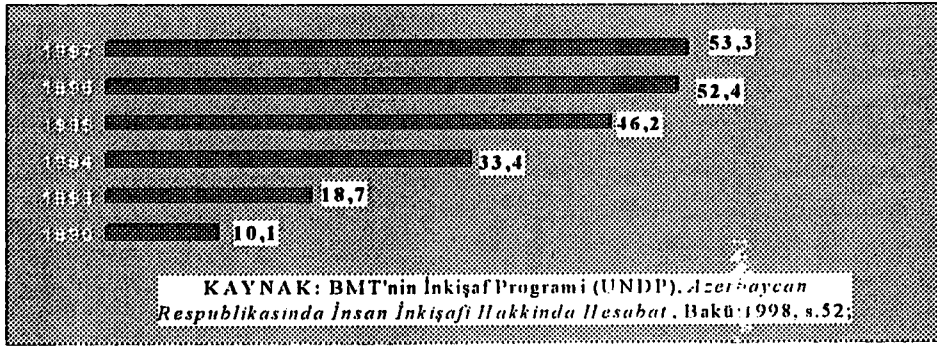
Azerbaycan'ın 1890 yılından bu yana petrol üretimi gördüğümüz şekilde gösterilmiştir. En çok petrol 1941'de üretilmiştir. 2007 yılında petrol üretiminin maksimum miktara, 40 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir.

ŞEKİL-3. Azerbaycan'ın Petrol Üretimi

1.3. PETROLÜN AZERBAIJAN EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Enerji sektörü belirli bir dönem boyunca Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın öncelikli ekonomik gelişimi esasen petrol ihracı sayesinde olmuş, sonradan petrol ve doğal gaz üretiminde yardımcı olan sanayiler gelişmiştir.

ŞEKİL-4. Sanayi Üretiminde Petrol Sanayisinin Payı

ÖDEMELER BİLANÇOSU (milyon ABD Doları)				
	1993	1994	1995	1996
CARI İŞLEMLER HESABI	-97	-121	-311	-931
TİCARET BİLANÇOSU	-99	-163	-275	-644
İHRAÇ (FOB)	718	682	680	694
İTHAL (FOB)	-817	-845	-955	-1338
PETROL KONSORSİYUMU	0	0	-30	-213
TİC. BİLANÇOSUNDA KONSORSİYUMUN PAYI	0	0	%11	%33
CARI HESAP GSMH'YA ORANLA	%-7,4	%-9,8	%-11,2	%-29,13
PETROL KONSORSİYUMU YMA ORANLA	0	0	%-3,8	%-12,3
SERMAYE HESABI	98	54	456	902
PETROL KONSORSİYUMU	0	0	122	453
SERMAYE HESABI GSMH'YA ORANLA	%-7,4	%4,4	%18,9	%28,2
PETROL KONSORSİYUMU MH'YA ORANLA	0	0	%5,1	%14,2

ÇİZELGE-3.

Kaynak: BMT'nin İnkişaf Programı (UNDP), *Azerbaycan'ın İnsan hakkında Hesabat*, Bakü: 1997, s.38

Petrol üretimi Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da egemen durumunu korumaya devam etmiştir. Sanayi üretimi 1990'lı yıllarda büyük ölçüde

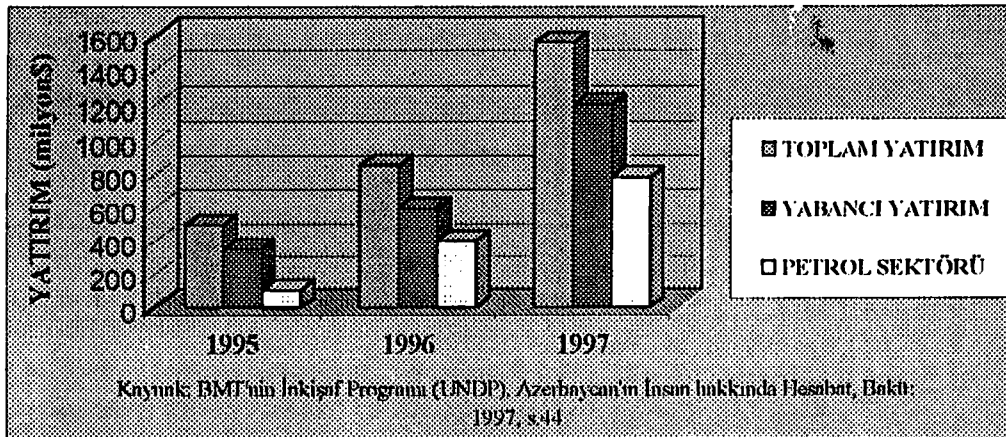
azaldığı halde, petrol sanayisinin bu üretimdeki payı %10'dan (1990) artarak 1997'de onun yarısından fazlasını oluşturmuştur (Bkz. Şekil-4). Fakat petrol üretiminin sanayi üretiminde artan payı bu aşamada petrol üretiminin artması sonucunda değil, diğer sanayi dallarında meydana gelen şiddetli bunalımın sanayi üretimine yansımalarıdır. Çünkü Şekil-3'de görüldüğü gibi Azerbaycan'da petrol üretimi 1990'dan bu yana düşme dönemine girmiştir.

Sanayinin diğer dallarının bunalıma girmesi petrolün önemini evvelkinden daha da artırmıştır.

Ödemeler bilançosuna baktığımızda ülke ekonomisinde petrol gelirlerinin payının yüksek olduğunu daha belirgin biçimde gözlemlemek mümkündür. Bu pay 1995'de GSMH'nin %3,8'i olmuşsa, 1996'da GSMH'nin %12,3'ne dek yükselmiştir. Sermaye bakımından 1995'de GSMH'nin %5,1'den, 1996'da %14,2'ye dek artmıştır.

Petrolün Azerbaycan ekonomisindeki yerini diğer bir göstergeye, ülkede yapılan yatırımlara bakarak da anlamak mümkündür. 1995 yılında yatırımların toplamı \$544 milyon, petrol sektöründe ise \$140 milyon olmuştur. 1997 yılında ise bu rakamlar \$1568 milyon olmuştur. Böylece 1995 yılında toplam yatırımların yaklaşık %25'ini oluşturan petrol yatırımları 1997'de yabancı yatırımların %60'ını ve toplam yatırımların %50'sini oluşturacak şekilde artmıştır.

ŞEKİL-5. Petrol Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Yeri

1998 yılında ham petrol ürünlerinin satışından \$223.496.113 elde edilmiştir. Bunun \$104.807.089'u yani tahminen yarısı devlet bütçesine verilmiştir. Fakat birçok

iktisadi kurumların Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketi'ne(ARDNS) olan borçları (5.910.859 trilyar) petrolden elde edilen gelirden ülke ekonomisinin verimli yararlanmasını önlemektedir (Ali Hasayovlu, 19 Aralık, s.5).

2. BÖLÜM

AZERBAYCAN PETROL ANLAŞMALARININ KRONOLOJİSİ

Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmaları denizdeki ve karadaki yatakları kapsadığından biz de anlaşmaları bu sistematik içinde ele almanın faydalı olacağı görüşündeyiz. Anlaşmanın büyük çoğunluğu denizdeki yataklar konusunda anlaşmalar oluşturmaktadır.

2.1. DENİZDEKİ YATAKLAR KONUSUNDA ANLAŞMALAR

Bu anlaşmanın birincisi 1994 yılında Azerbaycan'ın yabancı şirketlerle imzaladığı "Asrın anlaşması"dır. O zamandan bugüne dek denizdeki yataklarla ilgili daha 11 anlaşma imzalanmıştır. 1998 Aralık ayında Azerbaycan'ın Japon şirketleriyle imzaladığı anlaşma bu türden olan anlaşmalardan 13'cüsüdür.

2.1.1. "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" Yatakları Konusunda Anlaşma -"Asrın Anlaşması"

3 yıl süren görüşmeler 1994 20 Eylülde mantıksal sonuca ulaştı ve bu tarihte Bakü'nün Gülüstan sarayında "Hazar Denizi Azerbaycan'a ait bölgesinin Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarında petrolün ortak işlenmesi ve pay bölüşümü hakkında anlaşma" imzalandı. 30 yıllık anlaşma 2 Aralık 1994'de Milli Meclis tarafından onaylandıktan sonra aynı yıl 12 Aralık tarihinde yürürlüğe girmiştir. İmzalanan anlaşma taşıdığı büyük önem dolayısıyla "Asrın anlaşması" adlandırılmıştır. Yaklaşık 400 sayfa ve 4 dilde olan "Asrın anlaşması"nın temel göstergeleri aşağıdakilerdir:

- ▶ Yatırım tutarı -\$ 7.4 milyar;
- ▶ İşletim harcamalarının tutarı -\$ 5.9 milyar;
- ▶ Anlaşma süresi -30 yıl;
- ▶ Anlaşmanın kapsadığı alan 432.4m²;
- ▶ Petrol rezervi ve petrol üretiminin öngörülen miktarı -511 milyon ton (4 milyar varil);
- ▶ Elde edilen sert doğal gaz rezervi -70 milyar ton m³;

Katılım payının her %1'i için yabancı şirketler tarafından Azerbaycan hükümetine ödenen primin (bonus) tutarı - \$ 300 milyon; (Elman Nesirov, 1997, s.141)

Bonus aşağıdaki aşamalarda ödenilmiştir: %50'si - anlaşmanın yürürlüğe girme tarihinden 30 gün sonra; %25'i - ortalama günlük debüt 40.000 varile uladıktan sonra; %25'i - ihraç boru hattı çalışmaya başladıktan sonra (Hidayet Orucov, 1995, s.67)

▶ Petrol karı aşağıdaki şekilde paylaşılacaktır -Azerbaycan'a %80, diğer taraflara %20;

▶ Çıkarılmış petrolün 253 milyon tonu Azerbaycan'a verilecek. Ayrıca petrolle birlikte çıkarılan 55 milyar metre küplük doğal gaz da Azerbaycan'ın olacaktır.

Güneşli yatağı kıyıda 82 km, Çırag yatağı 94 km ve Azeri yatağı 113 km uzaklıkta yerleşmektedir. Bu yataklardan üretilen ham petrol dünyada en yüngüllerinden(hafif) hesap olunmaktadır. Petrol yüngül olukça, rafine maliyetleri azalmaktadır.

Azerbaycan ARDNŞ'nin siyasi nedenlerle %30'luk katılma payından %10'nu LUKoil'e vermesinden dolayı en az 2 milyar dolar ve yine anlaşmanın Güneşli yatağından yalnız kullanılmayan, yani 200 metreden sonraki kısmını içermesinden dolayı yine 2 milyar dolar gelir kaybetmiştir.

"ASRIN ANLAŞMASI" NDA ŞİRKETLERİN PAYLARI

NO:	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'le
1.	BP Exploration (Caspian Sea) Limited-BP	B. Britanya	17,1267
2.	AMOCO Caspian Sea Petroleum Limited -Amoco	ABD	17,0100
3.	UNOCAL Khazar LTD.-UNOCAL	ABD	10,0489
4.	Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketi - ARDNŞ	Azerbaycan	10,000
5.	LUKoil Joint Stock Company - LUKoil	Rusya	10,000
6.	Den Norske Stats oljeselskap.a.s. - Statoil	Norveç	8,5633
7.	Exxon	ABD	8,0006
8.	Türkiye Petrolleri A.O. - T.P.A.O.	Türkiye	6,7500
9.	Penzzoil Caspian Corporation - Penzzoil	ABD	4,8175
10.	İTOCHU	Yaponya	3,9205
11.	Ramco Khazar Energy Limited - Ramco	B.Britanya	2,0825
12.	Delta - Nimir Khazar Limited - Delta	S.Arabistan	1,6800

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.2., Summer 1998, s.77

ŞEKİL-6. "Asrın Anlaşması"nda Devletlerin Payı

"Production Sharing Agreement" (hazır ürünün bölünmesi) tipli bu anlaşmada şirketlerin sahip oldukları paylar aşağıdaki Çizelgede (Bkz. Çizelge-4), şirketlerin temsil ettikleri devletlerin payları ise *pie* şeklindeki Şekilde (Bkz. Şekil-6) gösterilmiştir. Görüldüğü gibi "Asrın anlaşması"nda ABD şirketleri tüm paylarının %40'na sahiptirler. Ondan sonra Büyük Britanya gelmektedir. Fakat söz konusu çizelge ve şekil anlaşmadaki ilk durumda bazı değişiklikler göz önüne alınarak çizilmiştir.

Japonya'nın "Itochu" şirketi önce anlaşmaya katılmazken daha sonra tüm paylarını satan "Mc Dermott International" dan %2.45 pay elde ederek "Azeri-Çırag-Güneşli" konsorsiyumuna katılmış, bunun ardınca "Amoco"nun sattığı %5'lik paydan %1.5'ini ele geçirerek toplam %3.9 payın sahibi olmuştur.

"Amoco"nun sattığı paylardan %3'ü Exxon, yüzde 0.5'i Unocal tarafından satın alındı. Daha önce ARDNŞ'nin payı %30 olarak kararlaştırılırken anlaşma

imzalanmadan önce bunun %10'nu Rusya şirketi LUKoil'e, anlaşma imzalandıktan sonra ise %5'ni 1995 Nisanı'nda Exxon şirketine, %5'ni aynı tarihte TPAO'ya verdi. İran'a %5'lik pay verilmek istense de, Batı devletleri tarafından tepkiyle karşılandı ve böylece İran asrın anlaşmasına katılamadı. ABD ve Türkiye'ye verilen bu tavizler sonucunda Azerbaycan 8 milyon ton petrol ve petrolden elde olunacak \$0.8 milyar kaybetti.

Konsorsiyumun üyeleri arasında imzalanan "İşlemlerin Birge Yürütülmesi Konusunda Razılaşma Üzere Anlaşma"yla uyumlu olarak Azerbaijan International Operating Company (bundan sonra - AOİC) kuruldu. Dünyanın 11 şirketinin katılımı ile tesis edilmiş bu kurum "anlaşma alanı" adlanan "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" yataklarının işletilmesine hizmet ediyor. Böylece bir çok tepki ve baskıyı üzerine çeken anlaşma imzalanarak Azerbaycan'ın hayatında önemli bir adım atılmış oldu.

2.1.2. "Karabağ" Yatağı Konusunda Anlaşma

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'i
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	7,5
2.	LUKoil	Rusya	12,5
3.	Pennzoil	ABD	30,0
4.	LUKACIP	Rusya-İtalya	45,0
5.	AGIP	İtalya	5,0

Kaynak: Azerbaijan International Magazine, 6.2..

Bu anlaşma 10 Kasım 1995'de 4 yabancı şirketle 25 yıl süreli olmak üzere imzalandı. Söz konusu anlaşma 13 Şubat 1996 tarihinde Milli Meclisice onaylanmış ve 23 Şubat 1996 tarihinde CİPCO şirketinin operatörlüğünde yürürlüğe girmiştir.

ÇİZELGE-5.

PSA tipli Karabağ anlaşmasının temel göstergeleri aşağıdaki gibidir:

► Anlaşma arazisi - 427m²

► Kiracıların her metreye ödemeleri gereken miktar - \$1200

► Petrol rezervleri 100-200 milyon ton. Uluslararası petrol ve doğal gaz magazini olan "Hart's evroil"e göre ise "Karabağ" yatağında petrol rezervleri 85-100 milyon ton arasındadır.

Anlaşmaya katılmış şirketlerin ve tekabül ettikleri devletlerin payları aşağıda gösterilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi, "Karabağ" yatağının işletilmesiyle ilgili olarak bu anlaşmaya İtalya ve Rusya hem tek tek, hem de alyansta(birlik anlaşması) katılmışlar, toplam %62.5'lik pay almışlar.

Anlaşmaya göre belirlenmiş primin tutarı \$135 milyon'dur ve \$17 milyar yatırım yapılması taahhüt olunmuştur. Projenin gerçekleştirilmesi amacıyla "Hazar Uluslararası Petrol Şirketi" (CIPCO) kuruldu. 18 Nisan 1996 tarihinde Şirket Başkanı (Pennzoil'den) ve iki başkan yardımcısı (LUKoil ve AGİP'den) atandı.

Son günlerde Karabağ yatağının beklenen petrol rezervlerini barındırmadığı gerçeğinin ortaya çıkmasıyla CIPCO'nun dağılma tehlikesi ortaya çıkmıştır. \$120 milyon harcadığı tahmin olunan araştırma aşaması sonucunda Karabağ yatağında 7 milyon ton çıkarılabilir petrol ve 23 milyar metre küp çıkarılabilir doğal gaz rezervleri olduğu belirlenmiştir. Böylece CIPCO iki seçenekle karşı karşıya kalmıştır: ya faaliyetini durdurmak, ya da konsorsiyumu kurtarmak, daha doğrusu kısmen kurtarmak için projeyi yakındaki Dan Ulduzu ve Aşrefi yatakları konusunda proje ile ilişkilendirmek.

2.1.3. "Şahdeniz" Yatağı Konusunda Anlaşma

"Karabağ" yatağına dair anlaşma imzalandıktan birkaç gün sonra "Liberation" gazetesi 6 ay içinde yeni anlaşma imzalanacağı konusunda bilgi vermiş ve bu anlaşmaya ilk kez Fransız petrol şirketi "Elf Aquitaine"nin katılacağını bildirmişti.

Yeni petrol anlaşmasına Fransa'nın katılımı rastlantı değildir. Bu anlaşmanın imzalanmasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1993 19-23 Aralık tarihinde Fransa'ya yaptığı resmi ziyareti (İbrahiov, N. 1994, s.32) önemli rol oynamıştır. 3. Büyük proje olan Şahdeniz konsorsiyumuna katılma talepleri anlaşmayı siyasi arenaya çevirdi. LUKoil'in diğer rus şirketi Yukos'la ortak olarak Şahdeniz'e katılacağı kesinleşirken, İran'ın katılımı yılan hikayesine döndü. Bu devlet önceki anlaşmaya bırakılmamıştı. O zaman ABD ve birtakım Batı ülkeleri İran'la işbirliğine kati şekilde karşı çıkıyorlardı. Öncelikli anlaşmaya İran'ın katılması halinde görüşme masasına oturmayacaklarını bildirdiler.

Aslında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Mayıs 1996'da Aşgabad'daki toplantısında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve İranlı meslektaşı Refsencani, Azerbaycan'ın Şahdeniz konusunda yatağındaki %20'lik payından %10'nun İran'a verilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştı. Bu projede İran'a yer verilmesi, Tahran ile Washington arasındaki karşı durmanın Hazar Petrol projesine olumsuz etkilerini yok etmek amacını taşıyabilir.

ÇİZELGE-6.

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	10.0
2.	LUKoil	Rusya	10.0
3.	BP	B.Britanya	25.5
4.	O.I.E.C.	İran	10.0
5.	T.P.A.O.	Türkiye	9.0
6.	Statoil	Norveç	25.5
7.	ELF	Fransa	10.0

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.2., Summer 1998, s.81

1996 4 Haziranda "Şahdeniz" strüktür yatağı ile bağlı 5 yabancı şirketle 30 yıl süreli anlaşma imzalandı. Anlaşma 4 Ekim 1997'de onaylanmış ve 17 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. Operatör BP Exploration Ltd. Şirkettir. "Production Sharing" biçiminde imzalanmış "Şahdeniz

strüktüründe araştırma, işletme ve pay bölüşümü konusunda anlaşma'nın temel göstergeleriyle tanışalım:

- ▶ Yerleşme yeri - Bakü'nün 55 km güney-doğusu;
- ▶ Rezervler - 500 milyar metre küp doğal gaz ve 190 milyon ton petrol;
- ▶ Anlaşma alanı - 800 metre kare;
- ▶ Anlaşma süresi - 30 yıl;
- ▶ 3 yıl sürecek keşfi yat döneminde Azerbaycan'ın payına düşen yatırımlar yabancı şirketler tarafından karşılanacaktır;
- ▶ işletme için yabancı şirketlerin prim olarak ödeyecekleri miktar \$141 milyondur. Bunun \$37 milyonu anlaşma onaylandıktan sonra verilecektir.

Bu anlaşmada tahmin olunan yatırımlar \$3.97 milyar, işlem harcamaları ise \$3.82 milyardır. Genel harcamalar ise yaklaşık \$7.8 milyar olacak.

2.1.4. "Dan Ulduzu" ve "Aşrefi" Petrol Strüktürleri Konusunda

Anlaşma

1996 14 Aralık'ta Bakü'nün Gülüstan sarayında Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölgesindeki "Dan Ulduzu" ve "Aşrefi" petrol strüktürlerinin ortak işlenmesi hakta anlaşma imzalandı. Anlaşma 25 Şubat 1997'de onaylandıktan sonra 17 Mart'ta yürürlüğe girmiştir. Operatörü NAOC müşterek şirkettir. Bu anlaşmanın şartları aşağıda gösterilmiştir:

- ▶ Yerleşim yeri -Apşeron yarımadasından Kuzey-Doğusu, kıydan 70 km uzaklıkta;
- ▶ Suyun derinliği - 75200 metre;
- ▶ Strüktürlerin alanı - 453 metre kare;
- ▶ Rezervler - öncelikli değerlendirmelere göre petrol rezervleri 150 milyon ton, doğal gaz rezervleri 60 milyar metre küptür;
- ▶ Anlaşmanın gerçekleştirilebilmesi için \$2 milyar gerekmektedir;
- ▶ Yabancı şirketlerin ödeyecekleri primin tutarı \$75 milyon olarak öngörülmüştür;
- ▶ Kiracılar anlaşma alanının her metre karesine yılda \$1200 verecek;
- ▶ Anlaşmaya göre petrol üretimi 2003'de başlayacak, 2007'de petrol üretimi 7 milyon tona çıkacak;
- ▶ Anlaşma süresi - 25 yıl.

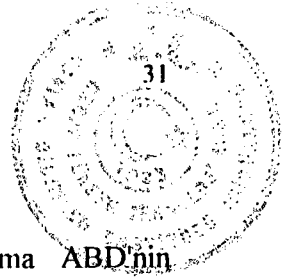
Anlaşmanın yürütülmesi için yabancı petrol şirketlerinin kurduğu konsorsiyum "Kuzey Apşeron" (NAOC) adlandırılmaktadır. NAOC son açıklamalarında, Aşrefi yatağında 105 milyon ton petrol, 49 milyon metre küp doğal gaz rezervleri belirlendiğini belirtti ve bu rezervlerin tahminlerinin yüzde 10-12 üstünde olduğunu dile getirdi.

ÇİZELGE-7.

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO:	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'ı
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	20,0
2.	AMOCO	ABD	30,0
3.	UNOCAL	ABD	25,5
4.	İTOCHU	Yaponya	20,0
5.	Delta	S.Arahistanı	405

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.2., Summer 1998, s.83

anlaşmanın önemini artırmıştır.

Bu anlaşma ABD'nin %50'den fazla paya malik olduğu ilk petrol anlaşması. Japonya'nın "İtochu" şirketinin yüksek payla bu projeye katılımı ve ARDNŞ'in ilk kez petrol anlaşmalarında %20'lik pay alması

2.1.5. "Lenkeran-Deniz" ve "Talış-Deniz" Yatakları İle ilgili

Anlaşma

1997 13 Ocak'ta Paris'in Yelisey sarayında Fransa Cumhurbaşkanı Jak Şirak ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımı ile Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki "Lenkeran-Deniz" ve "Talış-Deniz" yataklarının keş fiyatı, işlenmesi ve hasılasının bölüşümü hakkında ARDNŞ ile Fransa'nın "Elf Aquitaine" ve "Total" şirketleri arasında anlaşma imzalandı.

ÇİZELGE-8

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO:	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'ı
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	25,0
2.	OIEC	İran	10,0
3.	Deminex	Almanya	10,0
4.	Petrofina	Belçika	5,0
5.	Total	Fransa	10,0
6.	ELF-Aquitaine	Fransa	40,0

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.2., Summer 1998, s.85

"Lenkeran-deniz" ve "Talış-deniz" perspektif strüktürleri Bakü Arhipelağı'nın güneyinde yerleşmiştir. Bu sahada deniz suyunun derinliği 50-60 metredir. "Lenkeran-deniz" blokunun öncelikli petrol rezervleri 100 milyon ton tutarında

değerlendirilmektedir. Anlaşma 25 yıllık süre için bağlanmıştır. Başlangıçta %25'lik payın sahibi belli değilken, daha sonra yapılan görüşmeler sonucu bu pay Almanya'nın "Deminex", İran'ın O.I.E.C. ve Belçika'nın "Petrofina" şirketlerine

verilmiştir. Anlaşma 30 Haziran 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve operatörü "Elf Petroleum Lanka-Talysh" şirkettir.

Anlaşma imzalanmakla esasen siyasal amaç güdülmüş ve Ermeni yanlı Fransa'nın politikasında değişiklikler yapılması istenmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın aşağıdaki ifadesi bu düşüncemizi kanıtlamaktadır: "Bu anlaşma Fransa ile Azerbaycan arasındaki iki taraflı ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacak, aynı zamanda Fransa gibi büyük bir devletin Azerbaycan'a karşı tutumunu da iyileştirecektir".

2.1.6. "Yalama" Yatağı Konusunda Anlaşma

Bu anlaşma Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 3 Temmuz 1997 tarihinde Rusya'ya yaptığı resmi ziyareti esasında imzalandı. "Yalama" yatağının keşif çalışmalarını ve işletilmesini öngören anlaşmada LUKoil şirketinin payı %60, ARDNŞ'nin payı ise %40 olarak belirlenmiştir. Rusya ve Azerbaycan'ın payları da benzer şekilde %60 ve %40'dır. Daha sonra LUKoil kendi payının tamamını LUCARCO şirketine devretti. LUCARCO şirketinin paylarının %54'üne LUKoil, %46'sına ise ARCO şirketi sahip bulunmaktadır. Anlaşma 3 Kasım 1997'de onaylanmıştır.

2.1.7. "Apşeron" Yatağı Konusunda Anlaşma

ÇİZELGE-.9

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'i
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	50,0
2.	TOTAL	Fransa	20,0
3.	Chevron	ABD	30,0
Kaynak: Azerbaijan International Magazine, 6.2., Summer 1998, s.89			

Yedinci anlaşma olan bu anlaşma 1 Ağustos 1997 tarihinde ABD'de Chevron şirketi ile imzalandı. Anlaşma Apşeron yatağının keşif ve üretim çalışmalarını içeriyor.

Anlaşma 11 Kasım 1997'de onaylanmış ve 5 Aralık tarihinde yürürlüğe girmiştir. Operatör Chevron şirkettir. Pay dağılımı ise Çizelge-9'da gösterildiği gibidir.

2.1.8. "Nahçıvan" Yatağı Konusunda Anlaşma

1 Ağustos 1997 tarihinde ABD'de "Exxon" şirketi ile imzalandı. Anlaşma "Nahçıvan" yatağının keşif ve üretim çalışmalarını içeriyor. Bu anlaşmada ARDNŞ ve Exxon'un payları eşittir. Anlaşma 14 Kasım 1997'de onaylanarak 5 Aralık 1997'de yürürlüğe girmiştir. Operatör "Exxon Azerbaijan Operating Company (EAOOC)" şirkettir.

2.1.9. "Oğuz" Yatağı Konusunda Anlaşma

1 Ağustos 1997 tarihinde ABD'de Mobil şirketi ile imzalandı. "Oğuz" yatağıyla ilgili olan bu projede Mobil ve ARDNŞ eşit oranda paya sahiptir. Mobil daha önce imzalanan "Lenkeran-Deniz" ve "Talış-Deniz" yatağı konusunda anlaşmaya katılmak istese de, İran'ın iştiraki bunu engelledi. Anlaşma 7 Kasım 1997'de Milli Meclisice onaylanarak 5 Aralıkta yürürlüğe girmiştir. Operatör "The Oguz Operating Company(OOC)" dir.

2.1.10. "Kürdaşı", "Kırgan-Deniz" ve "Arazdaşı" Yatakları Konusunda Anlaşma

Anlaşma 2 Haziran 1998 tarihinde Bakü'nün *Gobustan sarayında imzalanmıştır ve 30 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Üç yataktan oluşan ruhsat sahasında 100 milyon ton (1.3 milyar varil) petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Projeye yatırılacak yabancı sermaye miktarı \$2.5 milyardır. Petrol belirlendikten sonra kontraktör petrol çıkarımını 36 aydan geç olmayarak başlamalıdır. Operatör "AGİP Azerbaijan BV"dir.

ÇİZELGE-8.

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO:	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'i
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	50,0
2.	ENİ/AGİP	İtalya	25,0
3.	T.P.A.O.	Türkiye	5,0
4.	MIITSUI	Yaponya	15,0
5.	Repsol	İspanya	5,0

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.3..
Autumn 1998. ss.85-87

Kürdaşı yatağı Kür nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde, Bakü'nün Güney-Batı'sında 130-140 km uzaklıkta yerleşmektedir.

Arazdaşı yapısı kıyıdan 45 km uzaklıkta olup derinliği 70-200 metre arasında değişmektedir. 1955 yılında keşfedilmiş olup, jeofizik araştırmalar

1984 ve 1988 arasında yapılmıştır.

Kirgan Deniz Yapısı kıyıdan 50 km uzaklıkta olup derinliği 150-200 metre arasında değişmektedir. Verimli kat 18 km uzunlukta, 4.5 km enlikte ve 120-130 metre hündürlüktedir ve yapı 1985 yılında keşfedilmiştir.

2.1.11. "İnam" Yatağı Konusunda Anlaşma

Denizde yerleşen "İnam" yatağı konusunda Araştırma, Geliştirme ve Üretim Anlaşması (EDPSA) Londra'da 21 Temmuz 1998 tarihinde Britanya Başbakanı Tony Blair ve Büyük Britanya'ya resmi ziyarete gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO:	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'i
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	50,0
2.	Monument Oil & Gas	B.Britanya	12,5
3.	Amoco.	ABD	25,0
4.	Central Fuel Caspian Sea Ltd.	Rusya	12,5

Kaynak: *Azerbaijan International Magazine*, 6.3..
Autumn 1998. ss.89-91

Aliyev'in katılımı ile imzalanmıştır. Araştırma

aşamasında AMOCO operatördür.

Raşid Javanşir yabancı yatırımcıların sahip olduğu

konsorsiyumu yönetecek ilk

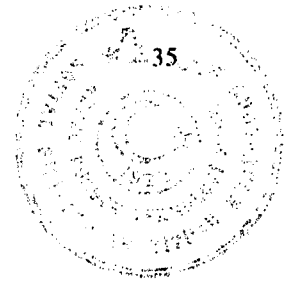
Azeri'dir. İnam bloğu Bakü'nün 160

km Güneyi'nde yerleşmektedir.

ARDNŞ uzmanları 225 km karelik

alandı 1.4 milyar varil (190 metrik)

ÇİZELGE-9.

olabileceğine inanmaktadırlar.

Monumet Resources (Caspian) Ltd. Bağımsız Britanya şirketi olan " Monument Oil & Gas"ın şubesidir. Central Fuel Caspian Sea Ltd. Merkezi Moskova'da yerleşen "Russian Central Fuel Company" (RCFC) nin şubesidir. Amoco Caspian Sea Petroleum Ltd. ise merkezi Çikago'da yerleşen, dünya boyutunda petrol, doğal gaz, petrol ürünleri ve kimyasal maddeler üreticisi olan ve 1997 yılında yıllık geliri \$36 milyar olan Amoco Korporasyonu'nun şubesidir. İnım anlaşması Amoco'nun Azerbaycan'daki üçüncü anlaşmasıdır.

2.1.12. "Alov", "Şark" ve "Araz" Yatakları Konusunda Anlaşma

Anlaşmanın imzalanma töreni 1998 21 Temmuzda Britanya Başbakanı Tony Blair ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımı ile Londra'da gerçekleştirilmiştir.

ÇİZELGE-10.

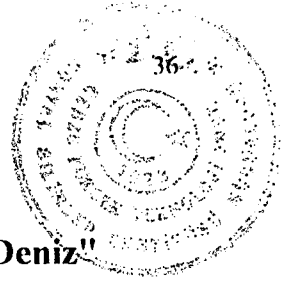
ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO.	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'ı
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	40.0
2.	Statoil	Nervey	15.0
3.	BP	B.Britanya	15.0
4.	T.P.A.O.	Türkiye	10.0
5.	Belirlenmedi	-----	20.0

Kaynak: Azerbaijan International Magazine, 6.2., Summer 1998, ss.91-93

Alov, Araz ve Şark yatakları konusunda anlaşma Bakü'nün 120 km Güney-Doğu'sunda 1400 metre karelik, derinliği 300-800 metre arasında değişen alanı kapsamaktadır.

Anlaşma, 2001 yılına dek yürürlükte olacak araştırma aşamasında, en azı üç kuyu

kazılacağını belirlemektedir. 2004 yılına dek beş kuyu kazılabilir. BP ve Statoil projenin araştırma aşamasında asgari 75 milyon dolar yatırım yapacaklarına söz vermişler. Fakat anlaşmanın 25 yıllık döneminde üç derin kuyunun araştırma ve geliştirmesi 4 milyar dolar talep edebilir.

2.1.13. "Yanan Tava", "Ateşgah" ve "Muğan Deniz"

Yatakları Konusunda Anlaşma

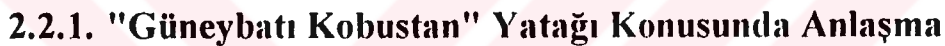
25 Aralık 1998 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımı ile ARDNŞ ve 4 şirketten oluşan Japonya konsorsiyumu arasında "Yanan Tava", "Ateşgah" ve "Mugan deniz" perspektifi strüktürlerin ortak keşif ve işlenmesine ilişkin PSA tipli anlaşma imzalandı. Anlaşmanın değeri 2.3 milyar dolardır. Azerbaycan tarafının harcamalarını Japonya konsorsiyumu ödeyecektir. Anlaşmada ARDNŞ ve Japon konsorsiyumunun payları eşittir. Japon konsorsiyumu "Japan Petroleum", "Indonesian Petroleum", "Itochi Oil Exploration" ve "Keitoku" şirketlerinden oluşmaktadır.

Bu petrol yatağı Azerbaycan bilginleri, petrolcileri ve jeologları tarafından daha 1950'li yıllarda keşif edilmiştir. Yatağın kapsadığı alan 510 km karedir. Anlaşma süresinde yataktan yaklaşık 75-90 milyon ton petrol üretilmesi tahmin edilmektedir.

2.2. KARADAKİ YATAKLAR İLE İLGİLİ

ANLAŞMALAR

Denizdeki anlaşmalarla beraber Azerbaycan 1994 yılından bu yana karadaki yataklar konusunda de birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. 1993 ve 1994 yılında imzalanan 4 anlaşma hem tahmin edilen petrol rezervleri, hem de öngörülen yatırım hacmi daha belirlenmediğinden burada incelenmeyecek, sadece 1998 yılında imzalanan üç anlaşmaya kısaca değinilecektir.

dönemi için geliştirme maliyetleri 215 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır.

Güneybatı Kobustan
karadaki yatakların yeniden
geliştirilmesi ve aynı zamanda

araştırılması konusunda imzalanan

Yabancı şirketlerin hem Union Texas, hem de Commonwealth Azerbaycan'da
yenidirler. Union Texas Petroleum Holding Inc. ABÜ'deki büyük bağımsız

üreticilerden birisidir ve Luziana, B. Britanya, Kuzey Denizi, Endonezya ve Venesuela'da petrol üretimiyle ilgilidir. Commonwealth Oil & Gas Company Ltd. şirketine tümüyle A&B Geoscience Korporasyonu sahiptir.

Anlaşmanın operatörü Rich MacDougal'ın başkanlığında Union Texas Kobustan Ltd. şirkettir.

2.2.2. Muradhanlı Yatağı Konusunda Anlaşma

PSA tipli anlaşma 21 Temmuz 1998 tarihinde Londra'da imzalanmıştır. Muradhanlı Projesi üç kaynaktan (Muradhanlı, Ceferli ve Zerdab) yataklarından oluşmaktadır ve Bakü'nün 110 mil Güney Batısı'nda yerleşmektedir. Alan (565 metre kare) birisi rehabilitasyon, diğeri de araştırma ve geliştirme için ayrılmış iki kısma bölünmüştür. ARDNŞ'nin esasladığı fizibilite çalışmalarının sonuçlarına göre prospekt yaklaşık 5 milyar varil petrolü barındırmaktadır.

Muradhanlı yatağında şimdiye dek 2 milyon 673 bin ton petrol üretilmiştir. 1997'de yatağın petrol üretimi 38 bin ton olmuştur. Ceferli yatağı İmişli kentinin 18 km Kuzey'inde yerleşmektedir. 1984'de keşfedilmiş ve geliştirilmeye başlandıktan bu yana yatakta 337 bin ton petrol üretilmiştir.

Anlaşmada ARDNŞ ve Ramco Energy plc (RAMCO) eşit paylara sahiptir. Ramco merkezi Britanya'da yerleşen ve Hazar Bölgesi, Merkezi ve Doğu Avrupa'da odaklaşan bağımsız araştırma ve üretim şirkettir. Muradhanlı projesinden ve AIOC konsorsiyumundan başka bu şirket Gürcistan'da, Çek Cumhuriyeti'nde ve Polonya'da çeşitli projelere katılmıştır. Ramco'nun başkanı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce 1989'da Azerbaycan'a ilk gelen olmuştur. O, diğer batılı şirketlerin birçoğunun Azerbaycan petrolünün artık tükendiği düşüncesinde olduğu bir zamanda, 1920'lerden bu yana ülkeye gelen ilk Batılı petrolcüdür. Remp daha sonra çok defa "Asrın Anlaşması" adlanan anlaşmanın imzalanmasında öncü rolünü oynamıştır.

Anlaşmanın operatörü Ramco Caspian Ltd. şirkettir ve anlaşma 20 Kasım 1998 tarihinde parlamentoca onaylanmıştır. Anlaşmanın süresi 25 yıldır ve Ramco Azeri hükümetine \$1 milyon değerinde üç ayrı ödeme yapmak yükümü altına

girmiştir. Bunlardan birincisi anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, ikincisi 1997'de üretimin 1.5 defa artırılmasından sonra, üçüncüsü ise kanıtlanmış rezervlerin 100 milyon varile ulaşmasından sonra yapılacaktır.

2.2.3. "Kürsengi" ve "Karabağlı" Yatakları Konusunda Anlaşma

Her iki yatak da Bakü'den 150 km uzaklıkta bulunan Salyan bölgesindedir. İki yatakta toplam 152 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin ediliyor. Anlaşmanın operatörü Frontiera Resources şirkettir. Anlaşma PSA tipinde olup 1 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmektedir. Anlaşmaya Azerbaycan, ABD ve Suudi Arabistan'nın şirketleri katılmıştır. Şirket payları Çizelge-14'de verilmiştir.

ÇİZELGE-12.

ŞİRKETLERİN PAYLARI			
NO	ŞİRKET	DEVLET	PAY %'de
1.	ARDNŞ	Azerbaycan	50,0
2.	Frontiera Resources	ABD	30,0
3.	Delta Ness	S.Arabistanı	20,0

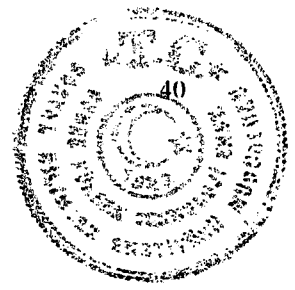
Kaynak: "Azerbaycan'da petrol anlaşmaları".
Avrasya Dosyası. TİKA yayın birimi, Sayı: 102.
Temmuz'98/1. s. 1

Böylece Azerbaycan'ın bugüne dek imzaladığı anlaşmaları incelemiş bulunuyoruz. Anlaşmalarda yer alan şirketlerin ve bunların temsil ettikleri devletlerin çeşitliliğini göz önünde bulundurarak Çizelge-15'de şirketlerin tüm anlaşmalara katılma payları ve ortalama paylarını genel olarak

görmek mümkündür. Anlaşmalar yukarıdaki sıraya uygun olarak numaralarla gösterilmiştir.

Şekil-7'de ise şirketlerin temsil ettikleri devletlerin imzalanmış anlaşmalarda ortalama payları gösterilmiştir. Görüldüğü gibi Azerbaycan, ABD ve Rusya daha çok pay elde etmişler.

Harita 1 anlaşmaların kapsadığı yatakları ve anlaşmaların operatörleri gösterilmektedir.

3. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN PETROL ANLAŞMALARI İLE İLGİLİ HEDEFLERİ

Bu hedefler aynı zamanda anlaşmanın sağlayacağı faydalar ile de özdeşleştirilebilir. Buna göre de aşağıda hedefler belirtilirken faydalar ile birlikte ele alınacaktır. Kuşkusuz bu hedefler çeşitlilik göstermektedir, fakat kaba bir yaklaşımla bunları ekonomik ve politik olarak ikiye ayırabiliriz.

3.1. EKONOMİK HEDEFLER

Azerbaycan her şeyden önce bu anlaşmalardan önemli bir kar elde etmek amacındadır. Yıllardan beri petrolü vahşicesine sömürmüş ve kendisine gelirin çok az bir kısmı bırakılmış Azerbaycan'ın "eline geçen asırdan bu yana ilk kez para gelecek" söylersek yanlış olmaz. Anlaşmaların hem doğrudan, hem de dolaylı yollardan Azerbaycan ekonomisine katkıda bulunacağı beklenmektedir.

AIOC'nin eski başkanı Terry Adams Azerbaycan hükümetinin devlet için çok faydalı bir anlaşma imzaladığını ileri sürerek bu iddiasını aşağıda sayılan nedenlerle dayandırmıştır(Terry Adams; 1995, ss.40-44):

Kar: Azerbaycan yaklaşık \$78 milyar kazanırken, yabancı konsorsiyuma üye şirketler \$22 milyar kazanacaktır. Gelişim fonlarının tamamını karşılamayı yabancı şirketler taahhüt etmişlerdir.

Konsorsiyum payı: Hatta konsorsiyumun %22'lik payında da ARDNŞ yatırımcı olarak %10'luk alacak. Nihai analizde tüm karın %80'ni Azerbaycan'a gidecek.

Yeni buluşlar: Eğer petrol ve doğal gaz rezervleri tahmin olunan miktarda fazla olursa, Azerbaycan ek petrolün %88'ni elde edecektir.

Ekonomik alım hakları: Anlaşma süresince, ARDNŞ diğer petrol şirketlerinin %20'ye dek paylarını alabilme hakkına sahiptir.

Durmaya ilişkin madde: Eğer ihracat durursa, üretim Azerbaycan'ın yerel ihtiyacını karşılamak için sürdürülecektir.

Prim (bonus): Anlaşma (Asrın Anlaşması - Ahmedov.) Azerbaycan'a \$400 milyon prim ödenmesini öngörmektedir.

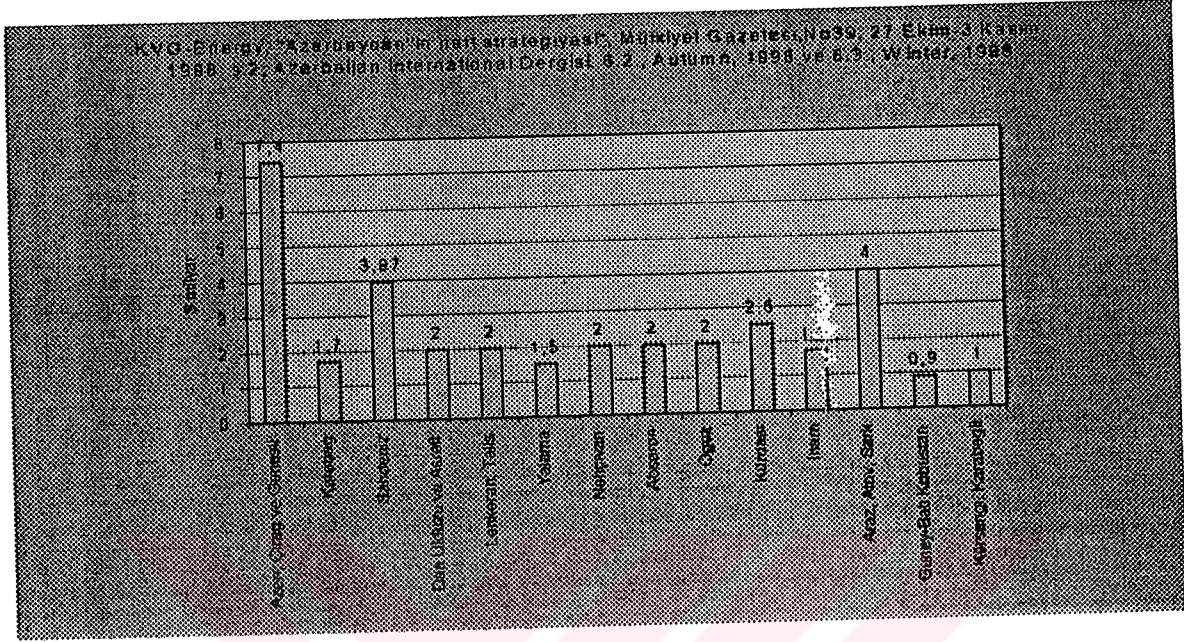
Yerel alt-müteahhitler ve hizmetler: Yatakların gelişiminde Azerbaycan şirket ve kurumların Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli yatırımlar harcanacaktır. Yatırımların %30-60'ı Azerbaycan'da harcanacaktır.

İstihdam: Başlangıçtan sonraki 5 yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %90'ını ve tüm yardımcı işçilerin %95'i Azeriler olacaktır.

Altyapı: Büyük yatırımlar ve etkinlikler hotel, hava yolları v.b. artmasına, böylece yerel istihdam yaratılmasına, hükümet için ise yeni vergiler oluşturulmasına yol açmaktadır.

Eğer beklentiler kendini doğrularsa, 7.5 milyonluk nüfus için gerçekten büyük sayılabilecek bir gelir elde edilecektir. Üstelik yukarıda söylenenler yalnız "Asrın anlaşması"na aittir. Diğer anlaşmalar, yatırım ve rezervler yönünden ilk anlaşmadan önemli ölçüde geri kalmasına rağmen, Azerbaycan'ın payının daha fazla olmasını, ödenecek primleri ve diğer gelirleri dikkate alırsak şüphesiz Azerbaycan için ekonomik önemini anlarız. Bir yan etki de üretilen petrolün ihraç boru hattının çekilmesiyle ve Kazakistan petrolünün de buradan akıtılması sonucunda kendini gösterecektir. AIOC nakledilen petrolün her variline \$0.43 (\$0.26 Azerbaycan'da ve \$0,17 Gürcistan'da) ödeme tarifesi ile razılaşmıştır. Böylece petrol naklinden de önemli miktarlarda gelir elde etmek mümkündür.

Aşağıdaki şekilde petrol anlaşmalarında öngörülen yatırım miktarları verilmiştir. Görüldüğü gibi bütün petrol anlaşmaları birlikte direkt 25 milyar dolardan fazla yatırımı ihtiva etmektedir.

ŞEKİL-8. Petrol Anlaşmalarında Öngörülen Yatırım Miktarları

Petrol Azerbaycan bütçesinde önemli yere sahip olduğu için anlaşmaların imzalanmasının sonucu olarak petrol üretiminin artması bütçe gelirlerini de önemli ölçüde artıracaktır. "Petrol üretimi ve bundan gelen gelir bizim devletin bütçesinin temelini oluşturuyor. Böylece petrol yalnız bizim ekonomimizde değil, politikamızla da ilgilidir"(Natik, Aliyev, Spring 1998, ss.65-68)

Petrol anlaşmaları Azerbaycan'ın uzun süreli ekonomik anlaşmalar imzalamasına imkan verecek bağımsız bir devlet gibi tanınmasına yardım edebilir. Bu anlaşmalar aracılığıyla Azerbaycan evrensel işgücü ve hammadde piyasalarına çekilebilir ve gerekli politikalar izlemekle, ülkenin gelecek gelişimi için gelir kazanma kaynağı olarak hammaddeler alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilir. Devlet, aynı zamanda, modern keşfiyat, petrol çıkarma, işlem ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girmesinden de fayda elde edebilir. Artan petrol ve doğal gaz üretiminin sonucu olarak, istihdamı özendiren yeni altyapı yaranacaktır. Petrol üretiminin kendisi çok sayıda iş yeri yaratmasa da, onun çoğaltan etkisi ekonominin diğer dallarında istihdama önemli katkıda bulunabilir.

ÇİZELGE-13.

AIOC İŞÇİLERİNİN MİLLİ BİLEŞİMİ %'le						
	X		Y		Z	
	YÖNETİ Cİ GÖREV LER	ORTA GÖREV LER	YÖNETİ Cİ GÖREV LER	ORTA GÖREV LER	YÖNETİ Cİ GÖREV LER	ORTA GÖREVL ER
AZERBACA N VATANDAŞ LARI	30	70	70	85	90	95
YABANCI VATANDAŞ LAR	70	30	30	15	10	5

Kaynak: BMT'nin İnkişaf Programı (UNDP), Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü:1998, s.56

X-işlere başlamadan önce

Y-hidrokarbon rezervlerinin çıkarıldığı ilk 5 yıl

Z- hidrokarbon rezervlerinin çıkarıldığı ilk 5 yıldan sonra

Tüm petrol anlaşmaları yerel işgücünün istihdamını gittikçe artmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bu, bir yandan yerel nüfus için yeni iş yerleri yaratacak ve istihdam düzeyini yükselterek, diğer yandan yabancı uzmanların yerel uzmanlarla yer değiştirmesi sonucunda yabancı uzmanların yerleştirilmesi ve yol masraflarının azaltılmasıyla üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir. AIOC'da 1997 yılında 375, alt-müteahhitlerinde ise 100'den fazla Azerbaycanlı işçi çıkmaktaydı. Azerbaycanlı işçilerin sayısının Çizelge-16'da gösterildiği gibi 21.Asrın başlarında artarak 900'e ulaşması beklenmektedir.

Anlaşmalar Azerbaycan ekonomisine diğer yönlerden de önemli katkılarda bulunabilir. Anlaşmanın imzalanması için alınmış bonuslardan bütçe açığının finanse

edilmesinde yararlanılmıştır. Konsorsiyumların bütçelerinin, orta hesaba $\frac{1}{70}$ 'den fazla bir kısmı, Azerbaycan'da harcanmaktadır. Örneğin, CIPCO'nun yerli işçilerinin 1996'daki ücret fonu \$176.000 apartman kirası için ödenen ücretler ise \$795.000 olmuştur. Hesaplamalara esasen, yabancı şirketler her yıl kira ücreti olarak \$10 milyon harcamaktadırlar.

Ayrıca Bakü limanı, Orta Doğu, Avrupa ve Güney Doğu Asya Ülkeleri için elverişli "transit" rolünü oynayabilir. Her türlü liman malzemeleri ve modern terminallerin yapımı için \$2 milyar gerekmektedir. Projenin teknik ve ekonomik esasları hazırlanmaktadır. Projenin kısa bir sürede gerçekleşmesi mümkündür.

Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde yaklaşık 72'si yerel şirket olmakla 400 şirket katılmaktadır. Onların faaliyeti inşaatdan başlayarak ekolojik hizmetlere dek uzanıyor. Yerel ve yabancı şirketler arasındaki işbirliği ve birlikte çalışmaları, modern teknolojilerin, donanımın, materyallerin ve yönetim tekniklerinin uygulanması olanağı yaratmakta ve bunlar özellikle mevcut dönemde, merkezi karar ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişte büyük önem arz etmektedir.

Tüm bunların yanı sıra Azerbaycan yabancı teknolojiyi ülkeye çekmekle Hazar'da petrol çıkarmanın ekolojik koşullarını iyileştirmek amacındadır. Hazar'ın petrol rezervlerinin geliştirilmesi sürecinin hızlandırılmasının çevreye olumsuz etkileri artmaktadır. Fakat çevreyi korumanın anahtarı petrol rezervlerinin geliştirilmesinin durdurulması veya sınırlandırılması değil, rasyonel ve güvenli üretim yöntemleri ve gelişmiş teknolojinin, ekoloji koordinasyonun ve etkin tedavi önemlerinin sunulmasındadır.

Yabancı petrol şirketlerinin yararlandığı teknoloji ekolojik bakımdan daha güvenilirdir ve eski sovyet teknolojileri ile kadılaştırıldığında zararsızdır. "Neft Daşları"nda ABD'nin "Penzzoil Exploration" şirketi ile ortak gaz kompresör istasyonu kurulmuştur ve bu istasyona yılda 1.5 milyar metre küp gaz üretecek. Önceler ise bu gaz açık havada yakılıyordu. ARDNŞ'ın "Güneşli" yatağında petrol çıkarma ve ulaşım teknolojisinin iyileştirilmesi sonucunda bileşiminde fenolün konsantrasyonu normalden birkaç defa çok olan atık sularının gündelik miktarı azalarak, bin metre küpten 80 metreye düşmüştür.

Hazar'dan çıkarılan petrolün nakli konusunda sorunları önlemek için de bazı önlemler alınmıştır. Güvenli taşımanın sağlanması amacıyla, ihraç boru hattı boyunca 6 nasos-istasyon (3'ü Azerbaycan'da ve 3'ü Gürcüstan'da), 2 basınç azaltan

istasyon (Gürcistan'da), 24 gözetim istasyonları ve 7 gözetim anahtarı (3'ü Azerbaycan'da ve 4'ü Gürcistan'da) kurulacak.

3.2. SİYASAL HEDEFLER

Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Azerbaycan yabancı devletlerin baskı ve etkisini üzerinde duymağa başladı. Karabağ savaşı bu durumu daha da kötüleştiren bir etken oldu. Rusya Azerbaycan'dan elini çekmek istemiyor ve ne yolla olursa olsun onu kendisinden bağımlı kılmak isteğiyle hareket ediyordu ve halen bu tutumundan vazgeçmemektedir. Topraklarının %20'si işgal olunmuş ve yenice ateşkes imzalamış, daha yakın geçmişe dek darbelerin, ihtilallerin ve siyasi bunalımların ara vermediği bir devlette "Asrın Anlaşmanı"nın imzalanması gerçekten büyük bir başarı. Azerbaycan defalarca planlanan ve her defasında bozulan bu anlaşmayı imzalamakla Rusya'yı adeta kızmış aslana dönüştürdü.

Bağımsızlığını dünyaya gösteren Azerbaycan hükümeti petrol anlaşmaları imzalamakla Karabağ sorununun çözüme kavuşacağını ummuş, dünyanın onun hakta olmuş negatif oyunu değiştirmeyi amaç edinmiştir.

Gerçekten "Asrın anlaşması" Azerbaycan'ın uluslararası alanda desteklenmesine olumlu katkıda bulundu. Söz konusu anlaşmanın imzalanmasından sonra, Kafasya'da devam eden silahlı çatışmalara son vermeye yönelik girişimler yoğunluk kazandı. ABD, İngiltere ve bazı Batılı ülkeler AGİT ve BM teşkilatının yardımıyla bölgesel anlaşmazlıkları çözümlemeye yönelik çabalarını artırdı. 1994 13 Aralık tarihinde Budapeşt'te AGİT üyesi olan devlet başkanlarının zirve toplantısında Batı devletleri tarafından desteklenen Azerbaycan "Dağlık Karabağ'a dair AGİT'in rolünün belirlenmesi" adlı kararnamenin kabul olunmasını başardı. "Cumhurbaşkanı Aliyev dünyanın pay kapmak için yarışa girdiği Azerbaycan petrolünü çok iyi değerlendirmek, ülkesinin tanınmasını sağladı. Hatta bu manada Azerbaycan ile Ermenistan arasında problem teşkil eden Karabağ meselesinde de petrol sebebiyle bir çok ülke fikir değiştirerek Azerbaycan'ın yanında yer almaya başladılar".

Eğer anlaşmalara dikkat yetirirsek, Azerbaycan hükümetinin ona baskı yapmaya çalışan tüm devletlere karşı denge politikası izlediğini görürüz. Örneğin:

Azerbaycan'ın ilk anlaşmada kendi payından %5'ini İran'a vermesi, tamamen karşılaştığı ekonomik zorluklarla ilgili değildi. Azerbaycan, Güney komşusunu da memnun etmek istiyordu. Fakat daha sonra yine politikanın işe karışması ile bu olayı iptal etti. Batı devletlerinin baskısı yüzünden "Asrın anlaşması"nın dışında kalmış İran Azerbaycan'a karşı kendine özgü baskı araçlarına başvurdu ve sonuçta 1995 Nisanında Hazar'ın statüsünün belirsizliği nedeniyle "Asrın anlaşması"ı tanımadığı konusunda bildiri yayınladı. Azerbaycan İran'a taviz vermek zorunda kaldı ve O.I.E.C. Şahneniz anlaşmasına %10 pay ile katıldı.

Yahut "Lenkeran-deniz" ve "Talış-deniz" yataklarını işlenmesine dair Fransa şirketleri ile anlaşma imzalamakla Azerbaycan tarafı Fransa'nın ona karşı olan olumsuz tutumunu değiştirmek, hiç olmazsa Karabağ münakaşasında çekimser kalmasını sağlamayı amaç edinmiştir. "Bu anlaşma Fransa ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacak, aynı zamanda Fransa gibi büyük bir devletin Azerbaycan'a karşı tutumunu da iyileştirecektir." (Haydar Aliyev)

Örnekleri çoğaltarak, Rusya şirketi LUKoil'in 9 anlaşmadan 4'ünde iştirakını da kaydedebiliriz. 1994 Eylül'ünde, anlaşma imzalandıktan sonra Azerbaycan ve Türkmensitan temsilcilikleri Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan nota aldı. 4 gün sonra böyle bir notanı Kazakistan aldı. Bu notalar Hazar'ı ilgilendiren tek taraflı işlemlerin yasal olmadığını ve Rusya tarafından tanınmadığını, Rusya Rusya Federasyonunun ithal edilmiş düzen ve yasanın yeniden restorasyonunu sağlamak için istediği zaman önlemleri alma hakkını kendisinde tuttuğunu belirtmektedir. Rusya'nın Hazar'ın statüsüyle ilgili bu iddiaları ve İran'ın da onu desteklemesi Azerbaycan hükümetini anlaşmalarda tavizler vermeye mecbur etti. Burada bazı ekonomik kayıplar söz konusu olabilir, fakat cumhuriyetin bağımsızlığını sağlaması ve kuvvetli Rusya ile karşılaşmak için bu, zorunluluktur.

Diğer konsorsiyum üyelerini de unutmamak gerekir. Tansu Çiller'in Başbakanlığı'nda Türkiye Azerbaycan'a \$1.5-2 milyar yardım yapmıştı. Büyük Britanya ise ülkede büyük humanitar programların destekleyicisi idi ve uluslararası alanda Azerbaycan'ın çıkarlarını savunuyordu. Bunlara karşılıklı cevap vermek zorunlu ve gerekti.

Politika yalnız petrol anlaşmalarına karışmakla kalmamış, üretilecek petrolün ihracı sorununda daha olarak gündeme gelmiştir. Batılı şirketlerin defalarca Baku-Ceyhan boru hattının ekonomik yönden verimsiz olduğunu Azerbaycan'a hatırlatmasına rağmen Azerbaycan hükümeti bu hattı belli siyasal nedenlerle tercih etmekte ısrar etmiştir. Bu konuda boru hattı konusunda bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Böylece söyleyebiliriz ki, petrol anlaşmalarında en önemli politika Azerbaycan'ın bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek, Karabağ sorununu çözümde Batı devletlerinin desteğini sağlamak ve üzerindeki baskı ve etkileri denkleştirmektedir. Azerbaycan'ın mümkün olduğu ölçüde Rusya'dan uzaklaşmak ve aynı zamanda kısa dönemde onun çıkarlarını zedelemekten kaçınma isteği de siyasal hedefler arasında sayılabilir.

4. BÖLÜM

DIŞ GÜÇLER VE AZERBAYCAN

Günümüzün büyük devletleri, dünya iptidai mücadelesini daha geniş imkanlarla ve çok daha ciddi birtakım metotlarla devam ettirmektedirler. Yirmi birinci asrın başlangıcı dünya ham madde kaynaklarına sahip olmak, dünyaya bu yoldan hakimiyet ve üstünlüğünü kabul ettirmek isteyen devletlerin mücadelesine sahne olmuştur ve bu mücadele ilan devam etmektedir.

Bölgede üretilen petrol, ulaşım ve işleme süreçlerinde pay alan öteki bölge devletlerinde de yararlı olmaktadır. Bu nedenle Azeri petrolü yalnız kendi ülkemize değil, komşu ülkeleri de ekonomik ve politik nedenlerle ilgilendirmektedir.

Dr.Starr bölgede çıkarı olan tüm tarafları kendini-sınırlama ilkesini uygulamaya ve "istişare ve işbirliği"ni arttırmaya çağırmıştır. O "bölgedeki devletleri ekonomik gelişme, piyasa ekonomilerine geçiş ve açık demokratik toplumlar olma yönünden kuvvetlendirilmesi" gerektiğini belirtmiştir(George S. Hishmeh, 26 September 1997).

Bu bölümde petrol anlaşmalarına katılmış bulunan devletlerin temayülleri ve Azerbaycan petrolünü kendi milli çıkarları açısından değerlendirme biçimleri ele alınacaktır. Özellikle Rusya ve ABD'nin Azerbaycan'a yaklaşımları ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.1. HAZAR DENİZİNİN JEOPOLİTİĞİ

Hazar Denizi'ne artan ilgi ve yatırım gerçeğine karşın, Avrupa ve Asya arasındaki stratejik yol çatında yerleşmiş olan bölge Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra üç esas bölgesel aktörün - Rusya, İran ve Türkiye - arasındaki jeopolitik çekişmenin odağı oldu. 1992'nin başından bu yana bu üç güç Transkafkasya ve Orta Asya'da büyük bir nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. "Soğuk savaş" döneminin sona ermesine karşılık, jeopolitik savaş hala devam etmektedir. Rusya'nın zayıflamasına paralel olarak, Batılı petrol şirketlerinin bölgeye gelmesi ve bölgesel milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesiyle birlikte, özellikle Hazar Havzasında özel bir uluslararası sistem oluşmuştur. Bu sistemin en belirgin özellikleri olarak hiç bir gücün söz konusu bölgede tam egemenlik kuramaması olarak gösterilebilir.

4.2. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

ABD Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyada kurmuş olduğu egemenliği Hazar bölgesinde de fazla zorluk çekmeden yerleştirme sürecindedir. Bunu yapmakla ABD yalnız ekonomik güdülerle hareket etmemekte, aynı zamanda güvenlik ve politikayla ilgili bazı hedeflere ulaşmayı amaç edinmektedir.

Amerika'nın enerji rezervlerinin %40'ını petrol karşılamaktadır. Bunun da yarısı dünya petrol rezervlerinin %65'nin toplandığı İran körfezinden ithal olunuyor. Başka bölgelerde ekonomik rezervlerin bulunması Amerikan ekonomisinin İran körfezinden 70'li yıllardaki bağımlılığını 80'li yıllarda geçici olarak ortadan kaldırdı. Şimdi ise tüketim arttığına göre, bu bağımlılık kendisini yeniden duyurmaya başladı. Uzmanların belirttiğine göre, 2010'a dem dünyada petrol tüketimi %35-40 artarak

yılda 3.5-4.1 milyar ton olacaktır. Bu ise ek kaynaklar arama zorunluluğunu doğuracaktır. Söz konusu eğilim ABD'nin enerji güvenliği programının amaç edindiği yeni petrol piyasalarına çıkma görevi, aynı zamanda milli güvenlikle ilişkilidir. (Kuliyev, *a.g.m.*, s.11).

Şimdiki ABD Yönetimi Hazar havzasında petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini hükümet ve özel şirket amaçlarının üst üste düşmesi nedeniyle desteklemektedir. Bu aktif merak ABD enerji politikasının önemli yönlerinden birine: ABD dışında ve İran körfezinden uzakta petrol üretiminin geliştirilmesi politikasına esaslanmaktadır. Yabancı petrole olan bağımlılığı izleyen sorunların üstesinden gelinmesi en iyi şekilde arzın çeşitlendirilmesi ile mümkündür.

ABD başkanı Bill Clinton'un 1996 Mayıs'ında milli güvenlik stratejisi tebliğinden "Enerji güvenliğine güvence" bölümünde okuyoruz: "İki petrol bunalımı ve körfez savaşı gösterdi ki, petrolün alınma ahenginin bozulması ABD'nin kendi rezervlerinin azalması yabancı petrol kaynaklarına uzun dönemli bağımlılığı güçlendirecektir. birinci petrol bunalımından sonra petrol tüketimi değişmemiştir, fakat onun üretimi azalmıştır. ABD'nin petrol üretimini aynı düzeyde tutmak için geniş ölçekli arama faaliyetleri gerçekleştirilememiştir.... Petrol yataklarının korunması için alınan önlemlere rağmen, milli çıkarlar dıştaki önemli petrol kaynaklarına serbest girişi talep etmektedir".

Görüldüğü gibi ABD Azerbaycan petrolünü İran körfezinden bağımlılığını azaltmak için kullanmayı düşünmektedir. Buna göre de ABD hükümeti şirketlerinin çıkarlarını korumayı, bu çıkarlar uzun dönemde devletin çıkarları ile özdeşleşeceğinden, en önemli görevi saymaktadır. ABD'nin amaçları daha pragmatik ve hükümetlerini onların çıkarlarını dikkate almaya zorlayan şirketlerin çıkarları tarafından belirlenmektedir.

Fakat konunun ekonomik yönünün yanında, politik ve güvenlikle ilgili olan yönleri de vardır. Rusya ve İran'la Trankafkasya'da ve Orta Asya ülkelerinde etkilerini sürdürmek için olan mücadele de dikkate alınmalıdır. ABD bölgeye yerleşmekle en önemli rakipleri olan Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırmakta, onların güvenliğini tehdit etmektedir.

Amerika'nın petrol zengini bölgelerde çıkarlarının korunması yalnız petrol etkeniyle değil, aynı zamanda bölge devletleri arasında politik ve ekonomik barışın korunmasıyla ilgilidir. Bu ABD milli güvenlik stratejisinin son yıllar değişmeyen daha üç göreviyle de ilişkilidir: "Gerçeklerin ve yeni tehlikelerin dikkate alınması ile milli güvenliğin kuvvetlendirilmesi, Amerikan ekonomisinin güçlendirilmesi ve serbest, açık piyasanın sabit gelişimine yardım, ABD için önemli devletlerde, özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa'da BDT devletlerinde demokratik süreçlerin sürdürülmesi ve Pazar ekonomisine geçen devletlerin bağımsızlığının sağlanmasında meraklıdır. Aksi durumda Moskova bu önemli enerji rezervleri üzerinde tekel denetimi ele geçirecek ve böylece Rusya'nın elinde olan petrol rezervi ve ihraç yollarına Batı'nın bağımlılığı güçlenecektir.

ABD'nin bölgeye ilişkin olarak izlemesi gereken politikaları Ariel Cohen aşağıdaki şekilde karakterize etmektedir: ABD Rusya'nın BDT'nun güneyinde hakim mevki tutmasına imkan vermemeli ve bunun için Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve diğer devletlerin bölgedeki petrol gelirlerinden gerçek bir pay almalarını sağlamalıdır. Bosna çatışması çözüme kavuşduğuna göre, ABD şimdi Abhaz ve Dağlık Karabağ sorunlarını çözmeye çalışmalı ve bu amaçlara ulaşmada AGİT'den yararlanmalıdır. Azerbaycan ve diğer devletlerin gelirlerinin artması bu devletlerin Rusya'dan finansal ve ekonomik yönden uzaklaşmasına neden olacak ki, bu da ABD'nin politikasına uygundur. Görüldüğü gibi ABD'nin hedefleri bizim milli hedeflerimizle geniş ölçüde üst üste düşmektedir. Bu da Azerbaycan için önemli avantaj sağlar.

Devlet sekreterinin Yakın Doğu üzre yardımcısı Robert Flister'in bildirisinde ABD'nin bölgeye verdiği önem kendisini göstermektedir: "Amerikan Cumhurbaşkanı petrol kaynaklarına serbest girişi hayati önem taşıyan bir devlet çıkarı saymaktadır ve bu çıkarı korumak için gerekli ise 'Fırtına' tatbikatına benzer şekilde askeri kuvvetlere başvuracağız".

ABD bölgeye ilgisini petrol ihraç hattı sorunda da göstermiştir. İlk önce ABD Rusya'nın kendisinden fazla uzaklaşması için öncelikli petrolün ihracında iki güzergah seçeneğinin kabul edilmesinde ağırlığını duyurmuş, esas petrol ihracında ise şirketlerin görüşünden ayrılarak Türkiye seçeneğini desteklemiştir. Böylece ABD

Azeri petrolünün Rusya'nın kuvvetlenmesi yolunda kullanılması ve müttefiki olan Türkiye'nin ödüllendirilmesine yönelik bir tutum içerisine girmiştir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kuvvetlendirmek için ABD'den yararlanılması mümkün gözükmekte ve 90'lı yıllara dek bölgede Türkiye'nin oynadığı rolün belirli kısmını şimdi Azerbaycan'ın oynayacağı beklenmektedir.

4.3. RUSYA FEDERASYONU

Rusya hala Sovyetler Birliği'nin geçmiş üye devletlerinin bağımsızlığıyla barışamıyor ve elinden geldiğince bu devletleri siyasi ve ekonomik yönden kendisinden bağımlı kılmaya çalışıyor. Eski Sovyetler Birliği'nde Rus nüfuz alanını yeniden oluşturma mücadelesi 1992'nin başından başladı - Rusya'nın bağımsızlık ilanından hemen sonra. Tamamen askeri bir müdahale biçiminde olmaksızın bu mücadelede ordu, gizli eylemler, diplomatik ve ekonomik önlemler dahil geniş bir kuvvet yelpazesi kullanılmaktadır.

Geçmişte Sovyetler Birliği ve sonra Rusya petrol politikası dışındaydılar, fakat bu yaklaşım değişmektedir. Rusya enerjinin oynayabileceği geo-politik rolün bilincine varmıştır. Azerbaycan petrolü Rusya'nın petrol geo politikasında önemli rol oynayan konulardan birisidir. Resul Kulihev Rusya'nın Azerbaycan'la bağlı politikasını belirleyebilecek üç temel eğilim olduğunu ileri sürmektedir. **Birincisi**, neo-empyralist eğilimdir. Bu eğilim milliyetçi partilerin ve olağanüstü devlet yanlılarının görüşlerini yansıtmaktadır. Onlara göre Azerbaycan, onun doğal kaynakları ve Ermenistan'la çatışması Rusya'nın çıkar çevresinde kalmalıdır. **İkincisi**, muhafazakar eğilimdir. Bu görüşü savunanlar rus ordusunun Azerbaycan'a gönderilmesini, Azerbaycan-İran ve Azerbaycan-Türkiye sınırlarını rus askerlerinin korunması ve Azerbaycan'ın rezervlerinin ihracatı üzerinde Rusya'nın gözetim elde etmesini istemekteler. **Üçüncü**, eğilim pragmatik görüşlülere temsil eder. Rusya'nın petrol şirketleri ve bazı bakanlar ve ticari topluluğun üyeleri bu kümeye girerler. Pragmatizm yanlıları karşılıklı anlaşma, saygı ve yasal çıkarlara dayanan ilişkilerin Rusya'nın Azerbaycan'da ve Kafkasya Bölgesi'nde nüfuzunu artıracığını düşünmektedirler.

Kabul etmek gerekir ki, Rusya Azerbaycan'ı etkilemek için çok önemli baskı araçlarına sahiptir. Bunlar arasında Hazar'ın statüsü sorunu, Karabağ meselesi ve Rusya'nın İran'la ittifakıdır.

"Asrın anlaşması"nın imzalanmasından iki gün sonra Rusya'nın Dış İşleri Bakanı A.Kozirev basına verdiği rapörtajında belirtti ki, Hazar denizinde çıkarlar bir anlaşma ile başlayıp bitmiyor, geçmiş Sovyetler Birliği'nin anlaşmaları vardır ve bunlar Hazar'la ilgili tüm konuları düzenlenmektedir, söz konusu anlaşmalar iptal olunmamıştır. Rusya'nın Hazar'ın statüsüne ilişkin iddiaları uluslararası hukuka zıt değildir ve Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmaları tehlike altında koyabilir.

Aynı zamanda Rusya Karabağ sorunun çözümünde doğrudan etkili olması bakımından da baskısını duyurmaktadır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'a silah vermesi ve onunla karşılıklı savunma anlaşması imzalaması Azerbaycan'a baskı yapmadan başka bir şey değildir. Amaçlarına ulaşmak için "Rusya Kafkasya'daki çatışmalardan yararlanmaktadır. Rusya'nın Gürcistan'da 4, Ermenistan'da 3 askeri üssü vardır."

İran'ın Rusya ile ittifaka girmesi ve Hazar'ın statüsü konusunda onu desteklemesi Azerbaycan için bir diğer sorundur. İran Azerbaycan'ın bağımsız olmaması için her şeye, hatta Ermenistan'la işbirliğine de hazırdır ve bu işbirliğini gerçekleştirmektedir. "Rusya İran'ı nükleer reaktörleri ile temin etmekte ve onun uzmanları İran'ın casuslarını eğitmektedir." (Bill Gertz, 1995, s.1)

Rusya için petrol etkeninin ekonomik alandaki önemli bir yandan Rusya'nın jeo-politik statüsünü güçlendirmekle, öte yandan onun ekonomik ve enerji güvenliğini sağlayabilmesiyle açıklanmaktadır. Petrolün Rusya için jeo-politik önemine gelince, Rusya BDT ülkelerindeki enerji tasarılarına katılmakla, kendi milli ve ekonomik güvenliğini güvence altına almağa ve aynı zamanda BDT ülkelerinin politikalarında nüfuzunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın LUKoil şirketi hem "Asrın Anlaşması"na, hem de diğer anlaşmalara katılmış olmakla beraber, "Rusya'nın diğer çıkarları zedelenmiştir". Bu iki yönlü siyaset İlham Aliyev tarafından eleştirilmiştir: "Birisi Hazar'ın yasal sorunları çözülmeyince Azerbaycan'ın kendi petrol yataklarını işletme haklarını eleştirerek, diğer yandan

Azerbaycan hükümetine aynı yatakların işletilmesine katılım için izin verilmesinden dolayı başvuramaz".

LUKoil şirketinin Azerbaycan'daki projelere aktif katılımı göz ardı edilecek bir durum değildir. LUKoil'in Hazar petrol sözleşmelerinde pay elde etmesi Rusya'ya bölgesel enerji kalkınmasının hızını ve yönünü kontrol etmesinde nüfuz kazandıracaktır.

Rusya özellikle boru hattının kendi ülkesinden geçirilmesi için çaba sarf etmektedir. Geçmiş Başbakan Çernomyrdin Hazar'ı ve bu bölgeden geçirilecek kıtalararası enerji ulaşımını kendisinin nüfuz çevresinde görerek enerji ulaşımının korunması ve terminallerin inşasına Rusya'nın katılımını vurgulamıştır.

Hazar Havzası, Kafkasya ve Rusya'nın "Yakın Hariç" olarak nitelendirdiği eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde cereyan eden olayları sağlıklı bir şekilde yorumlamak için son zamanlarda Rusya'nın askeri, enerji, milli güvenlik ve dış siyasetle ilgili doktrinlerdeki değişiklikleri iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü söz konusu doktrinler, Moskova'nın resmi siyasetine dönüşen belge niteliğindedir ve onun gerçek yüzünü gösteren aynalardır. Rusya Savunma Enstitüsünün hazırladığı rapor Rusya'nın Azerbaycan'ı etkilemek ve kendi çıkarları doğrultusunda yönetmek için her şeyi yapabileceğini kanıtlamaktadır. "Hazar petrol anlaşmasının mevcut biçimde uygulanmasına olanak tanımamak ve bunun için birtakım önlemler almak. Örneğin: Hazar'ın sektörlere bölünmesini resmi olarak reddetmek; Hazar'ın yasal statüsü belirlene dek yabancı şirketlerin eski Sovyetler Birliği ülkelerinde etkinliklerini durdurmak için gerekse güç kullanmak; Türkiye'nin Azerbaycan'ın esas kısmıyla ilişkisine imkan vermemek; Bakü rejimine baskı yapmak".

Bugün, Rusya'nın karşılaştığı en büyük problem, kendisini imparatorluktan sonraki duruma adapte edememesidir. Çünkü, bu uzun bir süreçtir. Rusya imparatorluğun nasıl kaybedildiğini, bölgede ve uluslararası alanda nasıl yeni rol oynayacağını öğrenmek zorundadır. Bu uzun ve zor bir süreçtir.

Sovyetler Birliği'nin tarihin çöp kutusuna atılmasından beri dağılma süreci devam etmektedir. Ancak 1995'den beri Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan arasındaki yakınlaşma girişimleri de gözden

kaçmamaktadır. Rusya'nın, önümüzdeki birkaç yılda özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması da mümkündür.

Bazı yazarlar Hazar'da esas oyuncuların Rusya ve ABD değil, Rusya ve İsrail lobisi olarak nitelenmektedir. "Ben İran'da olurken İran'ın resmi memurları ABD hükümetin rolünden değil, İsrail lobisinin rolünden konuştular"

Görülüyor ki, Rusya'nın baskı çevresinden kurtulmak Azerbaycan için kısa dönemde kolay olmayacak. Bunun için Rusya ile olan ilişkilerde ihtiyatlı davranmalı, gereksiz, aşırı adımlar atmamalıdır. Rusya özellikle toparlandıktan sonra tehlikeli düşmana çevrileceğinden Azerbaycan bu ülkenin halen zayıf durumdan azami derecede yararlanmağa çaba göstermelidir.

4.4. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

1992'ye dek Hazar denizi Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünmüştü ve böylece petrol üretimini bu iki devlet gerçekleştirmekte idi. İran tarafı karada büyük petrol rezervlerine sahip olduğu için Hazar'daki yatakları işletmede meraklı değildir. Fakat bu meselenin yalnız bir yönüdür, konunun siyasal ve güvenlikle ilgili yönleri de vardır. Hazar'ın İran kıyıları esasen Azeriler ve Türkmenler tarafından iskan olunmuştur ve bölgede petrol üretiminin geliştirilmesi ayrımcı eğilimleri güçlendirebilir. Ayrıca Hazar'da çıkarılan petrolün Batı ülkelerine taşınması İran'ı bir hayli endişelendirmektedir. Çünkü, Hazar'da çıkarılan petrolün artması İran petrolüne olan talebi azaltacak ve petrol fiyatlarının düşmesine neden olacaktır.

"Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından sonra, Azerbaycan kendi payının %5'ini İran'a verdi. Fakat sonra Konsorsiyumda yer alan Batılı ülkelerin baskısı yüzünden İran'a verdiği %5'lik payı iptal ettiği zaman İran DİB Ali Ekber Vilayeti, bu kararın Azerbaycan'ın yararına olmadığını ifade etti.

İran'ın Hazar'daki anlaşmalara katılmasını ABD istememekte, bölgedeki ekonomik potansiyelin paylaştırılmasında İran'ı dışarıda tutmağa ve onun bölgede nüfuzunu artmasına izin vermemeğe çalışmaktadır. İran'ın Hazar bölgesindeki gelişmelere katılma çabaları aşağıdaki nedenlerle olabilir:

- İzolasyondan kurtulma çabaları ve bağımsız adımlar atmaya **kabil olarak** dünya politikasında kendi rolünü kuvvetlendirmek;
- Yeni Müslüman devletlerdeki geçmiş sovyet politikacılarının gözünde kendini yüceltme çabası;
- Orta Doğu'da merkezi yerlerden birini tutmak;
- Petrol ve doğal gaz işletilmesinden ekonomik gelirler elde etmek.

Fakat İran'ın politikasında ideolojinin ekonomik hedefleri her zaman üstlenmekte olduğunu görebiliriz. İran'ın Hazar bölgesinde azalma eğilimi gösterdiğini ve bunun sübjektif ve objektif nedenleri olduğunu belirtebiliriz. Objektif nedenler olarak İran'ın ekonomik zayıflığı, Orta Asya devletlerine etkin yardım yapmamasını, İran'ın Türk soylu olmaması ve yeni Müslüman devletlerin İslam radikalizminden korkmalarını sayabiliriz. Temel sübjektif nedense, ABD'nin bilinçli ve planlı anti-İran politikası yürütmesi ve bölgedeki liberal veya Batı yönlü Müslüman rejimleri desteklemesidir.

İran ve Rusya'nın mevcut ortamda yakınlaşmaları doğaldır. Çünkü her iki devlet onların politikasını etkilemeye çalışan dış baskıların nüfuzu altındadır ve bu baskıları bertaraf etmek için çaba harcamaktadırlar.

İran'la Rusya'nın ortak çıkarları aynı zamanda Türkiye'nin güçlenmesini istememelerinde ve Türk Dünyası ile karşı karşıya kalma tehlikesine uğramalarında belirmektedir. İran'la Rusya esasen askeri, nükleer enerji ve politika alanlarında işbirliği yapmaktadırlar. Her ikisi Azerbaycan'ın kuvvetlenmesini istememekte ve Batıya karşı politikalar izlemektedirler. Rusya'nın Azerbaycan'ı zayıf ve fakir sağlamaya yönelik politikası İran'ın çıkarları ile tamamiyle üst üste düşmektedir. Bir zamanlar "Sovyet Azerbaycanı" adlanan bir ülkenin bağımsızlık kazanması İran'dan ayrılmak isteyen ve Kuzeyle birleşmeye çalışan Azeriler'le artık milliyetçi duygularını oyatmıştır. Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Ermeni ordusunun işgal edilmiş arazilerden çekilmesi için çok az şeyler yapan İran, "Büyük Azerbaycan" sorununda ihtiyatlı politikalar uygulayan eski komünist Aliyev'in işbaşına gelmesinde de pek mutlu olmadı.

Iran ve Rusya arasındaki işbirliği Hazar'ın statüsü sorununda da kendisini göstermiş, İran Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarını yasal işlemler olarak kabul etmiştir. Azerbaycan'ın petrol çıkarma planlarının 1921 ve 1940 Sovyet-İran anlaşmalarının ışığında kanun dışı olduğu şeklindeki Rusya'nın durumunu benimsedikten sonra Tahran, Eylül ayındaki petrol anlaşmasını geçersiz kılma çabasında Moskova'nın yanında yer aldı. İran parlamentosunun başkanı Haydar Aliyev'in ABD'ni bölgeye çekmesini "tarihi yanlışlık" olarak nitelemiştir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin çeşitli "senaryo"larda Hazar'ın durumunun tartışılmasındaki rolü çeşitli yorumlara tabidir. Birincisi, İran rejimi anti-amerikan ideolojiden özellikle etkilenmektedir ve Hazar bölgesindeki İran politikası Batı'nın çıkarlarına mümkün olduğunca zarar vermeye yöneltilmiştir. İkinci ve karşıt yorum ise, ideolojiyi değil, ekonomik ve pragmatik çıkarları ön plana çıkarmaktadır.

ABD İran'la Rusya'nın işbirliğini çok tehlikeli saymaktadır. Bu nedenle "Center for Security Policy" kurumu tarafından gerçekleştirilen toplantıda Rusya'nın Hazar Havzası petroleri üzerinde daha fazla denetim sağlamak için İran ile işbirliğinin giderek artan tehlikelerine dikkatler çekilmiş ve ABD'nin Türkiye ve Azerbaycan'a daha somut desteğini içeren bir politika uygulaması gerektiği belirtilmiştir.

İran'ın anti-Azerbaycan tutumunu 1998'in Aralık ayında İran'ın yabancı şirketler ile imzaladığı petrol anlaşması bir daha kanıtlamıştır. Milli İran Petrol Şirketi'nin Royal Dutch-Shell ve Lasmo şirketleriyle imzaladığı anlaşma Azerbaycan'ın Hazar'daki milli sektörleri içinde olduğu varsayılan bazı yatakları da kapsamaması nedeniyle Azerbaycan tarafının haklı eleştirilerine neden olmuştur. Türkmenistan'la Kepez yatağı çevresinde meydana gelen anlaşmazlığı daha çözememiş Azerbaycan devleti İran'la yeni anlaşmazlığı Sovyet-İran arasındaki iki taraflı anlaşmalarla açıkça karara bağlanmış bir konu olarak kabul etmekte ve İran'ın imzaladığı anlaşmayı yasal olarak kabul etmemektedir. Bu nedenle ARDNŞ İran'ın bu tutumuna karşılık söz konusu yataklar konusunda Azerbaycan petrol tarihinde en kısa süreli -bir haftalık- ihaleyi gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Görülüyor ki, İran da Rusya gibi Azerbaycan'ın bağımsızlığına her ne yola olursa olsun mani olmağa çalışan ülkelerdendir. Böylece İran'ın gelecekte de

Azerbaycan'a karşı Rusya'yla müttefik ilişkilerinin artacağını tahmin edebiliriz. Bundan dolayı Azerbaycan Rusya kadar tehlikeli olan İran'a karşı politikasında dikkatli olmak zorundadır.

4.5. TÜRKİYE

Türkiye'nin Hazar Havzası'na ilgisi çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir. Hazar Havzası, Rusya ile Türkiye'nin de yer aldığı Orta Doğu arasında tampon bölge veya köprü görevini yapabilir. İstikrarlı bir Hazar Havzası, Rusya'nın yayılmacılığı konusunda Türkiye'nin endişelerini azaltabilir.

Türkiye iki petrol anlaşmasına katılmakla beraber bunlardaki pay oranı çok düşüktür. Mega petrol projesinde ABD'nin yüzde 36.5, İngiltere'nin yüzde 19.21, Rusya ve Azerbaycan'ın yüzde 10'luk, Norveç'in yüzde 8.56'lık payları varken Türkiye adına TPAO'nun payı ise yüzde 6.75'lerle son sıralarda kalıyor. Türkiye son yıllarda esas petrol ihracının Bakü-Ceyhan aracılığıyla gerçekleştirilmesi için büyük çabalar sarf etmektedir. Bu çabaları başarılı şekilde sonuçlarsa, Türkiye petrol boru hattından önemli ölçüde gelir sağlayacaktır. Boru hattından elde edileceği gelir, petrol harcamalarının azalmasına katkıda bulunacaktır. Ancak, en önemlisi, Türkiye, bölgesel enerji kaynaklarının nakil yolları üzerinde kontrolü sağlayacaktır. Bu da Asya ile Avrupa arasında yer alan Türkiye'nin stratejik ve jeo-politik önemini bir kat daha artıracaktır. Fakat onun Rusya'nın yerine "Büyük Kardeş" rolünü oynayacağına ilişkin kasıtlı olarak çıkarılan söylentiler, yeni bağımsız devletlerde hiç de memnunlukla karşılanmamaktadır.

4.6. JAPONYA

Japonya'nın petrol anlaşmalarında iştirakini özellikle kaydetmek gerekir. Itochu şirketi "Asrın anlaşması"na %3.9, "Lenkeran-deniz" ve "Talış-deniz" yatakları ile ilgili anlaşmaya %20'lik payla katıldıktan sonra Japonlar daha da ileri giderek bazı strüktürlerde ("Yanan-Tava", "Ateşgah" ve "Mugan-Deniz") petrol rezervlerinin işletilmesi konusunda yalnız Japon şirketlerinden oluşacak konsorsiyum kurmaya

çalıştılar ve 1998'in Aralık ayında bu amaçlarını gerçekleştirdiler. Azerbaycan Japonya gibi, ülkede uzun dönemli istikrarın yerleşmesinde meraklı müttefik elde etmekle, Dağlık Karabağ sorunun barış yoluyla çözümünde, ülkenin arazi bütünlüğünün yeniden sağlanmasında barış yoluyla çözümünde, ülkenin bütünlüğünün yeniden sağlanmasında pozisyonu güçlendirebilir. Japonya'nın Azerbaycan'a karşı ilgisi ABD yöneticilerinin dikkatinden yayınmamış ve onlar bu durumu bir az telaşa izlemekteler dersek, yanlışmış olmayız.

4.7. AVRUPA DEVLETLERİ

Avrupa Devletleri'nin rolü esasen transfer olunacak söz konusu devletlerin arazisinden geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Avrupa şirketleri anlaşmalara katılmıştır. Bunların arasında İngiltere, Fransa daha faaldirlar. "Bu devletler Azerbaycan'ın petrolüne yatırım yaparak, bunları işleyip yerel piyasalara mallarını ihraç etmekle kendilerini tatmin edebilirler". Cohen'in ifade ettiği gibi "Batı 21.yüzyılın başında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için bir fırsat yakalamıştır". Bu fırsatı gereğince değerlendirmek için söz konusu devletler petrol anlaşmalarına, petrol ihracına ve bölgesel çatışmaların çözülmesine katılmağa çalışmaktadırlar.

4.8. ORTA DOĞU DEVLETLERİ

Orta Doğu Ülkeleri Avrupa piyasasına petrol arz eden devletler olarak, Hazar devletlerinin -kendilerinin potansiyel rakiplerinin ortaya çıkması sürecinde dışarıdan bakamazlar. Arap petrol üretici ülkeler için Azerbaycan'ı kendi etki çevrelerine çekmek çok önemli. Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarına Suudi Arabistan'ın "Delta" şirketi faal olarak katılmıştır.

4.9. GÜRCİSTAN

Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan gibi istikrarsız bir politik gelişme sahne olmuştur. Zviad Gamsakhurdia başarılı bir politikanın düzenli olarak uygulanması için gereken uzlaşma ve olumlu yaklaşım kabiliyetlerinden hiçbirini göstermedi. Birkaç ay gibi kısa bir dönemde işbirliğine girebileceği bütün Gürcü politik gruplarını uzaklaştırdı. Hepsinden kötüsü politik işlerde yoğunlaşan

Gamsakhurdia ekonomik ve sosyal reformları göz ardı etti. Devletindeki işleri kontrol altında bulundurmaması, gücün siyasi liderlerin eline geçmesine neden oldu. Bu durumdan yararlanan Rusya Mayıs 1992'de yerini Eduard Şeverdnadze'ye bırakan başkan Zviad Gamsakhurdia'ya karşı Gürcü muhalefetini destekledi. Şeverdnadze devlet başkanlığına geldiğinde ülkesindeki durum felaketliydi, dersek yanlış olmayız. Onun uluslararası konumu dünya liderlerinin dikkatini Gürcistan'a çekmek gibi önemli bir hizmette bulundu ki, Şeverdnadze olmadan bu imkansızdı. Şeverdnadze devletin kalkınması için elinden gelen her şeyi yaptı ve Rusya'yla anlaşamadığından hayatı birkaç kez tehlikeye girdi. Goble'ye göre Gürcistan'ın "oyuncu" olmak için iki temel avantajı var: Birincisi, tüm dünya liderleriyle doğrudan iletişimi olan Şeverdnadze'dir. İkincisi ise, kısa dönemde devleti Rusya için daha çekici yapan konumudur.

Öncelikli Azeri petrolünün Bakü-Novorossisk yanında Bakü-Supsa ile de taşınması kararı Gürcistan için son derece önem taşıyan bir karar olmuştur. Erken üretilen Azeri petrollerini taşıyacak iki güzergahtan biri olan Bakü-Supsa petrol boru hattı konusunda anlaşma, Gürcistan-Azerbaycan arasında 8 Mart 1996 tarihinde Tiflis'de imzalandı. Hernekadar Azerbaycan ve Batılı konsorsiyumun erken üretim Azeri petrolünün ihracatı için bir Gürcü boru hattının inşa edilmesini tercih etmişse de, Başkan Bill Clinton son dakikada ağırlığını çift güzergahlı bir boru hattı seçeneği yönünde koymuştur ve 9 Ekimde konsorsiyum erken üretim Azeri petrolünün taşınması için çifte güzergah seçeneğini kabul ettiğini açıkladığında Clinton'un arzularına uyulduğu görülmüştür. Gürcistan'ın geçiş ücreti olarak elde edebileceği miktar 500 milyon dolar civarında tahmin edilmektedir.

Gürcistan esas petrol boru hattı konusunda da avantajlı durumda. Üzerinde durulan üç temel seçenekten ikisi Gürcistan arazisinden geçmektedir. Devletin gelişimine son derecede önemli katkılarda bulunabilecek olan petrol boru hattı, aynı zamanda Azeri petrolünün Gürcistan için önemini de açık olarak yansıtmaktadır.

Rusya ile kolay kolay Gürcistan'dan vaz geçememektedir. Gürcistan'ın ayrılıkçı Güney Osetiya ve Abhaziya bölgelerinde Rus barış gücü kuvvetlerinin varlığı ve 1994 yılında imzalanan bir anlaşmaya göre Gürcistan'da Rus askeri üssünün kurulması, Moskova'ya Tiflis'in kendi başına kendi çıkarları için hareket etmesini engelleyecek imkanları sunmaktadır. Rusya açıkça Gürcistan üzerinde

otoriteyi kurmak suretiyle boru hattı üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Ayrıca Hazar petrolleriyle Şeverdnadze'ye suikast arasında kesin bir bağlantı olduğunu kimse inkar etmiyor. Suikast olayından hemen sonra Gürcistan yetkililerinden Mamradze, Rusya'nın çıkarlarını göz önünde bulundurmadan, petrol ihracı sorununu çözümlemenin olanaksız olduğunu da söyledi. Üzerindeki tüm baskılara rağmen Gürcistan yönetimi defalarca Bakü-Ceyhan'a üstünlük verdiğini açıklamıştır ve Ankara Deklarasyonu'nu imzalayan taraflardan birisi olmuştur.

4.10. ERMENİSTAN

Ermenistan'ın Gürcistan'ın sahip olmadığı bir avantajı bulunmakta. Gürcüler hiç bir zaman göçebe bir toplum olmazken ve küçük Gürcü diasporası anayurda sadece zayıf bir destek verebilirken, Ermenistan'ın çok güçlü bir diasporası var. diasporanın politik etkisinin yanı sıra ekonomik zenginliği de bulunuyor. İşte bu diasporanın yardımıyla Ermenistan şimdi Azerbaycan topraklarının %20'sine sahip bulunmakta ve yine bu diasporanın yardımıyla son yıllarda uluslararası topluluk Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı haklı, Azerbaycan'ı ise haksız taraf olarak kabul etmiştir. Goble bu avantaja bir ikincisini de eklemiştir. Bu ise Batı'nın Ermenistan'a 1915 "trajedisinden dolayı duyduğu sempattir. Ermenistan Rusya'nın Transkaukasya'da politikalarını uygulamasında her zaman iyi bir araç olmuştur. Fakat Ermenistan konusunda Rusya'nın görüşü XIX. yüzyılda bir dış işleri bakanının belirttiği şekilde olagelmıştır: "Rusya Ermenilere ihtiyaç duymaz, Rusya Ermenistan'a ihtiyaç duyar".

Azerbaycan petrol boru hattının Ermenistan güzergahından geçmesi olasılığı yalnız Ermeni askeri birliklerinin Karabağ'dan çekilmesi koşuluna bağlamıştır. Kafkasya'da barışı sağlamakla, Ermenistan bölgenin önemli transit merkezi olabilir. Ermenistan enerji stratejilerinin, örneğin bölgeden geçen boru hatları için uygun güzergah bulmanın koordinasyonunu sağlamak için ekonomik özek oluşturmuş KEİ örgütünün üyesidir.

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler Rusya'nın 1993-1995 yıllarında Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah vermesiyle gerilmiştir. Rusya ve Ermenistan 1997 yazında güncelleştirilmiş dostluk anlaşması, aynı zamanda Rusya'nın Gazprom şirketinin Ermenistan'ı doğal gazla temin etmesi konusunda anlaşma imzalamışlar.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış görüşmelerine 3 Şubat 1998 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın istifa vermesiyle ara verilmiştir. Herhalde Ermenistan Azeri petrolünü taşıyacak boru hattından yararlanmanın ne denli önemli olduğunun farkında olmalı ki, bu ülke yetkilisi Bakü'de geçirilen "İpek Yolu Konferansı"nın nihai belgesine imza atmıştır. Buna rağmen Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın nihai belgeye yaptığı ekleme Ermenistan'da büyük tepki doğurmuş ve bu belgenin parlamentoya onaylanması yolunda propaganda girişimleri gündeme gelmiştir.

Ermenistan Azerbaycan'ın petrol satımından kazanacağı parayla silah alacağından endişe ederek Rusya ve İran'la yakın işbirliği içinde bulunmaktadır. Fakat sonuncular yabancı yatırımların Azeri petrolüne yatırılmasına engel olamadıklarından, Ermenistan da gelişmelere seyirci olarak kalmakla yetinmektedir. Öte yandan Rus hükümeti boru hattının Novorossisk'e uzanması durumunda Ermenistan'a işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmesi için baskı yapacağına ilişkin sık sık duyurularda bulunmaktadır. Tüm söylediklerimizi genelleyerek mevcut durumda Ermenistan'ın temel sorununun izolyasyonizm olduğunu ve bu durumun tezlikle değişmeyeceğini söyleyebiliriz.

5. BÖLÜM

"HAZAR'IN STATÜSÜ" SORUNUNA SİYASAL BİR BAKIŞ

Azerbaycan ilk petrol anlaşmasını imzaladıktan sonra karşılaştığı en büyük engellerden birisi Hazar'ın statüsü sorunudur. Bu sorun gerçekten petrol anlaşmalarını çıkmaza sokacak niteliktedir ve yabancı petrol şirketlerini petrol yataklarının işletilmesine katılmadan alıkoyabilir.

5.1. YASAL SORUN

Hazar denizi rezervlerini çevreleyen yasal sorunlar, geliştirme haklarının Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan anlaşmaya göre mi (deniz yatağı

sınırlarını belirlemiş, petrol ve doğal gaz kullanımını tartışmamıştır) belirleneceği veya Hazar'ın Deniz Kanunu'ndan etkilenen su mu olduğunun (iç göller bu anlaşmada öngörülmemiştir) belli edilmesi sorunu çevresinde belirlemektedir.

Ruysa Hazar'ın iç deniz olduğu tezini savunuyor ve Hazar'a uluslararası deniz yasalarının uygulanması gerektiğini dile getiriyor. Yani Hazar'da diğer kıyıdaç devletlerin de hakkı vardır. Dolayısıyla burada çıkacak petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynaklardan tüm kıyıdaş ülkelerin istifade edeceğini savunuyor. Bu nedenlerle Rusya Azerbaycan'ın petrol anlaşmalarını uluslararası hukuka aykırı sayarak kabul etmemekte, Hazar'ın statüsünün yalnız 5 kıyıdaş devlet tarafından belirlenebileceği ileri sürmektedir. Bu durum Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan çeşitli petrol anlaşmalarının uygulanmasını etkili biçimde durdurabilir ve bu ülkelerin sahip olduğu Hazar enerji kaynaklarının işletilmesiyle ilgili bağımsız karar alma yeteneklerini yok edebilir. Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini yasaklamak için ileri sürdüğü resmi argümanlardan birisi bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir. Moskova Hazar Denizi'nin korunması gereken çok hassas eşsiz bir eko sisteme sahip olduğunu iddia etmekte ve eğer Hazar sektörlere bölünecek olursa bunun neden olacağı zararlı çevresel kirlenmeden korunması gerekecek olan bir balıkçılık sanayisinin varlığını gündeme getirmektedir. Her ne kadar Rusya Hazar'ın statüsüyle ilgili tutumunu denizin çevresel sağlığı kaygısını desteklemekle çevresinde çizmeye kakışıyorsa da, Moskova'nın resmi açıklamaları statü sorunundaki gerçek amacını - Güney Cumhuriyetlerinde hakim güç olarak rolünü sürdürme hedefini göstermektedir. Ayrıca Hazar Denizi'ne sovyet döneminde maruz kalıncından daha fazla zarar verebileceğini düşünmek zordur. Bu ekolojik felaket Volga nehri üzerinde hidroelektrik barajlarının yapımı, Sovyet çiftçilerince kontrolsüz kullanılan böcek zehiri ve Volga, Kama ve Ural nehirleri havzasında yaygın radyoaktif ve kimyasal denemeler nedeniyle oluşmuştur.

Ruysa'nın iddiaları onun güvenlik programının bir parçasıdır. İran da bu konuda Rusya'yla aynı pozisyonda durmaktadır. 1995'in sonunda Hazar denizine ait birge Rusya-İran bildirisi açıklanmıştır. Bildiride Hazar denizi üzre tüm konuların uluslararası razılaşma ve anlaşmalar çerçevesinde, hem de Hazar'a konuların ülkelerin katılımı ile belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Azerbaycan Hazar'ın bir uluslararası göl olduğunu savunuyor. Uluslararası hukuk kuralları ise genellikle uluslararası sınırları ortadan çekilen çizgilerle belirlemektedir. Azerbaycan kendi iddialarını geçenlerde kabul edilen Anayasasında da belirtmiştir. Ekonomik Bağımsızlık Kanununun 2 maddesi ve Mülkiyet Kanunu'nun 10.maddesine göre, "Kara ve mineral kaynakları, iç ve karasular, kıta sahanlığı, flora ve Azerbaycan topraklarıyla sınırlı hava sahası Cumhuriyet'in kendi malıdır". Azerbaycan'ın tezini Hazar'dan petrol çıkaran Kazakistan da desteklemektedir.

ÇİZELGE-14.

HAZAR BÖLGESİNDE PETROL REZERVLERİ (milyar varille)			
	Kanıtlanmış petrol rezervleri	Mümkün petrol rezervleri	Toplam petrol rezervleri
Azerbaycan	3,6-11,0	27	31-38
İran*	0	12	12
Kazakistan	10,0-16,0	85	95-101
Rusya*	0,2	5	5
Türkmenistan	1,4-1,5	32	34
Özbekistan	0,2-0,3	1	1
Toplam	15,4-29,0	163	178-191

Kaynak: *United States Energy Information Administration*, November 1997.

*Yalnız Hazar Denizi'ne yakın olan bölgeler

Hazar'ın sektörlere bölünmesi ilk kez 1970'de Sovyetler Birliği'nin Petrol Sanayii bakanı tarafından uygulanmış ve çeşitli petrol ve doğal gaz işlemlerinin yürütülmesi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır. Rusya'nın iki yönlü politikası, yeni hem anlaşmanın yasal olmadığını ileri sürmesi, öte yandan Rusya şirketinin anlaşmalara katılması Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir: "Rusya hükümeti petrol ve doğal gazla zengin Yanal'ın doğal rezervlerinin üretimiyle ilgili anlaşma

imzalamıştır. Biz buna protesto etmiyoruz. Fakat, Hazar'ın bize ait olan kısmındaki doğal gaz rezervlerinin üretimiyle ilgili yabancı şirketlerle anlaşma imzaladığımız zaman Rusya buna itiraz ediyor. bu iki yönlü politika ne demektir? Biz köle değiliz ki, kendi irademizle hareket etmeyelim" (Haydar Aliyev).

5.2. SORUNA ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN YAKLAŞIM

Hazar, dünyanın en büyük iç denizi veya gölüdür. Ancak, büyüklüğü nedeniyle deniz kabul edilmektedir. Denizin Kuzey'den Güney'e uzunluğu yaklaşık 1200 km ve genişliği ortalama 320 km'dir.

Azerbaycan; Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı olmadığından uluslararası deniz hukukunun uygulanamayacağını savunmaktadır. Aynı zamanda okyanusla tabii boğazla bağlantısı da olmadığı için kapalı deniz de sayılmaz. Hazar'ın kıyıları bir devlete değil, beş devlete ait olduğu için su havzası da olamaz. Sonuç olarak Hazar uluslararası göldür ve tamamen kıyı devletleri arasında bölünmelidir.

Azerbaycan'ın bu argümana karşılık Rusya İran'la aralarında bağlanmış bazı anlaşmaları göstererek Hazar'ın sektörlere bölünmesinin yasal olmadığını ileri sürmektedir. Bu anlaşmalar ve konumuzu ilgilendiren maddeler aşağıda sayılmıştır:

- 1828 Türkmençay Anlaşması'nın 8.maddesine göre, Rus ticaret gemileri daha önce olduğu gibi, Hazar denizi ve onun kıyılarında serbest dolaşma hakkına sahiptir. Kaza halinde, gemilere her türlü yardım yapılacaktır. Bu anlamda, İran gemilerine de yine önceki prensiplere uygun olarak Hazar'da seyretme ve Rus kıyılarına yanaşma hakkı veriliyor. Kaza durumunda, İran gemilerine de gerekli yardım yapılacaktır. Savaş gemilerine gelince, Hazar'da Rusya'dan başka hiçbir devletin savaş gemileri olmayacaktır.
- 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk Anlaşması'nın 11.maddesi Rusya Federasyonu ve İran gemilerinin Hazar'da kendi bayrakları altında

seyretmelerine imkan sağlıyor, 14.maddesi ise Rusya'nın Hazar'ın Güney'inde balık avlama hakkını güvence altına alıyor.

- 27 Ağustos 1935 tarihli anlaşma da Hazar üzerinde seyrüsefer özgürlüğünü tekrarlamıştır ve 10 millik balıkçılık bölgesi kurmasına rağmen sınır çizimine gidilmemiştir.
- 25 Mart 1940 tarihli anlaşma da bir yenilik getirmemiştir.

Azerbaycan'ın bu anlaşmalara taraf olarak katılmadığı ve dolayısıyla anlaşmaların Azerbaycan'ı bağlamadığı ileri sürülebilirse de, Rusya 1991'in Aralık ayında BDT'ni kuran Alma-Ata deklarasyonundaki bir maddeye isnat ettiğini belirtmektedir. İlgili maddeyle taraflar SSCB ve bütün eski Sovyet cumhuriyetlerince imzalamış bütün anlaşmaların geçerliliğini tanımaktadırlar.

Uluslararası Deniz Hukukunun Hazar'a uygulanması:da temel sorun Hazar'ın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonu'nda alan tanımlamalardan herhangi birine uyup uymamasıdır. Acaba Hazar, Deniz Hukuku anlamında "deniz" veya "kapalı deniz" kavramı içerisine mi giriyor, yoksa uluslararası göl gibi algılanması gereken su havzası mıdır?

Açık deniz okyanusla doğrudan bağlantısı olan su havzasıdır. Tabii ki, bu bağlantı doğal olmalıdır. Yapay olarak insanlar tarafından yapılan kanallar vasıtasıyla olan bağlantılar bir su havzasının deniz sayılmasını gerektirmez. Hazar'ın okyanusla doğal bir bağlantısının olmadığı ise coğrafi bir gerçektir. Bu yüzden Hazar'ın "açık deniz" kavramı içerisine giremeyeceği konusunda tartışma yapmak yetersiz görünmektedir.

Öyle ise Hazar "kapalı" veya "yarı kapalı" deniz gibi tanımlanabilir mi? 1958 Cenova Konferansı'nda kapalı ve yarı kapalı denizlerin özel statüsü konusu ortaya atılmış, ama anlaşmaya varılmamış ve bu yüzden de Deniz Hukuku konusunda Cenova Konvansiyonu'nda bu kavramlarla ilgili maddeler yer almamıştır. Üçüncü konferansta söz konusu kavramlarla ilgili birçok farklı görüşler sunulmuştu. Tanımlar konusunda uzlaşmaya varılmamasına rağmen Konvansiyonda kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgili maddeler (m.122, 123) Konvansiyonun 123. Maddesi kapalı denizleri şöyle tanımlamaktadır:

iki veya daha çok devlet tarafından çevrelenen ve diğer bir denizle veya okyanusla dar bir çıkışla irtibatı olan veya bütünüyle veya kısmıyla olarak iki veya daha çok kıyı devletinin karasuları ve münhasıran ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, havza veya deniz.

Bu tanımlamayı kullanarak Hazar'ın kapalı deniz sayılması için gereken özellikleri taşımadığını tespit etmek zor değildir. Hazar'ın okyanusla veya diğer bir denizle dar bir çıkışla irtibatı yoktur ve Hazar hiçbir zaman kıyı devletlerinin karasuları veya münhasıran ekonomik bölgelerinden oluşmamıştır. Hazar hiç bir zaman tek bir devletin sınırları içinde veya mülkiyetinde olmamış ve denizin birge mülkiyeti konusunda hiç bir anlaşma olmamıştır. Denizin yüzey kısmı denizin dibi ve toprak altı kaynaklara aynı rejimin uygulanmasını zorunlu kılmadan ortak (trafik ve Balıkçılıkla ilgili bazı konularda) mülkiyete tabi tutulabilir.

Böylece her iki taraf kendi iddialarını destekleyen argümanlar ileri sürmekte ve bunları uluslararası hukuka dayandırmaktadır. Hazar, göl olarak kabul edilse bile, uluslararası uygulamalarda iki veya daha fazla devlet arasında bölünen göllerin olduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Mesela:

- ▶ kuzey Amerika Büyük Gölü: ABD ve Kanada,
- ▶ Geneva Gölü: Fransa ve İsveç,
- ▶ Malawi Gölü: Mozambik ve Malawi,
- ▶ Victoria gölü: Kenya, Uganda ve Tanzanya
- ▶ Bodensee Gölü: Almanya, Avusturya ve İsviçre

devletleri arasında bölünmüştür (Aslan, *a.g.e.*, s.158)

Hazar'ın kıyı devletlerin kıyı hatları genel-yönümlü hatlara göre ölçüldüğünde sonuç Çizelge-17'de gösterildiği gibidir. Göreli sınırların her devlete ayırdığı deniz alanının ölçülmesi ise Çizelge-18'deki sonucu verecektir.

Hazar'ın kaynakları tarihi hakları, de facto ve pratik uygulamaları dikkate alan küçük değişikliklere eşit mesafe ilkesine göre bölünmelidir. Genel ekolojik koruma rejimine gelince, böyle öneriler - hayati ve gerçekten önemli oldukları sürece - Hazar Denizi'nin dibindeki ve toprak altındaki kaynaklarının ortak mülkiyeti sonucunu çıkarmaya yeterli değildir. Kıyı devletleri kirlenme hallerini ve ekolojik standartları belirleyen, prosedürleri, olağanüstü yardıma ilişkin örgütü ve olay halinde uyulacak standartları oluşturan kendi aralarındaki bir anlaşmayla kirlenme sorunları çözebilirler. Böyle bir anlaşma her bir kıyı devletinin denizin sınırları belirlenmiş kendi sektöründeki deniz dibi ve deniz altı kaynaklarının mülkiyet hakkıyla çatışmayacaktır.

ÇİZELGE-15.

DEVLETLERİN HAZAR DENİZİ'NDEKİ KIYI HATLARININ UZUNLUKLARI		
DEVLET	KIYININ UZUNLUĞU*	TÜM UZUNLUĞA ORANI
Azerbaycan	259.1	152
İran	319.1	18.7
Kazakistan	526.4	30.8
Rusya	315.0	18.5
Türkmenistan	258.4	16.8

Kaynak: Clagett, *a.g.m.*

*Deniz Mili

1 deniz mili = 1852m

ÇİZELGE-16.

DEVLETLERİN HAZAR DENİZİ'NDEKİ DENİZ ALANLARI		
DEVLET	KIYININ UZUNLUĞU*	DENİZ ALANINA ORANI
Azerbaycan	21,999.0	20.7
İran	15,470.7	14.6
Kazakistan	31,706.9	29.9
Rusya	16,560.0	15.6
Türkmenistan	20,379.8	19.2

Kaynak: Clagett, *a.g.m.*

*Deniz Kare Mili

5.3. KEPEZ YATAĞI ÇEVRESİNDEKİ ANLAŞMAZLIK

Türkmenistan önce 1996 Kasım'ında kıyı devletleri dış işleri bakanlarının Aşgabad toplantısında Rusya'nın 45 millik deniz alanı önerisini desteklemiştir. Bu toplantıda Türkmenistan İran ve Rusya ile bu üç devletin milli alanlardaki enerji rezervlerini geliştirmek üzere müşterek anonim şirketi kurulması konusunda protokol imzalamıştır.

Fakat Türkmenistan'ın pozisyonu ondan sonra değişmiştir. 1997 Şubatında, Türkmenistan ve Kazakistan cumhurbaşkanları Hazar'ın kıyı devletleri onun yeni statüsünü belirleyene dek Hazar Denizi'nin Sovyet dönemi bölgelerine esasen bölünmesini onaylayan bildirge imzalamışlar.

Türkmenistan'ın tutumu Azerbaycan'la Kepez yatağının mensubiyeti konusunda çıkan anlaşmazlıktan sonra yeniden değişmiştir. Petrol Bakanı Katır Sardjaev Türkmenistan'ın pozisyonunu böyle açıklamıştır: "Biz Hazar Denizi'nin orta hat esasına göre bölünmesini kararlaştırmışız".

Türkmenistan yine Rusya'nın etkisinde kalarak Azerbaycan sektöründeki Kepez yatağının işletilmesi konusunda açık artırım ilan etmiştir. Yakın akraba ve komşu olan Türkmenistan'ın "denizin ortasında suları karıştırmaya ve iki kardeşi birbirine salıştırmaya çalışan 'ruh'un etkisi altında olması" ve Azerbaycan'a karşı iddialar ileri sürmesi uluslararası hukukta temelsiz ve argümanlıdır.

Kepez yatağının kanıtlanmış petrol rezervi 130 milyon tondur. Türkmen tarafı tarafından 1998'in başlarında bu yatak konusunda ilan edilen açık artırımı ABD'nin Mobil, Azerbaycan tarafından bundan bir yıl önce ilan edilen açık artırımı ise Rusya'nın LUKoil ve Rosneft şirketleri kazanmışlar. Türkmenistan tarafının iddiaları Kepez yatağının ötesine geçerek, Azeri ve Çırag yataklarını da kapsıyor. Türkmenistan sınırlarını iki ülkenin kıyılarından ve adalarından başlayan "latitude" hattı esasında belirlenmesinde ısrar etmekte, Azerbaycan ise sınır hattının en yakın kıyı noktalarına esaslanarak ortadan çekilmesini talep etmektedir. Fark yalnız ondadır ki, Azerbaycan yatağının ortak olarak geliştirilebileceğini kabul ettiği halde, Türkmenistan bunu kabul etmiyor.

Bu sorunu çözüme hususunda bazı girişimler olmuşsa da, sonuçsuz kalmıştır. Son aracılık teklifi ABD'den gelmiştir. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson belirtmiştir ki, ABD yönetimi Hazar'ın petrol yataklarının mensubiyeti konusunda "Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki tartışmada kendisini aracı olarak sunmak için konuyu araştırmaktadır".

İki ülkenin temsilcileri 1998'in Aralık ayında Aşgabad'da görüşmeler ve deniz argümanlarına ilişkin küçük tutanaklar imzalanmıştır, fakat sorunun tamamen sonunu getirecek büyük bir belge imzalanmamıştır.

5.4. SON GELİŞMELER

Son yıllarda Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunda bir yumuşama gözlenmektedir. Bovt'un deyişiyle bu değişme: "Denizin bölünmesi durdurulamaz... Tek sorun bu bölünmenin nasıl gerçekleştirileceğidir" anlayışının benimsenmesi yolunda olmuştur. Bu da Rusya'nın Hazar'daki çıkarlarından el çekmediğini, yalnız politika değiştirdiğini göstermektedir. 12 Kasım 1996'da Rusya her ülke için 45 millik münhasıran off-shore ekonomik bölgenin tanınması fikrini ortaya atmıştır. Rusya ayrıca kazma işlerinin başlamış olduğu 45 millik limitin ötesindeki petrol ve gaz rezervleri üzerinde ulusal yetkiyi tek-tek ülke temelinde tartışmaya istekli olduğunu açıklamıştır. Diğer bütün rezervler beş Hazar devletinin ortak şirketleri aracılığıyla "ortak mülkiyet" altında olabilir, fakat bu teklifin arkasına da Rusya'nın hiç bir zaman ihmal etmediği çıkarları yatmaktadır. Azerbaycan için bu teklif de kabul edilebilir nitelikte değildir. Çünkü Azerbaycan'a ait yataklar 45 millik mesafenin ötesinde yerleşmiştir ve hatta Kazakistan'ın razı olduğu 80 millik mesafe bile resmi Bakü için uygun değildir.

Azerbaycan yalnız Hazar Denizi'nin dibinin değil, yüzey kısmının da devletler arasında bölünmesi teklifini ileri sürmüştür. Ayrıca Azerbaycan'ın savunduğu fikirlerden biri de Hazar Denizi'nin silahsızlandırılması (demilitarizatioan)dır. "Hazar yalnız dostluk ve barış su yolu olmalıdır. Sektörleri koruyan askeri güçler olmamalıdır". Azerbaycan tarafının ileri sürdüğü bu düşüncüyü Haydar Aliyev cumhurbaşkanları Nazarbayev ve Yeltsin'le görüşlerinde de dile getirmiştir.

Hazar'ın statüsü sorunun çözülmemiş kalması belirsizlik doğurmakta ve yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Uluslararası tartışmalı hukuk sorunları yalnız akademik merakla ilgili değildir; onların çözümü hem kıyı devletleri, hem de bölgenin enerji kaynaklarının işletilmesine katılmak isteyen yabancı şirketler için pratiki ve ekonomik sonuçlar getirmektedir.

Yasal rejimler insanlara hizmet etmek için vardır. Hazar Denizi'nin gereksinim duyduğu rejim, onun özelliğini ve tarihini göz önünde bulunduran, çeşitlenmiş ihtiyaçlara ve yerel çıkarlara hizmet eden bir rejim olmalıdır. Hazar'ın statü sorunu görüldüğü gibi bir az karmaşık. Hazar'ın denizi mi, göl mü olduğu sorusuna en doğru yanıt iyi bir hukukçunun vereceği yanıttır: "Şartlara bağlı".

6.BÖLÜM

BORU HATTI ÇEVRESİNDEKİ SİYASAL MÜCADELE

Cambridge Araştırma Birliği'nin başkanı ve "Prize" eserinin yazarı Daniel Yergin'in petrolün nakli konusunda söyledikleri gerçekleri büyük ölçüde yansıtmaktadır. "Eğer sen esas uyuncusunsa, Hazar bölgesinde olmalısın. Bölgedeki en büyük oyun ise petrolün nakli oyunudur". Gerçekten petrolün ihraç yolunun belirlenmesi meselesinde anlaşmalara katılma mücadelesinden daha gerilimli bir yarışma sürmektedir. Mücadeleye katılan taraflar Hazar'dan çıkacak petrolü kendi istedikleri güzergahtan geçirebilmek için tüm kozlarını ortaya koyuyorlar. Bu çabaların nedenini ve arkasında gizlenen hedefleri en iyi şekilde Ebel'in ifadesiyle aktarabiliriz: "Dünya petrol piyasası 4 günlük Körfez savaşından sonra görece olarak istikrarlı olmuştur. Fakat biz zaman zaman kendimize petrolün değerini hatırlatmalıyız. Petrol yalnız otomobilleri ve uçakları harekete getirmekle kalmaz, aynı zamanda askeri gücü, milli hazineleri ve uluslararası politikayı da harekete geçirir. Buna göre de, o, geleneksel talep ve arz dengesi sınırları içinde alınıp satılan bir mal olmaktan çıkmıştır. Aksine petrol bu hayati önem taşıyan maddeye sahip olanlar ve olmayanlar için refahının, milli güvenliğinin ve uluslararası gücünün belirleyicisi konumuna gelmiştir. Öyle ise Türkiye'nin, İran'ın, Gürcistan'ın, Ermenistan'ın ve Rusya'nın petrol boru hattı uğrunda mücadelesi nedensiz değildir.

Bu neden tarifelerden döviz geliri elde etmenin ötesine geçiyor. Senin arazinden geçen boru hattı senin etkiye, pazarlık aracına dönüşüyor".

Boru hattı uğrunda mücadelenin startı, 1993'de verilmiştir. Azeri petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanı Abulfaz Elçibey'in döneminde bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşmayla Türkiye'ye Azerbaycan petroleri üzerinde büyük haklar tanınmıştı. Fakat Elçibey'in Karadağ'ın deyişiyle "madalyonun ters tarafı petrol kokuyan" bir darbe ile devrilmesinin ardından cumhurbaşkanı olan Aliyev anlaşmayı iptal etmişti.

6.1. ERKEN PETROLÜN İHRACI

Uzun tartışmalardan AIOC 1995, 9 Ekimde erken petrolün Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa petrol hatları aracılığıyla naklini kararlaştırdı. Böylece öncelikli petrol aşağıdaki iki yolla ihraç olunmaktadır:

6.1.1. Kuzey Hattı

AIOC ve Rusya'nın Transneft şirketiyle 16 Şubat 1996'da imzalanan anlaşma petrolün Bakü-Grozni-Novorossisk hattıyla naklini belirlemiştir. Hattın asgari kapasitesi yılda 5-6 tondur (Haydar Aliyev, 1997, ss.308-309).

Rusya Bakü-Novorossisk hattının gerçekleşmesi ile 1997 yılının Kasım ayından şimdiye (Kasım 1999) kadar 2 milyon ton petrolün Rusya üzerinden gerçekleşmesinin tarif ücreti olarak 30 milyon dolar para kazanmıştır ve 2002 yılından itibaren Bakü-Novorossisk hattı ile yılda 10 milyon ton petrolün ihraç olunacağı beklendiğinden Rusya yıllık kar olarak 150 milyon doların üstünde bir miktar elde edebilecektir.

1998 Ağustos ve Eylül aylarında bu boru hattıyla taşınan petrolün şirketlere göre dağılımı aşağıdaki Çizelge'de gösterilmiştir. Bu Çizelge aynı zamanda petrol fiyatının düşmesinin petrol ihracını negatif yönde etkilemesini de açık bir şekilde göstermektedir.

ÇİZELGE-17.

AZERBAYCAN'IN PETROL İHRACI		
Metrik tonla, Ağustos ve Eylül aylarında Rusya'nın Karadeniz limanı Novorossisk'den geçen		
ŞİRKET	AĞUSTOS	EYLÜL
SOCAR	0	159,000 t
BP Exploration (AIOC)	44,000 t	0
Amoco Caspian Sea (AIOC)	67,000 t	55,000 t
Delta Nimir	7,000 t	5,000 t
TPAO	47,000 t	38,000 t
Statiol	22,000 t	0
İtochu Oil Exploration	15,000 t	0
LUKoil Overseas	82,000 t	0
UNOCAL	43,000 t	35,000 t
Exxon Azerbaijan	0	81,000 t
TOPLAM*	326,000 t	375,000 t

Kaynak: Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 6.5, Kasım 1998, s.14

* Ekim ayı için Azerbaycan'ın toplamı 420.000 t olmuştur.

6.1.2. Batı Hattı

1996 8 Mart'ta Tiflis'de Cumhurbaşkanı Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Şeverdnadze'nin katılımı ile petrolün Azerbaycan'dan Gürcistan'a naklini kararlaştıran anlaşma AIOC, Gürcistan hükümeti ve ARDNŞ arasında imzalanmıştır. Anlaşma öncelikle Azeri, Çırag ve Güneşli yataklarından çıkarılan petrolün uluslararası piyasalara naklini karara bağlamıştır. Azami kapasitesi yılda 6 milyon tondur. \$400 milyon 'değerinde, Gürcistan'ın Supsa kentinde yeni liman ve kıyı terminali inşa olunacak. AIOC'un gerçekleştirdiği açık artırımda "Tekfen-Azfen" ve

"Mc.Connel Douel Middle East" şirketleri Batı hattının çekilmesi hakkını elde etmişler.

Fakat Bakü ve Supsa arasındaki boru hattının önceden düşünüldüğünden daha kötü koşullarda bulunduğu ortaya çıkmıştır. "Önce hattın onarımı için 315 milyon dolar harcanması öngörülmekteydi, şimdi ise hattın tahmin olunan 590 milyon dolar değerinde harcama yapılarak yeniden inşası gerekmektedir".

Batı Hattıyla ilk petrol 10 Aralık 1998 tarihinde Gürcistan'ın Supsa limanında 1999 yılının Nisan ayında tankerlerle yüklenmek üzere taşınmağa başlamıştır. Hattın kendisi ise 17 Kasım 1999 tarihinde kullanıma sunulmuştur.

6.2. ESAS PETROLÜN İHRACI

Öncelikli petrolün ihraç hattının yönü belirli ise de, hala petrolün esas ihraç hattının yönü belirlenmemiştir. Esas ihraç hattı (EİH) için başlangıçta 7-8 olan alternatif güzergah sayısı üçe indirilmiştir. Bunlar aşağıda gösterilmiştir:

- ▶ Birinci alternatif Bakü-Supsa hattıdır. En kısa ve en az maliyetli yoldur.
- ▶ İkinci seçenek petrol ihracının Rusya arazisinden geçirilmesini öngörmektedir. Bu durumda esas petrol hattı erken petrolün Kuzey boru hattı boyunca veya Kazakistan'la Karadeniz'i birleştirecek Eurohazar hattına koşulmakla gerçekleştirilebilir.
- ▶ Üçüncü alternatif Gürcistan'dan geçecek Bakü-Ceyhan yoludur. Bu hat da kendi içinde 5'e yakın seçenek bulundurmaktadır.

Erken Azerbaycan petrolünün taşınacağı güzergahlar konusunda anlaşma sağlandıktan sonra Hazar konusunda güçler dengesi şekillenmeye başladı. Taraflardan birini ABD ve Türkiye'nin öncüllük ettiği Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan oluştururken, diğerini Rusya'nın liderliği yaptığı İran, Ermenistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkmenistan oluşturmaktadır. Taraflar arasındaki mücadele kendisini daha fazla esas petrol hattı uğrunda yarışmada göstermiştir. Petrol hattı uğrunda mücadelede esas taraflar Rusya ve Türkiye'dir.

Hazar Denizi'nden çıkarılıp Azerbaycan'dan dağıtımclara, kullananlara ve sahiplerine zenginlik getirecek olan petrolü taşıyacak daha inşa edilmemiş boru hattının rotası Ankara ve Moskova'da yoğun lobi faaliyetlerine neden olmuştur ve bu merkezlerin her biri kendi ülkesinden geçen rotanın avantajlarını vurgulamaktadırlar (David Nissman, 1995, s.30).

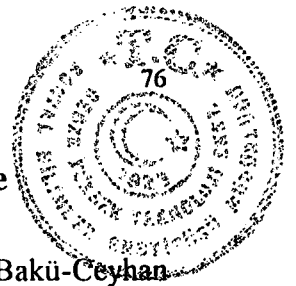
6.2.1. Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı ve Rusya

Rusya davet edilmeden "oyun"un olamayacağı açıktır. Bu, Bakü'nün denizdeki petrol yataklarının geliştirilmesinde de, Kazakistan'daki Tengiz yatağının geliştirilmesinde de ve Novorossisk'e uzanan ihraç boru hattının inşasında da doğrulanmıştır.

Rusya artık erken petrolün kendi güzergahından naklini başarmıştır. Böylece Rusya Ekim 1995'te Azerbaycan ve uluslararası petrol şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyum erken Azeri petrolünün Ağustos 1997'den başlamak üzere Rus boru ihraç hattıyla ihraç edilebileceğini açıkladıkta bir zafer kazanmıştır.

Fakat Rusya için en önemli hedef esas petrolün Bakü-Novorossisk hattıyla ihracını elde etmektir. Burada Rusya'nın yalnız ekonomik yönden gelir sağlaması söz konusu olmayacak, aynı zamanda Azerbaycan ve Kazakistan gibi devletleri kendisinden bağımlı duruma düşürebilecektir. "XXI. asrın 'petrol kralları' Azerbaycan ve Kazakistan'da petrol sanayisi ekonomik reformların 'lokomotifi'- öncü, çekici gücü olduğu için petrolün nakil boru hatlarının gözetimi aracılığıyla bu ülkelere siyasi etki ve baskı gösterebilir. Bunu iyi anlayan resmi Moskova Hazar petrolünün, özellikle Azerbaycan petrolünün Rusya arazisinden nakline çalışmaktadır".

Rusya'nın enerji bakanı Boris Nemtsov Rusya'nın esas boru hattı için "vuruşacağını", terminal hizmetlerinden yararlanma için diğer ülkelerin önerdikleri fiyatlardan daha düşük fiyatlar önereceklerini belirtmiştir.

6.2.2. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye

Türkiye ise ABD'nin ve Azerbaycan desteğini sağlayarak Bakü-Ceyhan hattından yararlanılmasını önermektedir. Bu ülke erken petrol hattını Ruslar'a kaptırdıktan sonra ana hattan vazgeçmedi, Dünya Bankası'ndan aldığı kredi ile Bakü-Ceyhan fizibilite çalışmalarını başlattı. Erken Azeri petrolünün hem Rusya, hem de Gürcistan üzerinden taşınmasını içeren Ekim 1995 kararı Moskova için bir başarı olarak değerlendirilmekteyken, iki hatlı boru hattı planı Hazar petrolünün ihracı için sadece geçici bir adımdır. Türkiye hem Azeri, hem de Kazak petrolünün sürekli taşınması için Akdeniz kıyısındaki Ceyhan petrol terminali tesislerine bir boru hattının yapılması için sürekli lobi yapmıştır.

ABD'nin Rusya'yı değil, müttefiki olan Türkiye'ni desteklemesi doğal olarak kabul edilmelidir. "Bölge ABD için jeo-strateji önem taşımaktadır.... Hükümetimiz hem Azerbaycan'da, hem de Kazakistan'da çıkarılacak petrolün ve Türkmenistan doğal gazının Hazar'dan çekilecek boru aracılığıyla ve Bakü-Ceyhan hattıyla naklini destekliyor" (Yan Kalitski). ABD Güneydeki İran, Afganistan ve Pakistan'dan oluşan "yeşil kuşak"a petrolü teslim edemezdi. Dolayısıyla, Orta Asya ve Kafkaslarda Rusya'nın nüfuzunu kırmak amacıyla olan ABD için en ideal seçenek kalıyordu geriye: o da Bakü-Ermenistan yoluyla petrolün Ceyhan'a ulaştırılması. Fakat bu projenin önündeki en büyük engel Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki yıllardan beri çözülmemeyen Dağlık Karabağ sorununun varlığıdır.

ABD'nin Bakü-Ceyhan'a yönelik desteğinin nedenleri şöyle yorumlanıyor: Washington NATO'nun genişlemesinin önünde en büyük engel olan Rusya'yı zor da olsa ikna etmeyi başarmıştı. Ayrıca tarihin en büyük silahsızlanma anlaşması olan Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Anlaşması'ndaki pürüzleri de gidermişti. Bu durumda %40'ı Amerikan şirketlerinin elinde bulunan Azeri petroleri başta olmakla Hazar petrollerinin tümünün Karadeniz'e akıtılmasına Washington'un izin vermesi gerekmiyordu.

Türkiye ekolojik ve güvenlik nedenleriyle Kuzey hattına protesto etmektedir. Çünkü petrolün tankerle Karadeniz'den taşınması İstanbul şehri için büyük tehlikeler doğurabilir. Buna göre de Türkiye Avrasya petrolünün tankerlerle dar ve dolambaçlı boğazlardan ihracatıyla ilgili ciddi kaygılarını açıklamıştır. Bugün boğazlar zaten

dünyadaki trafiği en yoğun su geçitlerinden birisidir. 1994'de olduğu gibi tanker kazaları boğazı devre dışı bırakabilir, İstanbul metropoliteninde yaşamı tehlikeye atabilir.

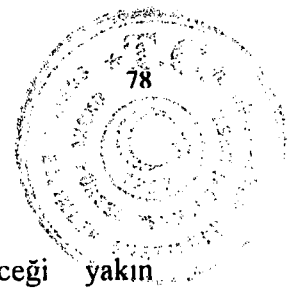
Dünyanın petrol şirketlerini ilgilendiren alternatiflerin Bakü-Supsa ve Kazakistan-Novorossisk hatları olduğu belli olduktan sonra, Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı İsmail Cem belirtmiştir ki, onun devleti Karadeniz boğazlarının Hazar petrolünün Avrupa piyasalarına nakli için "petrol boru hattına" dönüşmesine olanak tanımayacaktır.

Türkiye'nin bu tutumu bazılarınca eleştirilmiştir. Örneğin, Chevron şirketinin yönetim kurulu başkanı Kennet Derr'e göre Ankara'nın tutumu "para kazanmak ve boru hattını ele geçirmek isteğiyle açıklanabilir".

Petrol politikalarında yeni bir rota çizilirken Başbakan Yılmaz bunun mutlaka Rusya ile işbirliğini gerektirdiğini söylemiştir. Bu, yerinde bir karar. Türkiye'nin sadece petrol politikasında değil, ama tüm alanlarda Rusya ile yapacağı işbirliği Azerbaycan'ı da rahatlatacak. Böylece, Azerbaycan, İlham Aliyev'in tabiriyle, "Türkiye ve Rusya ile ilişkilerinde ip cambazı gibi davranmak zorunda kalmayacak".

Herhalde son söz AIOC'un. Hernekadar hem ABD, hem de Azerbaycan açıkça Bakü-Ceyhan'ı desteklediklerini bildirseler de, nihai karar hakkı AIOC'undur. Bu kurum ise kararın gah ekonomik, gah da siyasal olacağını belirterek aralığı karıştırmaktadır. "ABD temsilciliği soruna yaklaşmamızda fikrimizin tez tez değiştiğinden şikayet ederek, iki hafta önce boru hattına ilişkin kararın 'siyasal', geçen hafta ise 'ekonomik' olacağını belirtmemizi hoş karşılamamıştır. Bu gün ise ben resmi olarak söylüyorum: Karar 'diplomatik' olacaktır. Boru hattı Rusya'dan da geçebilir, Gürcistan'dan da, Ceyhan (Türkiye)'dan da".

Eğer AIOC Kuzey hattını seçerse, Azerbaycan Türkiye ve ABD'nin baskısı altında "Asrın anlaşması'nın maddelerine yeniden bakılmasını talep edebilir.

6.2.3. Diğer Alternatif Petrol Hatları

Petrolün ihracının Bakü-Ceyhan aracılığıyla gerçekleştirileceği yakın zamanlara dek kimsede şüphe oymazken, New York Times'da yayınlanan bir makale durumu önemli ölçüde değiştirmiştir. Söz konusu makale Bakü-Ceyhan'ın çok maliyetli olduğunu ve petrol şirketlerince ekonomik yönden verimli olmadığını ileri sürmektedir. Bu durum daha önce vazgeçilen alternatiflerin savunucularını harekete geçirmiştir.

"Vazgeçilen" seçimler arasında Ukrayna şıkkı daha üstün sayılabilir. Leonid Küçma, Ukrayna Başbakanı iken, alternatif petrol ve doğal gaz kaynaklarının aranmasına başlandı. Ukrayna Orta Asya cumhuriyetleri, Azerbaycan, İran, Türkiye ve Gürcistan ile görüşmelere başladı. Türkiye ve Gürcistan ile yapılan görüşmelerde petrolün transit taşınması ağırlıklıydı. Halen Bakü-Ceyhan hattı kabul edilirse, Ceyhan'la Odessa'yı birleştiren hattın çekilme şansı yüksektir. Türkiye ve Ukrayna üç yıl süren görüşmelerden sonra 1997 Temmuzunda Akdeniz'i Ukrayna ile birleştirecek boru hattının yapımına başlamayı kararlaştırdı. 564 km'lik hat Ceyhan'ı, Kırıkkale ve Samsun ile birleştiriyor. Ceyhan'dan Samsun'a gelen petrol, oradan tankerlerle Ukrayna'nın Odessa de diğer limanlarına taşınacak. Bu hat, aynı zamanda Afrika ve Orta Doğu petrollerinin Ukrayna ve Ukrayna üzerinden Batı Avrupa ülkelerine taşınmasını sağlayacak.

Bu hattın yaratılması, Hazar petrolünü Ukrayna petrol işleme zavoduna, aynı zamanda "Dostluk" petrol hattının kapasitesinden yararlanmakla Brodi hattıyla Macaristan'a, Slovakiya'ya, Çek Cumhuriyeti'ne ihraç etmeye imkan verecektir. Yabancı basının belirttiğine göre, Hazar petrolünün Ukrayna ve Polonya'dan geçmekle Merkezi Avrupa'ya ihracı konusu iki devletin cumhurbaşkanları - L.Kuçma ve A.Krasnevski'nin görüşmeleri zamanı gözden geçirilmiş ve razılık elde olunmuştur.

İran da esas ihraç boru hattının kendi ülkesinden geçirilmesi konusundaki çabalarına devam etmektedir. İİC'nin Azerbaycan'daki elçisinin bildirgesinde belirttiğine göre, "Avrupa devletleri ve ABD'yi de içine alarak dünyanın petrol şirketlerinin uzmanları İran güzergahının uygunluğu, güvenliği ve etkinliğinden konuştukları halde, ABD devlet adamlarının böyle (İran'ı petrol hattının dışında tutan

- Ahmedov) düşünceleri onların siyasal yönden yetkin olmadıklarını gösteriyor". İİC'nin diplomatik misyon başkanına göre İran hattına engeller çıkarmak bölge devletlerinin işlerine karışmaktadır ve "onların çıkarlarına aldırılmazlık" gibi değerlendirilmektedir. Fakat bu seçeneğin Azerbaycan için politik açıdan uygun olmadığı, İran'ın Azerbaycan'a karşı takındığı olumsuz tavır göz önünde bulundurularak, söylenebilir. Ayrıca ABD'nin bu boru hattına "evet" söylemesi olacak bir şey gibi görünmüyor.

Bazıları Azerbaycan için en optimal seçimin İran'dan geçmekle Bakü-Ceyhan alternatifi olduğunu düşünmektedirler ve bunun için bazı argümanlar ileri sürmektedirler. Bu argümanlardan birincisi, Nahçıvan'ın enerji gereksinimlerinin bu yolla karşılanacağıdır. İkincisi, İran körfezindeki petrol piyasasına çıkma imkanlarının gerçekleşebileceğidir. Söz konusu görüş taraflıları Tebriz'deki petrol işleme zavoduna petrol verilerse, uygun hacimde İran petrolüne İran körfezinde sahip olunabileceğini ileri sürüyorlar. Üçüncü argümanları ise, petrolün daha yüksek fiyattan satılma imkanlarının olmasıdır. Çünkü petrolün daha uzak mesafeye taşınması ile elde olunacak kar daha da azalmaktadır. Buna göre de petrolün bir kısmının İran'da satılması ile daha çok gelir sağlanabilir. Dördüncü ve sonuncu olarak teklif edilen petrol hattı benimsenirse, İran'la ilişkilerin iyileşeceği savıdır.

Görüldüğü gibi alternatifler çeşitlidir. Bu konudaki görüş ayrılığının nedenlerinden birisi de esas ihraç boru hattının yalnız Azeri petrolünü değil, Orta Asya petrolünü de taşıma kapasitesinde olması gerekliliğidir. Buna göre de, Orta Asya'nın Hazar'a kıyıdaş devletlerinin petrol boru hattı konusundaki görüşlerini değerlendirmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

6.3. ORTA ASYA PETROLÜNÜN İHRACI

Orta Asya'nın Hazar'a kıyıdaş devletleri: Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrollerini geliştirme girişimlerine Azerbaycan'dan geç başlasalar da, kısa bir süre zarfında yabancı şirketlerin dikkatini çekmeye başlamıştır.

Esasen bağımsızlıklarını kazandıkları günden beri "zengin kaynaklarının (söz konusu devletlerin - Ahmedov) Ruslar'ın elden kaçırmak istemeyecekleri, dış

güçlerin ise pay peşinde olacakları çetin bir mücadelenin işaretleri görülmeğe başlamıştır". Tıpkı SSCB'nin son 30 yılında Ortadoğu'daki petrol yatakları üzerinde söz sahibi olma mücadelesi varolduğu gibi, bu defa da Rus diplomatları Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarını denetlemek için çeşitli silahlara başvurmuştur. Orta Asya devletleri önceler Rusya yönümlü politikalar izlerken son yıllarda Rusya'dan kopma eğilimleri yumuşak biçimde de olsa görülmektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dünya ekonomisine açılabilmesi için Rus toprağından geçişe gerek kalmadan dünya piyasasına serbestçe çıkabilmeleri gerekmektedir. Şimdiye kadar tüm yollar Rusya'ya yönelmiştir ve bu durum da Rusya'nın konumunu güçlendirmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Rusya'nın etrafından geçen Batı ve Güney'e doğru yeni yolları araştırmaları bu bağlamda anlaşılmalıdır.

6.3.1. Kazakistan

Kazakistan son yıllarda önemli gelişmeler kaydetmiş ve yabancı yatırımlar çekmede başarı kazanmış bir devlettir. Yabancı yatırımları çekmede en önemli faktör olan istikrar unsurunu Kazakistan temin etmiştir. Devletin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev devletin yeni ekonomiye doğru gelişimini kaydederek söylemiştir: " ..Uluslararası korporasyonlarla işbirliği siyasal ve ekonomik yönden istikrarlı Kazakistan'da yatırımlarının güvenliğınden emin olmak isteyen yabancı yatırımcılar için örnek oluşturmaktadır".

Kazakistan çok önemli petrol yataklarına sahiptir. Özellikle Kazakistan'ın Kuzey-Batı'sında yerleşen Tengiz petrol yatağına 6-9 milyar varil kanıtlanmış petrolü barındırdığı tahmin olunmaktadır. Geçmiş Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasında Kazakistan enerji üretimine göre üçüncü ve enerji tüketimine göre dördüncü yerde durmaktadır.

Bu yataklar konusunda 27 milyar varillik petrol ve zengin doğal gaz rezervlerini çıkarmayı hedefleyen anlaşmaları uluslararası petrol firmalarıyla imzalamıştır. Özellikle dünyanın en büyük petrol anlaşması - Amerikan petrol şirketi Chevron ile Kazakistan arasında, Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgelerinin

rezervlerini çıkarma amacıyla imzalanan anlaşma- 40 yıllık bir dönemi kapsamakta ve 20 milyar dolarlık bir yatırımı öngörmektedir. 1995 yılında Kazakistan 6 milyon tonu BDT dışındaki devletlere olmak üzere 17 milyon ton petrol ihraç etmiştir.

Çıkacak petrolün ihracı konusunda ise Kazakistan tereddütlü. Bu devlet ya Hazar Denizi, ya da Türkmenistan üzerinden İran, buradan ya Türkiye'ye ve yahut Basra Körfezi'ne inen bir boru hattı olasılığını araştırıyor. Ermenistan üzerinden geçecek seçenek politik nedenlerden dolayı iptal edildi. Kazakistan'ın Başbakanı Nurlan Balgimbayev 1999 yılında Azerbaycan arazisinden nakil olunacak petrolün hacmini 10 milyon tona ulaştırmayı düşündüklerini belirtse de, Transhazar boru hattının yalnız bu devletin 2005 yılında petrol üretimini arttırdığı zaman mümkün olabileceğini de vurgulamıştır. Bununla beraber, Kazakistan ve Türkmenistan petrolün İran yoluyla nakli konusunu da gözden kaçırmamışlar. Eğer bu hat gerçekleşirse, son adresine bağımlı olarak yılda 25-50 milyon ton petrol taşıyabilecek ve İran'ın petrol işleme zavodlarına gönderilen petrolün yerine Kazakistan ve Türkmenistan tarafı İran Körfezi'nde ona eşit petrol alacaklar. Kazakistan Devlet Petrol Şirketi'nin başkanı Nurlan Kasparov ise, günümüzde bu devlet için petrolün taşınmasında üstünlük verilen petrol boru hattının Tengiz-Novorossisk olduğunu, Aktau-Bakü hattı konusunda kararın ise yalnız Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşeceği kesin belirlendikten sonra verilebileceğini belirtmiştir.

Herhalde Kazakistan cumhurbaşkanının Ankara deklarasyonunu imzalaması, Azerbaycan yönetimi ve AIOC'yla 1999 yılı için Bakü-Supsa hattıyla petrol ihraç etme konusunda razılaşması bu devletin politikasının Azerbaycan'ın çıkarlarıyla Aliyev ve Nazarbayev arasında bazı önemli belgelerin imzalanması hem Kazakistan'da, hem de diğer devletlerin: Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'da üretilen petrolün ihraç sorunlarını çözmede yardımcı olacaktır.

6.3.2. Türkmenistan

Bazılarınca 700 milyon ton, bazılarınca 3 milyar tonluk petrol rezervine sahip olan Türkmenistan'a gelince, bu devlet petrolün İran'dan geçecek bir hatla ihracına üstünlük verecek şekilde davranmaktadır. Türkmenistan Fransa'nın "Total" şirketi ile Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün İran'a nakli için hattın Türkmen kısmının

inşası konusunda teknik-iktisadi esaslandırmanın hazırlanması konusunda anlaşmıştır. 29 Ekim 1998'de Türkiye tarafı ile Hazar Denizi'nin dibinden ve Azerbaycan ve Gürcistan'dan Türkiye'ye uzanan doğal gaz boru hattının inşası konusunda imzalamadığı halde, Bakü-Ceyhan'ı destekleyici Ankara deklarasyonunu imzalamayı reddetmiştir. "Hazar'da petrolle zengin yatak (Kepez yatağı - Ahmedov) konusunda arazi sorunu bunun nedeni olarak görülmüştür"

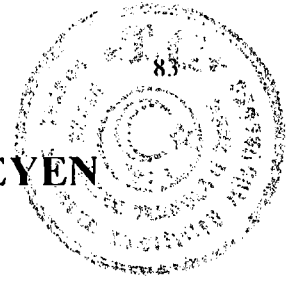
6.3.3. Özbekistan

Özbekistan geçmiş Sovyet cumhuriyetlerinden bağımsızlığını kazandıktan sonra petrol üretimini önemli ölçüde artıran tek devlettir. Bunun sonucunda Özbekistan bazı rafine edilmiş petrol ürünleri ithal etmek zorunda kalsa da, artık petrol ihracatçısı olma durumundan çıkmıştır.

Özbekistan dünyada tümüyle denize çıkışı olmayan devletlerle çevrilmiş iki devletten biridir ve ihraç hatlarının olmaması onun petrolünü dünya piyasasına satamaması anlamına gelmektedir. Özbekistan'ın direkt olarak Hazar Denizi ile sınırlı olmasa da, hem bölgenin hidrokarbon rezervlerinin bir kısmına sahip olması, hem de onun teklif edilen petrol ve doğal gaz hatları diğer Hazar havzası devletleri tarafından paylaşıldığından Hazar bölgesi içinde olduğu kabul edilmektedir.

Özbekistan da Ankara Deklarasyonu'nu imzalayan taraf olarak Transhazar petrol boru hattını ve Bakü-Ceyhan'a destek verdiğini resmi olarak açıklamış bulunmaktadır.

Orta Asya petrolünün Transhazar hattı ile nakli Azerbaycan için çok faydalı olabilir. Yan etkileri hesaba katmazsak, yalnız nakil ücreti önemli miktarlara ulaşabilir. Bu boru hattı yalnız Azerbaycan için değil, Rusya'nın bağımlılığından kurtulma açısından Orta Asya Cumhuriyetleri için de hayati önem taşımaktadır.

6.4. PETROL GÜZERGAHLARINI ETKİLEYEN BÖLGESEL ÇATIŞMALAR

Petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ve ihraç hattının çekilmesi bölgesel çatışmalar, siyasal istikrarsızlık ve bölgesel işbirliğinin olmaması nedenleriyle yavaşlamaktadır. Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki çatışmalar dünyanın 21. Yüzyılda gereksinim duyacağı hayati önemdeki petrol ve doğal gaz rezervlerine Batı'nın iştirakini günümüzde tehlikeye atmaktadır. Çeçenistan savaşı, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş ve Gürcistan'daki savaş Rus ordusunca başlatılmış ve körüklenmiştir ve gelecekteki boru hatlarının güzergahını kontrol etmekle ilgilidir. Buna bir de Kürt Terörizmini eklemek gerekir. Pratik olarak, ileri sürülen boru hatlarından hiç birisi boru hattının savaş bölgelerinden geçmesiyle veya onlara doğrudan yakınlıkla ilgili tehlikelerden kaçınma imkanı vermiyor. İleri sürülen petrol boru hatlarından birçoğu çatışmaların çözülmemiş kaldığı bölgelerden geçmektedir. Bundan başka Hazar bölgesi dışında olan Afganistan'daki iç savaş Doğuya olan ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir.

Söz konusu çatışmalar Azerbaycan'ı boru hattını korumak için NATO'yla olan işbirliğinin "işlemsel güvenliği" kapsayacak şekilde genişlemesini, yani Kafkasya boru hattının korunması konusunda işbirliğine dönüşmesini NATO'dan istemeye itmiştir. NATO'nun Kafkasya boru hattını korumak için askeri yardım konusunda herhangi bir planı yoksa da, örgüt yerel askeri birliklere kendi uzmanlık hizmetini sunabilir.

6.4.1. Karabağ Savaşı

1988'den tırmanmış Karabağ çatışması 1992'de genel savaşa dönüşmüştür. Mayıs 1994'ten, yani Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanan ateşkesten sonra Azerbaycan diplomatik yollarla sorunu çözmeye çalışmıştır. Fakat bugüne dek bir sonuca ulaşamamıştır.

Rusya Karabağ meselesinin çözülmemesinde meraklı. Çünkü böylece hem Azerbaycan'ın uluslararası toplulukta imajının iyileşmesine mani olmakta (907.

Maddeyi hatırlayınız), hem de Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye arasındaki petrol boru hattını gündemden çıkarmaktadır. Rusya'nın Kafkasya'yı güçsüz, istikrarsız ve bölünmüş kılma ve bir petrol boru hattının gerçekleşmemesini sağlama çabası vardır ve bu çabalar Rusya, ABD, Türkiye, Fransa, İsveç ve İtalya'dan oluşan AGİT Minsk Grubunun soruna çözüm bulmasına belirli derecede engel olmaktadır. Ayrıca Rus hükümeti boru hattının Novorossisk'e uzanması durumunda Ermenistan'a işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmesi için baskı yapacağını sık sık ima etmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu araziden ordusunu çekmesine karşılık Ermenistan'a geçiş gelirleri sağlayacak petrol boru hattının bu ülkenin arazisinden geçerek Türkiye'ye uzanması önerisini ileri sürmüştür. Ermenistan teklifi reddetmiş ve böylece Ermenistan'dan geçmekle Azerbaycan'dan Batı'ya boru hattının çekilmesinin ciddi olarak dikkate alınabilmesi münakaşa çözülmedikçe imkansız hale gelmiştir.

6.4.2. Çeçenistan Savaşı

Rusya'nın ayrılıkçı Çeçenistan'a karşı katliama benzeyen savaşı kısmen Moskova'nın petrol boru hattı kumarındaki manevrasına bağlanabilir. 1 milyon 200 bin nüfuslu Çeçenistan'ın Rusya için, siyasi tehdit olma dışında bazı özellikleri daha var tabii. Çeçenistan demiryolu ve karayollarının geçtiği kilit ülke durumunda. Rusya'nın Kafkaslar, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağlantılarını sağlayan yollar Çeçenistan'dan geçiyor. Daha da önemlisi, Hazar Denizi'nden çıkan petrolün taşındığı boru hattı Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçiyor. Bu nedenlerle Rusya bölgenin yoğun enerji altyapısı üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamak amacıyla hızla Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesini belirgin bir şekilde ezmek gerektiğini anladı.

Fakat Rusya'nın başarıyla ulaştığı söylenemez. Çünkü Aralık 1994'te başlayan ve 30.000'in üzerinde insanın öldürülmesi, 300.000'den fazla kişinin sığınmacı olmasıyla sonuçlanan Rus ordusunun Çeçenistan harekatı başarısızlıkla sonuçlandı.

Uzun görüşmelerden sonra Moskova ve Grozni erken petrolün ihracı konusunda belli bir razılığa geldiler ise de sorun tam çözülmüş kabul edilemez. Elde olunan anlaşmaya göre, Çeçenistan'ın bağımsızlık talebinin karara bağlanması 5 yıl ertelendi. Barış anlaşması 1997 Temmuzunda Azerbaycan'dan öncelikli petrolün ihracına dair Azerbaycan, Çeçenistan ve Rusya arasında üç taraflı anlaşmanın imzalanmasına yol açtı. Çeçenistan'daki istikrarsızlık, Azerbaycan ve Kazakistan başta olmakla iki çok önemli petrol projesinde Rusya'nın çıkarlarına balta vurdu. Savaş, Azerbaycan ve Kazak petrollerinin taşıma yollarını Doğuya kaydırды. Batılı ülkeler, Çeçenistan istikrarsızlıklar içinde yüzen bir ülke olduğundan, bu değişikliğe hak kazandırmak için bütün ümitlerini Rusya'ya ait "Kuzey Alternatifi"ne bağlamanın doğru olmayacağını bildirdiler.

Zannımızca, eğer esas petrol boru hattı olarak Kuzey alternatifi seçilirse, Rusya Çeçenistan'a bağımsızlık verme konusunda düşünebilir, aksi halde yeni bir savaş kaçınılmaz olacaktır.

6.4.3. Abhaz Sorunu

Bu savaş da Karabağ sorunu gibi Rusya'nın bağımsızlığını kazanmış bir devleti elden çıkarmama girişiminin sonucu gibi nitelenebilir.

Rusya'nın bu girişimi Gürcistan'ı zayıflatmayı, bölgede Türk ve Batılı nüfuzu azaltmayı ve petrol rezervlerine katılımı kontrol etmeye yöneliktir. Rusya'nın planları Abhazya'daki uzun Karadeniz şeridini kontrol ederek, Rusya'nın Novorossisk ve Tıpsa limanlarını koruyarak ve Gürcistan'ın petrolü ihraç ettiği Poti, Supsa ve Batum limanlarına yaklaşılarak en iyi şekilde uygulanmıştır.

Moskova'nın bu ülkedeki iç çekişmeyi desteklemesi Rusya'nın Kafkasya'daki "dondurulmuş istikrarsızlığı" devam ettirme isteğini göstermektedir. Siyasi kargaşa Gürcistan'ı Avrasya petrolü için daha az çekici bir güzergah yapmaktadır. Böylece Abhazya Rusya'nın askeri yardımıyla Gürcistan'la olan iç savaşı kazandı ve Gürcistan'la ilişkileri asgariye indirecek egemen cumhuriyet olmayı talep etti. Gürcistan Abhazya'ya otonomi tanıyabileceğini belirtmişse de, sorun çözülmemiş kalmaktadır.

Abhaz ayaklanmasının Rus barış gücü kuvvetlerinin 1994'te bölgeye gönderilmesine yol açmasından bu yana Abhazya "de facto" bağımsızdır ve kapalı kapılar ardında Moskova'nın boru hattı konusunda işbirliğine karşılık Gürcistan'ın Abhaziya üzerinde yeniden egemenlik kurmasına yardım edeceği şeklinde öneriler yaptığı söylenmektedir. Gürcistan Cumhurbaşkanı Şeverdnadze 29 Ağustos, 1995 tarihinde sui-kast girişiminden zorla sağ kurtuldu ve cumhurbaşkanı bu sui-kastın Gürcistan arazisinden geçecek petrol boru hattıyla ilişkili olabileceğini belirtti.

6.4.4. PKK Sorunu

Ruslar'ın Kürtler'i destekleme planları daha Sovyetler Birliği döneminde başlamış ve günümüze dek devam etmiştir.

1980'lerin sonuna doğru Moskova, Sovyet Kürtleri'nin sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştı; SSCB Yüksek Sovyeti gözetiminde Kürt nüfusunun sorunlarıyla ilgilenen komisyon kuruldu ve aynı yıl Kasım ayında ilk toplantısını yaptı. Krasnodar'dan gelen göçmen Kürtlerle ilgili 1989'da Kürt Kültür Merkezi kuruldu ve kuruluşun hedefi sadece SSCB'deki Kürt çıkarlarıyla ilgilenmek değil, aynı zamanda dışarıdaki Kürt organizasyonlarıyla bağlantı kurmaktır. Genişlenen Kürt aktivitesinin ve SSCB topraklarında herhangi bir yerde çeşit milli-kültürel otonomi kazanma şansının ortaya çıkmasının sonucu olarak Haziran 1990'da Moskova'daki Kürt toplulukları temsilcileri konferansından başka bir Kürt örgütü - Kürt "Birleşme" cephesi kuruldu. SSCB'nin dağılması Ruslar'ı Kürtleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan alıkoymadı.

Eylül 1994 tarihli Azeri petrol anlaşmasının imzalanmasını takip eden aylarda Rusya Türkiye'nin Doğusu'ndaki Kürt ayrılıkçılarına verdiği desteği artırmıştır. PKK liderlerine Rusya'nın başkentinde yıllık konferanslar düzenleme izni verilmesi bu hususu ispatlamaktadır.

Şüphesiz Rusya PKK liderlerine destek vermekle Türkiye'ni istikrarsız bir bölge durumuna düşürme ve Bakü-Ceyhan'ı alternatifler arasından çıkarma amacı taşımaktadır. Moskova'daki oturumun arkasından Sürgündeki Kürt Parlamentosu Başkanı'nın, "Kürdistan'da barış sağlamayınca Kürtler kendi toprakları üzerinden

Hazar Denizi'nden gelecek bir boru hattı inşasına yol vermeyecek" söylemesini rastlantı saymak rasyonel bir davranış sayılmaz.

1997 Kasımında Türkiye-Suriye arasındaki gerginliğin ardından, Abdullah Öcalan'ın Moskova'da yerleşmesi haberleri Kürtlerin arkasındaki oyuncuyu belirgin bir hale getirmiştir.

6.5. BORU HATTI KONUSUNDAKİ SON GELİŞMELER

Son günlerde yabancı petrol şirketleri Bakü-Ceyhan petrol hattının Bakü-Supsa hattından ekonomik yönden daha dezavantajlı durumda olduğunu ileri sürerek, hem ABD'nin, hem de Azerbaycan'ın görüşlerine aksi bir tavır içine girmişlerdir. ABD Devlet Departamenti'nin Hazar Bölgesi konusunda görevlilerinden birinin söyledikleri ABD yönetiminin de bu karardan memnurluk duymadığının göstergesidir. "Bu bizim (ABD yönetiminin - Ahmedov) yenilgimizdir. Bu projeye (Bakü-Ceyhan'a -Ahmedov) üstünlük veriyoruz, fakat onu gerçekleştirmeyi beceremiyoruz. Bu bizim çıkarımıza ve nüfuzumuza büyük zarardır".

Şirketler Bakü-Ceyhan hattının maliyetinin yükseldiğinden bahsediyorlar. Fakat dikkate alınması gereken nokta projenin değerinin belirlenmesinde Türkiye (1.7-1.9 milyar dolar) ile ABD (4 milyar dolar) tarafı arasında olan faktör. Bu konuda Yan Kalitski Bakü-Ceyhan projesinin değerinin 4 milyar olmadığını, bir sıra şirketlerin projenin değerinin düşürülmesi konusunda uğraştıklarını belirtmiştir.

Fakat maliyetten daha önemli faktörlerin şirketlerin kararına etkisini de hesaba katmak gerekir. Bunların arasında petrolün fiyatının düşmesini göstermek olur. Bundan başka, önümüzdeki 5 yıl içerisinde Hazar'dan çıkacak olan petrolün hacmi konusundaki belirsizlik v.b. faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm bunlara rağmen hem Bakü, hem Ankara, hem de Washington Bakü-Ceyhan konusunda kararlılıklarını açıklamışlar.

Haydar Aliyev: "Biz Bakü-Ceyhan konusunda düşüncemizi açıklamışız ve onu değiştirmeyi düşünmüyoruz".

Süleyman Demirel: "Bakü-Ceyhan hattının alternatifi yoktur ve bunda olan üç devlet: Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan hattının inşasına razılıklarını artık vermişler"(Kamiloğlu ve Nuarni, a.g.m).

Bill Richardson (ABD Enerji Bakanı): "Şimdi sorun Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği değildir, çünkü o, gerçekleşecektir. Sorun bunun nasıl gerçekleştirileceğidir".

Daha bir yenilik Alman enerji şirketi Wintershall Company'nin bazı koşullar altında planlanan Bakü-Ceyhan hattının %10'nu veya daha fazlasını finanse edebileceğini bildirmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu koşullar Alman şirketinin Başkanı Herbert Detharding aşağıdaki şekilde açıklamıştır: "Eğer Wintershall'la Salatin yatağında yıllık 5 milyon ton petrol çıkarmaya izin verilerse ve Bakü-Ceyhan hattı piyasaya yılda 50 milyon ton petrol taşıyabilirse, o zaman şirket boru hattının %10'luk kapasitesinden yararlanacağı için hattın inşa maliyetlerinden %10'nu karşılayabilir. Azerbaycan hükümeti yılda 10 milyon ton petrol çıkarmaya izin verirse, şirket hattın maliyetinin %20'lik kısmını karşılayabilir.

Özellikle Ankara Deklarasyonunun imzalanmasından sonra AİOC için Bakü-Supsa hattını seçmek kolay olmayacak. Herhalde Azerbaycan'ın razılığı olmadan hiçbir seçenek gerçekleştirilemez. İster petrol şirketleri olsun, ister Azerbaycan ve Kazakistan olsun tüm ilgili taraflar kendilerini sonradan vazgeçilemeyecek herhangi bir seçeneğe bağlamadan önce, son ana dek beklemede meraklıdır. Boru hattı uğrunda mücadele gergin ve devamlıdır. Ebel'e göre boru hattı oyununun oyuncuları kendilerine barışın boru hattını getirebileceğini, fakat boru hattının barışı getiremeyeceği gerçeğini zaman zaman hatırlamalıdır. Bazı transit devletleri bunun aksini, yani boru hattının inşasıyla barışın sağlanacağına iddia edebilirler. Ebel bunun yalnız iyimser bir beklenti olacağını kabulleniyor.

Azerbaycan petrolünün başlıca ihraç boru hattı gibi hayati önem taşıyan bir mesele konusunda verilecek karar yaklaşıyor. Fakat kararı kim ve ne zaman verecek, açık olmadan kalıyor.

7. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN PETROL STRATEJİSİ NASIL OLMALIDIR?

Araştırma boyunca yaptığımız analiz ve açıklamalarda böyle bir çıkarım yapabiliriz. Bizim dışarıdan gördüğümüz sistemin ve gerçeğin yalnız dıştan görüntüsüdür. Sorun aslında çok karmaşıktır ve çeşitli çıkar gruplarının etki ve baskısı altında şekillenmektedir. Frederich Starr'ın belirttiği gibi "mevcut durum Peter Drucker'in 'Büyük Oyun' eserine benziyor. Tek fark ise odur ki, onun eserindeki iki rakip kolonist devletler olan Rusya ve Büyük Britanya'dır. Bu gün ise Rusya'nın rakibi başkasıdır, büyük ihtimalle ABD'dir". Dev devletler karşısında kalan Azerbaycan'ın bağımsız politikalar izlemesi, hernekağer istesek de, bugün için mümkün değildir. Bu durumda Azerbaycan nasıl bir ekonomik ve diplomatik politikalar izlemelidir?

7.1. EKONOMİK POLİTİKALAR

Ekonomik politikalarda izlenmesi gereken yol, petrolden gelecek gelirlerin diğer sektörlerin gelişmesi için harcamak, yani tek yönlü ekonomiden kurtulmaktır. Yalnız petrole esaslanan ekonomiden vazgeçilmelidir. Dünya deneyimleri göstermiştir ki, yalnız doğal zenginliklere dayanan devletler hem iç, hem de dış konularda bağımsızlıklarını tedricen kaybederler.

Gelişim için petrol yeterli değildir. Yalnız petrol etkeni temelinde bütün ekonominin dengeli gelişimi Azerbaycan'a gerçek ekonomik ve siyasal güvenlik teminatı verebilir. Bu gerçeğin anlaşılması uzun dönemli jeo-politik amaç ve görevlerimizin biçimlendirilmesinde rol oynayabilir. Cumhurbaşkanı Aliyev de, sık sık Azerbaycan'ın sadece petrolü olmadığını, diğer alanlara da yatırım yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Enerji sektöründe bağımlılığın birtakım olumsuz sosyal-ekonomik sonuçları da olabilir. Enerji sektöründe becerikli işgücü ve araçların akımı diğer ekonomik

sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer bir deyişle, enerji sektörü ekonominin diğer sektörleri hesabına büyüyebilir. Bir başka tehlike de petrol gelirlerinin ithal malları alınması için kullanılması tehlikesidir. Bu zaman ülkenin ticaret bilançosu açık verebilir ve özellikle yatırım malları yerine tüketim malları ithal edilirse, durum daha da kötüleşebilir.

Azerbaycan'ın gelecek gelişimi için en önemli çağırış enerji alanında olan üstünlüğünden yararlanarak ekonominin diğer dallarını geliştirmek ve enerji gelirlerinden insan ögesine yatırım yapmaktır. Birtakım devletler, hammaddelerin ihracatını temel alan gelişim modelinden başarıyla yararlanmıştır. Bunların arasında, daha önce bu yolu geçmiş Avustralya ve Kanada'nı, yeni gelişen devletler arasında ise Malezya, Botsvana ve Endonezya'yı örnek olarak göstermek mümkündür. Birçok devletin deneyimi, eğer ekonomik yükseliş yalnız doğal kaynakların ihracatı üzerinde kurularsa, bunun, ülkenin rezervlerinin tükenmesi ve nüfusuz yalnız küçük bir grubu faydalandığı halde, çoğunluğun yaşam düzeyinin düşmesi sonucunu doğurduğu gerçeğini açıkça ortaya koymuştur.

Diğer bir önemli konu da yabancı şirketlerin doğal gaz yataklarını işlemeye de özendirilmesidir. Çünkü Batı şirketleri petrol değil doğal gaz rezervleri bulunduğu tahmin edilen yatlardan (Örneğin: Ümit ve Babek) kaçma eğilimi göstermektedirler. Azerbaycan doğal gaz rezervlerinden önemli miktarda döviz elde edilebilir.

Hükümetin gerçekleştirmesi gereken en önemli hedeflerde birisi Azerbaycan'ın "Hollanda sindromu"ndan (Devletin bir bölgesinin veya ekonomisinin bir dalının hızlı gelişimi ile beraber diğer dalların çökmesi veya "ölmesi") kurtulmasını başarmaktır. Bugün artık Azerbaycan'da HS'nun ilk aşamasının belirtilerini görmek mümkündür. GSMH'nın yalnız %20'si merkez dışındaki bölgelerin gelişmiş tarım sektörünü, geride kalan %80'ni ise esasen Apşeron'da yerleşen diğer gelişen ekonomi dallarının payına düşmektedir. aynı zamanda yatırımların %55'inden fazlası doğrudan petrol sektöründe, kalan %45'in büyük kısmı petrol çevresindeki altyapı ve hizmet sektörünün oluşumu ve gelişimine yönelmiştir. Söz konusu durumun "dondurulması" tehlikesi endüstrinin diğer dallarının ve tarımın rekabete devamlılığının zayıflamasına ve işsizlerin sayısının artmasına neden olabilir. aynı zamanda petrol sektörünün tek taraflı gelişimi Azerbaycan'ın dünya piyasalarındaki fiyat değişimlerine bağımlı kılabilir.

Ülkenin zengin petrol ve doğal gaz rezervleri büyük hacimli gelişmeye neden olabilir, fakat bu servetler aynı zamanda derin sosyal ve ekonomik akımların beklenmeden ortaya çıkmasına da neden olabilir. Bu tür zenginlikler, gücün daha çok

merkezileşmesini ve servetin paylaşılmasında daha büyük eşitsizliği gündeme getirebilir ki, söz konusu sorunlar geçiş döneminde olan diğer ülkeleri de meşgul etmektedir. Buna göre sosyal adalete ilişkin bazı önlemler almak zorunludur.

Ülkede kararların kabul olunması sürecinde toplumsal katılımın önemli ölçüde sağlanması yalnız üyelerin ülkede süregelmekte olan süreçler konusunda her taraflı bilgiyle donatan yönetim ortamında söz konusu olabilmektedir. Şimdiye değin petrol sanayisindeki işlerin basın araçlarıyla açıklanması ne petrolle ilgili etkenler, ne de onların toplumu etkileme yolları konusunda toplumu gerekli bilgi ile donatmaya yetmiyor. Azerbaycan halkının petrol gelirlerinin sürekli insan gelişimine yönlendirilmesi çabalarına verimli bir şekilde katılması için petrol sanayisindeki etkinlikler ve onların mümkün ekonomik ve sosyal faydası konusunda toplumsal bilgiyi genişlendiren programlara gereksinme duyulmaktadır.

Aynı zamanda Azerbaycan uzmanları ve eksperlerinin petrol projeleri ile ilgili işlere azami derecede çekilmesinin sağlanmasına özel dikkat yetirilmelidir. Petrol alanında Azerbaycan'da uzun yıllar boyunca yüksek kaliteli ve her yönlü eğitim sistemi ve ülkenin petrol sanayisinde sahip olduğu teknik ve bilimsel deneyim sonucunda oluşan zengin insan sermayesi vardır.

Yabancı yatırımın ülkeye girişi, muhtemelen, sonuçta ithalatı ucuzlaştırarak sanayi ve tarım üreticilerinin karşılaştıkları üretimi arttıracaktır. Bu ise, insanlar ve bölgeler arasında eşit olmayan olanaklar ve böylece sosyal ve politik gerilim yaratabilir. Petrol ile bağlı olmayan alanların petrol bumunun başlangıcında gelişimden kalmayarak üretim ve istihdam düzeyini genişlendirmesi için hukuksal ve ekonomik ortam yaratılmalıdır. Azerbaycan hukuksal yönden gelişmelere uyum sağlayabilmelidir. Aksi halde amaçlarına ulaşmada yetersiz kalabilir. Örneğin, yabancı şirketlerin mevcut vergi rejiminin oluşturduğu ortamda eski yatakların rehabilitasyonu konusunda anlaşmaları imzalamaktan imtina etmesinden sonra, Azerbaycan hükümeti karadaki yatakların PSA şartları altında işlenmesine izin verdi.

Petrol gelirleri ülke içinde üç yolla elde edilecektir: vergiler, royaltiller ve ARDNŞ'a ödemeler. "Asrın anlaşması"yla petrol gelirlerinin Azerbaycan'a üç aşamada ulaşacağı tahmin olunmaktadır. Birinci aşamada gelirler tedricen artacak ve gelirler yaptıkları harcamaları karşılamak için yabancı yatırımcılara verilecektir.

Tahminen 2000 yılında başlanacak ikinci aşamada petrol büyük hacimlerle ihraç olunacak ve gelirlerin üçte biri Azerbaycan'a ulaşacak. Tahminen 2006 yılında başlanacak üçüncü aşamada ise, yabancı yatırım harcamalarının karşılanması sürecinin tamamlanması ve Azerbaycan'ın gelirlerdeki payının %80'e ulaşması beklenmektedir. Buna göre de, Azerbaycan sanayi ve tarımın dünya ekonomisine entegrasyonunu kolaylaştıran ve insan potansiyelinin gelişimi için temel yaratacak olan ekonomik politikaları tasarlamak ve yürütmekle üçüncü aşamaya hazırlanmalıdır.

7.2. DİPLOMATİK POLİTİKALAR

Asıl önemli olan diplomatik politikalardır. Petrol her türlü diplomatik kaidelerin dışındadır. Petrol için kuvvetli olmak lazımdır. Azerbaycan bir yandan kendi milli çıkarlarını önemle savunacak ve öte yandan dünyadaki büyük siyasal güçlerin çıkarlarına uygun olan bir dış siyasal doktrine sahip olacaktır. Bunu nasıl yapacaktır?

Azerbaycan büyük devlet değildir ve hiç olmazsa yakın 10 yıl içinde dünya politikasının bağımsız bir üyesi gibi hareket edemez. Avrupa'nın "küçük" devletlerinin uyguladığı "non-annexation" strateji ülkenin önemli jeo-politik pozisyonundan dolayı mümkün değildir. Bazıları bu durumda "alliance" (müttefik) politikasının benimsenmesini doğru buluyorlar. Zannımızca, Azerbaycan denge politikası uygulamalı ve bölgede etkili olan jeo-politik ve jeo-ekonomik güçlerin tümüyle iyi ilişkiler kurmağa çalışmalıdır. ABD bugün Azerbaycan'ın yanında yer alsa da, onun uzun dönemli çıkarları hangi ölçüde Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun düşecektir? Bu durumda Azerbaycan Rusya veya İran ile yalnız mücadele etmek zorunda kalabilir.

Tarihi deneyimler göstermiştir ki, Azerbaycan Batı, Avrasya ve Yakın Doğu üçgenindeki güç özekleri arasında çevik politika yürütmekle bağımsızlığını koruyabilir. Böyle yapmakla jeo-politik baskıdan kurtulmak mümkün olmasa bile, en azından onu azaltmak mümkün olabilir. Her şeyden önce Azerbaycan'ın en önemli

görevi yabancıların, özellikle Rusya'nın elinde önemli bir baskı aracı olan Karabağ sorununu ortadan kaldırmaktır.

Bundan başka Orta Asya ve Kafkasya'da "Bölgesel İşbirliği" teşvik edilmelidir. Bölgesel işbirliği sınırlı denge sağlanmasına yardımcı olacaktır. Sınırlı denge ise, bölgede çıkarları olan yabancı ülkeler arasında rekabeti azaltacak ve yeni "Büyük Oyun"ların sahneye koyulmasına engel olacaktır.

Azerbaycan'ın zengin petrol üretimi ülkemizin dünyanın petrol piyasalarında nüfuzunu güçlendirmekle beraber, milli ekonominin modelleştirilmesi için gerekli maddi bazanın yaratılmasına, siyasi bağımsızlığın kuvvetlendirilmesine ve Azerbaycan'ın bölgede önemli ve nüfuzlu bir devlet statüsüne sahip olması işinde yardımcı olabilir.

Gelecek ne olursa olsun, Azeriler dış dünyayla ilişkilerinde geçmiş politik mirastan: sabır ve dengeye sağlama politikalarından örnek almayı beceriyorlar. Bu, devletlerin coğrafi durumundan ve tarihinden, çeşitli kıtalar, dinler ve etnik gruplar arasında kalmasından kaynaklanan bir mirastır. Bu konfigürasyonun oluşturduğu şartlar altında aşırılık verimli olmuyor ve aşırılıktan kaçınma topluluğun yaşamasının önkoşulu olarak kabul ediliyor.

SONUÇ

Enerji, her zaman ve her devirde politik bir madde olmuştur. Ancak 1970'li yılların petrol krizleri, politika ile enerjiyi ayrılmaz ortaklar haline getirmiştir. Enerjinin artan politik öneminin çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır.

- Petrol stratejik bir maddedir. Örneğin: Petrol zengini ülkeler askeri üstünlük sağlayabilmektedirler.
- Enerji sektöründeki kesintilerin maddi ve manevi sıkıntıları ekonomik, toplumsal ve politik düzeyde hissedilmektedir.
- Enerji fiyatlarında küçük ölçüde ortaya çıkan değişiklikler karşısında pazar ekonomileri kendilerini ayarlayabilmektedirler. Ancak durumu büyük oranda altüst eden değişiklikler meydana gelirse, politik müdahaleler söz konusu olabilmektedir.

Dünya enerji piyasasının temsil ettiği ekonomik sorunların genişliği, çok defa neden olduğu politik olaylarla noktalananmıştır. Özetle, ihtiyaçlar açısından ekonomik yaşantımıza gösterişsiz bir biçimde giren enerjinin, oldukça kısa bir sürede, dünyanın başlıca politik çalkantılarının kaynağı haline geldiği söylenebilir. (Yücel, *a.g.e.*, s.9)

Bu çalkantı bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Azerbaycan'ı da içine almıştır. Azerbaycan'ı da kapsayan Hazar Bölgesi devletleri son yıllardaki gelişmelerle dünya petrol oyununa katılmışlardır. İki proje - Azerbaycan'da Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC) ve Kazakistan'da Tengizchevron projesi, aynı zamanda yürürlükte olan bazı "küçük projeler asrın sonuna dek üretimi 4 milyon varil/gün'e, ihracatı 3 milyon v/g'e ulaştırmayı sağlayacaktır. Hazar'ın üretimi asrın sonuna dek ulaşılması tasarlanan 95 milyon varil/gün toplam dünya üretiminin %4'ünü temsil edecektir. Diğer Orta Doğu olmaktan fazla Hazar bölgesi, üretimi 1990'ların başında 4 milyon v/g'den 1997'ye dek 6 milyon v/g'e yükselen Kuzey Denizi'ne daha çok yaklaşacaktır.

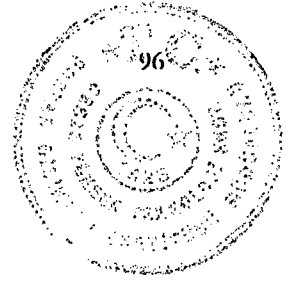
Petrol oyununun oyuncularını çeşitlidir. Fakat bunların büyük çoğunluğu çıkarlarını değişik araçlarla korumaya çalışan ekonomik ve politik yönden dünyanın gelişmiş devletleridir. Transkafkasya'daki bu yeni "Büyük Oyun" Avrasya'nın gelecekteki jeopolitik oluşumunu büyük ölçüde etkileyebilir. Bu mücadelede, tarafların hangi baskı araçlarından, manevralardan ve ittifaklardan istifade edeceğini şimdiden

söylemek çok zordur. Mücadeleye bir çok güçlü devlet katıldığı için her bir ülkenin tek başına başarılı olamayacağını ihtimal etmek mümkündür. "Bu dış oyuncuların her biri diğerlerinin beklentilerini ve kaynaklarını, son üç yılda ise diğerlerinin politik oyunlarının sadece objeleri olmakla kalmayıp kendileri de oyuncu olmak isteyen üç yeni devletin ortaya çıkışını da göz önünde bulundurmalıdır. Bu yön bizim bölgenin geleneksel anlamını göz önünde bulundurmamızdan dolayı çoğu zaman gözden kaçmaktadır"(Goble, a.g.e.).

Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz rezervleri 21. Yüzyılda Batının jeostratejik ve ekonomik çıkarları, aynı zamanda bölgedeki yeni bağımsız devletlerin egemenliklerini koruması ve gelir elde etmesi için hayati önem taşımaktadır. Fakat petrol sağlayabileceği zenginlik ve sermaye birikimine karşılık, Azerbaycan'ı da kapsamakla bölgesel devletlerin iç yapılarındaki istikrarsızlığın da nedeni olabilir. özellikle Rusya'nın Hazar'a kıyıdaş devletleri içten yıkma çabaları açık olarak görülmektedir. Petrol sorunu karşısında Rusya'nın faaliyeti belirgin bir şekilde Transkafkasya'nın görünüşte bağımsız devletlerine yönelik Moskova'nın politikasında emperyalist bir unsur yansıtmaktadır.

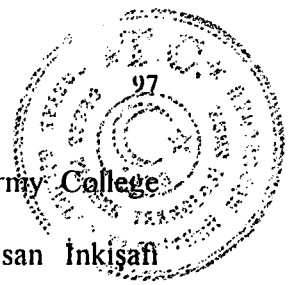
Tezin girişinde ileri sürdüğümüz hipotezin doğru olduğunu burada kaydetmek gerekir. Araştırma boyunca yaptığımız analizler Azerbaycan'ın petrol stratejisinin her zaman verimlilik ve ekonomik olma özellikleri üzerinde kurulmadığı, politik güdülerin bazı durumlarda daha önemli hale geldiği sonucunu çıkarmaya olanak tanıyor. Bu durum Azerbaycan'ın "Asrın anlaşması"ndaki payından %10'luk kısmını Rusya LUKoil şirketine devrettiği zaman, yalnız politik amaçlarla Fransa ve İran gibi devletleri petrol anlaşmalarına katılmasını sağladığı zaman ve özellikle boru hattı konusunda Azerbaycan'ın kararlı tutumunda kendini kanıtlamıştır. Petrol şirketleri defalarca Bakü-Ceyhan hattının ekonomik yönden verimli olmadığını söyledikleri halde, Azerbaycan bu hatta ilişkin tercihten vazgeçmemektedir.

Bunun yeni bağımsızlığını kazanmış bir devlet için rasyonel olduğu bir gerçektir. Azerbaycan için en önemli hedef bağımsızlığını korumaktır. Bunun için çeşitli devletlerin çıkarlarını uzlaştırmak, denge politikası izlemek ve hatta ekonomik yönden uygun olmayan tavizler bile vermek kaçınılmaz olmaktadır.

KAYNAKÇA

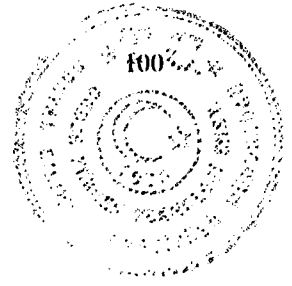
- ADAMS, Terry. "Will Azerbaijan really benefit from the consortium contract?". Azerbaijan International Magazine. 3.2. Summer 1995.
- Azerbaijan International Magazine. 5.3. Autumn 1997. s.90
- ABBASOV, Fazil. "Who strips water in the Caspian". Azernews Newspaper. № 12. Eylül 17-23. 1997.
- AHUNDOV, Fuat. Fikret T.Aliyev ve Mikhail Agarunov. "World War II and Azerbaijan: 50 th anniversary of the allied victory". Azerbaijan International Magazine. 3.2. Summer 1995.
- "AIOC pumps first oil into western pipeline". Bakü Sun Newspaper. Vol.1. Issue 12. Akşam Gazetesi. Mart 1996.
- ALIRZA, Bülent. "Overview of the Turkish Pipeline Route Alternative", Caspian Crossroads Magazine, Num.1, Winter 1995
- ALİYEV, Natik. "An Interview with Natik Aliyev", Azerbaijan International Magazine, 6.2., Spring 1998.
- ALİYEV, Haydar. Azerbaijan Oil in the World Policy, Bakü: Azerbaijan Publishing House, 1997.
- "Yanan Tava", "Ateşgah" ve "Mugan-deniz" blokunun ortak işlenmesi hakkında ARDNŞ ile Japonya'nın petrol şirketleri arasındaki anlaşmanın imzalanması törenindeki tebliğinden, Halk Gazetesi, 26 Aralık 1998, № 349 (23049)
- ARAS, Bülent ve İhsan Çoluk. "Amerika-Orta Asya ilişkileri", Avrasya Etüdları Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Sonbahar 1996
- ASLAN, Yasin, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara: 1997
- Avrasya Dosyası, Sayı:81-82, Ağustos-Eylül'97/1
- Avrasya Gazetesi, 26 Ekim 1996
- AYDIN, Toğrul. "Azeri oil: The Dawn of an Industrial Era", Caspian Magazine, Moskova'da gerçekleştirilen Mioge'95 ve Bakü'de Oil & Gas segileri için Hazar bölgesi resmi yayını, Moskova. 1995
- AYDIN, Turhan, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", Avrasya Etüdları Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Kış 1995.
- Azadlık Gazetesi, 10 Ocak 1997
- Azerbaijan International Magazine. 6.2..Summer1998
- Azerbaijan International Magazine. 6.3..Autumn1998
- Azerbaycan Gazetesi, Haydar Aliyev'in Fransa'daki Azerbaycan icmasının temsilcileri ile görüşmesinden, 23 Ocak 1997
- Azerbaycan, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:6, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No:1992-28
- "Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları", Avrasya Dosyası, Sayı: 85, Ankara: TİKA Yayın Birimi Ekim'97/2.
- "Azerbaycan'da petrol anlaşmaları", Avrasya Dosyası, Sayı:102, TİKA Yayın Birimi. Temmuz'98/1.
- BAHREE, Blushan and Anne Reifenberg, "Russia wins the first round in battle to control oil flowing from Caspian", Wall Street Journal, 9 Ekim 1995
- BAŞYURT, Erhan. "Rusya'yı SSCB'nin akibeti bekliyor", Aksiyon Dergisi, Yıl:1, Sayı 4, 31 Aralık 1994-6 Ocak 1995.

- BLANK, J. Stephen. "Energy and security in Transcaucasia", US Army College Strategic Studies Institute, 1994
- BMT'nin İnkişaf Programı (UNDP), Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü: 1998
- BMT'nin İnkişaf Programı (UNDP), Azerbaycan'ın İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü:1997
- BOVT, Georgy. "Russia. İran agree that rules on Caspian Sea are affair of littoral states, none of which should take unilateral steps", Current Digest of the Post Soviet Press, Vol.47, No.44, November 1995
- BÜNYADOV, Ziya. Azerbaycan Tarihi, 1.Cilt, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1994.
- CLAGETT, M.Brice. "Ownership of Seaed and Subsoil Resouces in the caspian Sea Under the Rules of Internatioanl Law", Caspiar Crossroads Magazine, Vol.1, Issue No.3, 1995.
- COHEN, Ariel. "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara: TİKA Yayın Birimi, İlkahar 1996
- The new "Great Game": Oil politics in the Caucasus and Central Asia, The Heritage Foundation, January 1996, Backgrunder No:1065 (İnternet)
- COUTURIER, Kelly. "Discord between Russia, Turkey Growing", Washington Post Newspaper, 4 December 1994.
- CROISSANT, P. Michel . "Transkafkasya'da petrol ve Rus emperyalizmi", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara: TİKA Yayın Birimi, İlkbahar 1996.
- CROISSANT M. Cynthia and Michel P.Crossiant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu:İçeriği ve yansımaları", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, Ankara:TİKA Yayın Birimi, Kış 1996/1997
- ÇİLESİZ, Cebrail, Enis Üznük, ve Faruk Aslan. Kafkasya'nın yükselen yıldızı Azerbaycan, Aksiyon Dergisi, Sayı:112, 25-31 Ocak 1997
- DEMİRCİOĞLU, Beytullah. "Petrol yüzünden Hazar'ın suları durulmuyor", Altınoluk Dergisi, Eylül 1997
- EBEL, E. Robert; Testimony Before The House Committee On The International Relations, July 30, 1996
- "Focus: Armenia", Business Central Europe Magazine, December 1995
- FRİSCHENSCHLAGER, Albrecht. "Siyasi ve ekonomi: bağımsızlık yolundaki Türkmenistan", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Sonbahar 1995
- FULER, Liz. Energy Politics, Prague, 18 November 1998 (İnternet).
- FYODOROV, Yuri. "Russia's policies toward Caspian Region Oil: neo-imperial or pragmatic", Perceptions on Centrai Asia, Volume 1, Number 6, September 1996 (İnternet)
- GEORGE, Dev. "Caspian equal to Middle Gulf", Offshore Magazine, May 1996
- GERTZ, Bill. "Russian Agents teach Iranian Spies", The Washington Times, November 9, 1995
- GOBLE, Paul. "Pipelines and Pipedreams: The Geo-Politics of the Transcaucasus", Caspian Crossroads Magazine, Num.1, Winter 1995
- GÜREL, S.Şükrü, Orta Doğu Petrolünün Ululararası Politikadaki Yeri. Ankara Üniversitesi SBF yayınları No:432, Ankar: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979
- HAMILTON, Marta. Washington Post Newspaper, 26 April 1998.
- Hart's EUROİL, Aralık 1995
- HACIZADE, Asya . Panorama Gazetesi, 26 Aralık 1998, № 90 (697)

- HASANOV, Jamil. "The struggle for Azerbaijan oil at the end of World War I", Caspian Crossroads Magazine, Vol.2, Issue 4, Spring 1997.
- HASAYOĞLU, Ali. "Büdceni Neftsiz Tesevvür Etmek Olmaz", Zaman Gazetesi, 19 Aralık
- HENZE, B. Paul. "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", Avrasya Etüdləri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Yaz 1995.
- HİSHMEH, S. George. Caspian Basin Seen Not replacing Middle East As Oil Source, Caspian oil topic of symposium, 26 September 1997
- HOTON, Scott and Natik Mamedov, "Investments in Azerbaijan's upstream requires attention to legal details", World Oil Magazine, 1996
- HUSSEYNOV, Rauf. "Azerbaijan snarls at Iran oil Deal", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 12, 17 December 1998
- "CIPCO clining to life support", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue12, December 17 1998
- "Negotiators grapple over caspian boundary", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 9, November 26 1998
- "Ramco ready to go as onshore project gets OK", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 9, November 26 1998
- "Türkmenistan inks pipeline pact with Turkey" Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 6, 5 November 1998
- "U.S. leads diplomatic arm-twisting of AIOC...", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 6, 5 November 1998, s.2
- "Investors are attracted by stability and reforms", Caspian Magazine, Moscow:1995.
- İBRAHİMOV, N. ve İ. Şükürov, Geydar Aliyev otkrivayet miru Azerbaydjan, Bakü:1994
- İLHAM, Suat. "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası", Avrasya Etüdləri Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Sonbahar 1995
- "Journey into the future: We're on the way", Azerbaijan International Magazine, 5.4., Winter 1997.
- KAMILOĞLU, E. ve Nurani, "Esas ihrac kemeri(leri?)", Ayna Gazetesi, № 41 (573), 17 Ekim 1998.
- KARABAĞLI, Arslan, Kemal, O., Ağaoğlu ve Güneş A.R. Oktay; Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Kaşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No:489, Ankara: 1993
- KARADAĞ, Raif. Petrol Fırtınası, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997
- Katiyyetin Tentenesi (belgeli hronoloji), Bakü:1995.
- KATZ, N. Mark. "An Emerging Russian-Iranian Alliance", Caspian Crossroads Magazine, Issue 4, No.4, Washington: Winter 1995/96.
- KESEMENSKİ, K. "ABŞ administrasiyasi neft şirkətləri ilə mübarəzədə uduzmuşdur?", Ayna Gazetesi, № 42 (574), 24 Ekim 1998.
- "Konkurentsıye mobilizovanniye i prizvanniye", Capital Dergisi, Nisan/Mayıs 1997.
- KUBİLAY, Baysal. Uluslararası Petrol Sorunları, 2.Baskı, İstanbul: AR Yayın Dağıtım, 1982.
- KVG-Energy, "Azerbaycan'ın neft strategiyası", Mülkiyet Gazetesi, № 39, 27 Ekim-3 Kasım 1998.
- Liberal-Press Gazetesi, № 4 (4), 20 Temmuz 1996.
- Liberation Newspaper. 18 December 1995.
- MARTIN, Tim. "Global refining addresses increased oil demands, new challenges", Oil & Gas Journal, Vol.96, No.11, March 16, 1998.

- MEMMEDOV, Elşen. "Asrın Mügavilesi Azerbaycan Neft Sanayisinin İnkişafında Mühim Merheledir", Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı, Ed.M.Merdanov ve diğerleri, Bakı: 1997.
- MÜRSELOĞLU, Ş. "Esas neftin ihracı meselesinde yeniden 'Taym-aut'tur", Ayna Gazetesi, № 39 (571), 3 Ekim 1998.
- MÜRSELOĞLU, Ş. "Hazar'ın statusu üzre Azerbaycan'ın mövgeyi değışmemiştir", Ayna Gazetesi, № 40 (572), 10 Ekim 1998.
- NESİROV, Elman. Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü, ve Sabahı, Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü, ve Sabahı, Ed. M. Merdanov ve diğerleri, Bakı: 1997.
- NİSSMAN, David. "Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı, Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Ankara: TİKA Yayın Birimi, İlkbahar 1995.
- "Oil and politics: Rings in the same chain". Trend Magazine, № 4 (5), May 1996.
- "Oil of the Caspian region: the problems and perspectives", Trend Magazine, № 4 (5), May 1996.
- "Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Ekonomik ve Politik Gelişme", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara: TİKA Yayın Birimi, Yaz 1994. s.37
- ORUCOV, Hidayet. Azerbaycan Oktyabr 94-Mart 95. Kasd. Devlet Çevrilişi cehdlerinin kronikası, Bakı: 1995.
- OXMAN. H. Bernard. "Caspian Sea or Lake: What Difference Does It Make?", Caspian Crossroads Magazine, Issue 4, No 4, Washington: Winter 1995/96.
- "Pipeline decision down to the wire- Last minute rezervations emerge over Baku-Ceyhan project", Baku Sun Newspaper, Vol.1, Issue 4, 22 October 1998.
- "Predsedatel İranskovo parlamenta obvinyayet Azerbaydjana", Capital Dergisi, Nisan/Mayıs 1997
- RAMAZANOVA, Gülnare. "Çeçenistan müharebesi sırf Rusiya dahili problem hesab edile bilmez", Liberal-Press Gazetesi, № 4 [4], 290 Temmuz 1996
- REHİMOĞLU, Röşen. "Esas ihraç kemeri Gürcistan arazisinden keçecek..." Hürriyet Gazetesi, № 121 (376), 29 Ekim 1998.
- RZAYEVA, Günay. "Bakü neftinin etrafında mübarize tarihinden", Azerbaycan neftinin düneni, bugünü ve sabahı, Ed. M.Merdanov ve diğerleri, Bakı: 1997
- SAGHEB, Nasser and Masoud Ca'vadi; "Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium", Azerbaijan International Magazine, 2.4., Winter 1994.
- SAS, Blanche. "The Caspian Sea: Legal issues and practical consequences", Caspian Magazine, Moscow, 1995.
- "Second Onshore PSA Approved By Parliament", The Azari Times, Nov.17-Dec.3 1998.
- SHOUMİKHİN, Andrei. "New developments related to Caspian oil", Perspectives on Central Asia, Volume 1, Number 9, December 1996 (Internet)
- STARR, Frederich. "Caspian oil pipelines and politics", The Capitol Hill Conference Series, September 25, 1997.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition, New York: Columbia University Press, 1995.
- TALBOTT, Strobe. "U.S. Policy for the Cauvasus", Azerbaijan International Magazine, 6.1., Spring 1998.
- TİNÇ, Ferai. "Aliyev: Erken petrol hattında Bakü-Ceyhan koşulundan vazgeçin", Hürriyet Gazetesi, 25 Mart 1996.
- "TNK v Azerbaydjane", Trend Magazine, № 2 [3].

Trend Dergisi, Kasım/Ocak, 1996.

United States Energy Information Administration, December 1997

United States Energy Information Administration, October 1997

United States Energy Information Administration, November 1997

VALASEK, Tomas. "Caspian Oil: Conflagration for the West?", Washington Post, 7 November 1998.

VALENTİN, S. "Kspiyskiy proekt delo truba", Capital Dergisi, Mart 1997.

Halk Gazetesi, 23 Eylül 1994.

Yaponskie kompanii v Azerbaycane tam gde net riska, net I bolşoy pribılı", Capital Dergisi, Nisan/Mayıs 1997.

YERGIN, Daniel. The Prize: The epic Quest for Oil, Money and Power, New York: 1991.

YUSİFOĞLU, Anar. "Parlamentin son iclası neft kokuyordu", 525-ci Gazete, 21 Kasım 1998.

YÜCEL, F. Behçet. Enerji Ekonomisi. Birinci Basım. Ankara:Yayım-Febel Ltd.Şti. 1994.

Zaman Gazetesi, "Petrolde Rusya İran İttifakı", 19 Mart 1996.

Zaman Gazetesi, 20 Mart 1996.

Zaman Gazetesi, № 78/977, 11 Nisan 1998.

Zaman Gazeetesi, № 84/983, 18 Nisan 1998.

Zerkalo Gazetesi, 5 Ekim 1996.

EK-1.

ANLAŞMALARDA ŞİRKETLERİN KATILMA VE ORTALAMA PAYLARI

NO	ŞİRKET	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	ORTALAMA FAVÖZ
1	ARDNS	10	7,5	10	20	25	40	50	50	50	50	50	40	50	20	50	50	35,78
2	AMOCO	17,01	-	-	30	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	4,50
3	UNOCAL	10,05	25,5	25,5	25,5	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	2,22
4	BP	17,13	-	25,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,60
5	LUKOIL	10	12,5	10	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	2,03
6	STATOIL	8,56	-	25,5	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	3,07
7	EXXON	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,63
8	T.P.A.O.	6,75	-	9	-	-	-	-	-	-	5	-	10	-	-	-	-	1,92
9	PENNZOIL	4,82	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,18
10	ITOCHU	3,92	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	1,50
11	RAMCO	2,08	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	3,26
12	DELTA	1,68	-	-	4,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,64
13	LUKAGIP	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,81
14	AGIP	-	5	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	1,88
15	ELK	-	-	10	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,15
16	O.I.E.C.	-	-	10	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,25
17	LUKARCO	-	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,75
18	MONUMENT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12,5	-	-	-	-	-	0,78
19	CHEVRON	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,88
20	TOTAL	-	-	-	-	10	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,88
21	MOBIL	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	3,15
22	MTSUI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	0,94
23	REPSOL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	0,31
24	CENTRAL FUEL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12,5	-	-	-	-	-	0,78
25	UNION TEXAS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	2,50
26	DEMINEX	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,63
27	PETROFINA	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	0,51
28	FRONTIERA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,88
29	COMMONWEAL THI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	2,50
30	JAPON KONSOR- SIYUMU	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	3,13
31	BEGIRI NMEDİ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,25
	TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	700

Kaynak: Azerbaijan International Magazine, 6.3., Summer 1998; 6.3 Autumn 1998: Avrasya Dosyası, Sayı: 102, Temmuz 98/1